

(M. TERENTI VARRONIS)
DE LINGVA LATINA
QVAE SVPERSVNT,

RECENSERVNT

GEORGIUS GOETZ ET FRIDERICVS SCHOELL.

ACCEDVNT GRAMMATICORVM VARRONIS
LIBRORVM FRAGMENTA

325903
4. 4. 36.

LIPSIAE IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI MCMX

RECHENKUNST UND
ARITHMETIK
FÜR
TECHNISCHE SCHULEN

PA

6792

A3

1910

LIPSIÆ: TYPIS B. G. TEVBNERI

Printed in Germany

DIS · MANIBVS

LEONARDI · SPENGELII
CAROLI · ODOFREDI · MVELLERI

SACRVM

PRAEFATIO

Casu fere factum est, ut societatem ad Plautum recensendum olim a RITSCHelio praeceptore dilectissimo iunctam ad Varronis libros de lingua latina transferremus. Nam cum alter nostrum bibliopolae se ad editionem bibliothecae Teubnerianae inserendam obtulisset, comperit de hac re ei modo convenisse cum altero. Vnde communionem in hoc quoque negotio inire placuit: neque piguit nos novi amicitiae documenti, etsi haud paucis de locis acriter inter nos pugnavimus, donec aut alter alteri cederet aut novam omnino opinionem conciperemus aut admissio 'non liquet' in medio rem relinqueremus. Neque distinguere volumus inter utriusque conamina, quo apertius prodamus nihil nos posuisse, quod non aliquo modo admitti posse concedamus, simulque ut inventis inventionisque laudi nos non nimium tribuere significemus.

Sed progrediente negotio a recognitione, de qua ab initio uterque cogitaverat, ad maiorem editionem curandam propecti sumus. Nam et nova codicis Laurentiani collatione opus esse intelleximus et multum iuvare verborum tam interpretationem quam constitutionem adscriptis 'testimoniis': sub quo nomine comprehendimus non tantum locos a scriptoribus disertis verbis ex Varrone exhibitos, qui pauciores sunt, verum etiam locorum parallelorum atque *ὁμοιοτήτων* copiam; ubi potiora excerpimus, reliqua tantum indicavimus. Neque dubitamus, quin sat multa huic apparatus addi possint, cum sero his testimoniis conquirendis operam dederimus. Sed vel sic multum inde se lucrari posse facile intellet qui locos quibus ad 'testimonia' provocavimus cum priorum commentis comparaverit: e quorum magno numero non pauca consulto omisimus, quae ex uberiore Spengeliorum apparatu adscisci possint. Denique et prolegomenis uberioribus et adnotationibus adiunctis et indicibus auctis pauloque aliter conformatis opus esse putavimus.

Reliquorum Varronis scriptorum grammaticorum fragmenta addere cum ab initio constituerimus, non destitimus ab hoc consilio, quamquam et Funaioli interim haec inseruit volumini priori Grammaticae

Romanae Fragmentorum a. MCMVII et Wessnerus mox, ut speramus, inseret omnium Varronis reliquiarum collectioni. Nam nihilo minus optime adiungi fragmenta libris servatis de lingua latina sensimus. Ac nostra opella quomodo se habeat cum ad Funaiolii recognitionem tum ad fundamenta a Wilmannio praeclarissime iacta in adnotationibus breviter illustravimus neque uberius de hac parte in prolegomenis agere in animo est. Quod saepius numeris Wilmannianis usi sumus — quos nostris sub his uncis () adscripsimus ut sub his [] Funaiolianos —, conspectum numerorum p. 242 dedimus.

Magnam spem inde conceperamus, quod et Georgius Wissowa et Franciscus Skutsch viri doctissimi nobisque benevolentissimi plagularum relegendarum negotium in se suscipere animum induxerant. Vnde in primis foliis comparent egregia quaedam utriusque commenta (sub siglis *Wi* et *Sk*). Sed cum praeter consueta munera plurima et gravissima alter rectoris alter decani dignitatem eo ipso tempore acciperent quo plagulae ex prelis exirent, desistere ab hoc auxilio coacti sunt: quod cum nos doluimus dolemusque tum lectores nobiscum et ante omnes Varro noster querentur. Neque Paulus Wessner (*We*) qui operam a nobis in Donatum suum impensam quodam modo reddere volebat propter loci munerisque permutationem simul factam eam quam speraverat opem plene dare potuit. Denique Adolfus Groth ubi ex Teubneri nuntiis comperit hos libros nos edituros esse, nobiscum communicavit quae olim ad multos locos sibi adnotaverat: unde quod pauca tantum commemoravimus, ipsius praecepto obsecuti sumus. Nihilo minus et his viris gratias ex animo agimus et qui praeterea nobis usui fuerunt omnibus — quo in numero hoc loco etiam Ernestum Diehl collegam esse monemus, infra Hieronymum Vitelli amicum laudamus — simulque veniam petimus, quod quamvis multum temporis et toti huic editioni et ipsi correcturae impertiverimus, tamen ab erroribus cavere non valuimus, quos quoad fieri potuit in Addendis et Corrigendis notavimus.

Dedimus Ienae et Heidelbergae m. Novembri a. MCMIX.

G. G. F. S.

PROLEGOMENA

M. Terentium Varronem libros de lingua latina XXV, in quibus componendis eum annis a. C. n. 47—45 occupatum fuisse ex Ciceronis quibusdam locis a Muellero primum recte adhibitis (ad Att. XIII 12, 3. 16, 1; 18. epist. IX 8 et Acad. post. I 1, 2 sq.) efficitur, non edendos reliquisse aliis — quae Muelleri fuerat sententia (Varr. praef. p. VI—XI. L; Fest. praef. p. XXIX sq.) Lachmanno ('Kl. Schr.' II p. 164) ac Ritschelio (Opusc. III p. 465 sq.) probata —, sed ipsum emisisse post Leonardum Spengel ('Abh. d. bayer. Akad.' VII 2, a. 1854, p. 443 sqq. et praef.² p. XXXVII) et Augustum Wilmanns (de Varr. libr. gramm. p. 37 sqq.) cur negemus nullam rationem exstare censemus; qui hoc recte etiam ex eo concluderunt, quod Varronem horum librorum epitomen confecisse Hieronymi index aperte testatur (cf. Ritschelii Opusc. III p. 526): quam eum libris nondum ad finem adductis accommodaturum fuisse haudquaquam probabile est. Atque de syntaxi fuisse libros duodecim qui mirum esse affirmabant, Chrysippum de eadem materia multo plures reliquisse optime Wilmanns (p. 15) opposuit. Ceterum triadem ad Septimium datam (l. II—IV) prius emisisse scriptorem Spengel (l. s. s.) non male coniecit, 'quod si non fecisset, integrum opus, XXV libros, non XXII Ciceroni dedicasset': scilicet primum librum confecto demum operi, non triadi illi, praemissum esse recte homines docti opinati sunt idque commendatur etiam ipso principio libri quinti. Ac de ratione, qua Ciceronem saepius alloquitur Varro, etsi non nominavit nisi in singulorum librorum inscriptionibus, dixit Vahlen in Opusc. acad. I p. 392. Praeterea vero in eius honorem exemplum finxit 'consul fuit Tullius et Antonius' p. 128, 8 (ut propter suum nomen interdum 'Marcus' ac saepius 'Terentius' pro exemplo ponit itemque 'Reatinus' adhibet Sabinosque non raro respicit: v. Index s. v.).

De fatiis quae libri habuerint primis post editionem temporibus aut nihil aut non multa scimus. Quae apud Livium, Vergilium, Propertium, Ovidium ad Varronem redire videntur, Antiquitatum potius libros resipiunt quam grammaticos. Novit libros (ante a. 27 a. C. n.) Vitruvius¹), cuius verba primae paginae praefiximus. Verrium Flacum qui in multis cum Varrone conspirat doctrinam suam videri aliunde petiisse iam Mueller exposuit²): nimirum ex iisdem libris, inprimis

1) Cf. Lachmann l. s. s., Sontheimer, 'Vitruv und seine Zeit', p. 70; 71.

2) Festi praef. p. XXIX: 'Varronis gnavaus cultor . . . doctissimi hominis libros de l. l. nunquam memorat et nihil ex iis excerpit'. Adde quae Goetz (Quaest. Varr. p. V) de ea re disputavit.

ex Antiquitatibus, ex quibus Varro in rebus grammaticis hausit, pendere etiam Verrium, cuius ceteroquin rationes prorsus diversae fuerint a Varronianis, infra accuratius docebitur. Remmii Palaemonem, grammaticae latinae nova ratione tractandae principem, etsi certa Varronis vestigia in fragmentis desideramus — nam terminos grammaticos¹⁾ quibus cum illo consentit utrum Varro excogitaverit an propagaverit usus dudum inventis aegre dixeris — eius libros legisse consentaneum est: ad ipsos an alio pertineant Suetonii (p. 217) verba, quibus illum porcum appellasse docemur — quo epitheto inprimis dicendi genus salebrosum notari probabilis Nordeni ('Antike Kunstprosa' p. 195) coniectura est — incertum videtur. Fortasse quae Quintilianus non sine irrisione de etymologiis Varronis in l. V profert inst. or. I 6,37 (cf. test. ad 12,6), ut alia de quibus dudum constat in eodem libro, ad Remmii Palaemonem magistrum redeunt: quamquam Spengel in commentatione illa mox saepius adhibenda p. 469 Quintilianum ipsum legisse Varronem sumebat. Quae Columella tradit Varroniana, ad Antiquitates referenda eodemque Dionysii Halicarnassensis et Plutarchi vestigia certe maiore ex parte revocanda sunt. Valerius Probus quomodo Varronis libris usus sit nescimus; idem fere de Plinio dicendum: quamquam testimonia quaedam grammaticorum posteriorum aut ad Plinium aut ad Probum auctorem primum non temere revocabuntur. Certiora vestigia apud Gellium deprehenduntur, qui quin ipsos Varronis libros evolverit non est cur dubitemus: atque lectionibus Gellianis non semel in castigandis Varronis verbis usi sumus (cf. 78, 1 sqq. 190, 29; al.). Grammatici et scholiastae saeculi quarti, item quinti ex antiquioribus fontibus pendent: sed ex ipso Varrone hausit, quo maius fragmentum servavit nemo, Priscianus (p. 52, 2 sqq. = GL. III 410) vel eius auctor: cuius testimonio Florentini codicis errores saepius potuerunt corrigi (v. p. XXIII XXIV bis). Isidorus, qui in Etymologiis locis non ita paucis Varronem commemorat, pleraque ex Servii commentario transcripsit, ac ne eis quidem locis, quorum fons latet, ullum ex ipso Varrone haustum esse probabile putamus. Quod Hauptius (Hermae t. I p. 44) Rhabanum de computo c. 3 Varronem legisse opinatus est, id falsum esse, utpote quae verba Prisciano reddenda sint, Spengel praef.² p. II adn. recte monuit. Osbernus quae adfert partim Isidoro, partim Prisciano, partim Macrobio debentur. Omnino certum est, medii aevi scriptorum ex ipso Varrone hausisse neminem, nisi quod undecimo saeculo aliquis codicem Florentinum propagavit et saeculo post

1 Cf. L. Jeep, 'Zur Gesch. der Lehre von den Redeteilen' p. 12 sqq.

inde ablatum est fragmentum Casinense, de quo infra agendum erit. Saeculo XIV primum Boccacium hos libros novisse certum idemque de Petrarca veri simile est: apud quem quod inter epistulas ad veteres illustres in epistula ad Varronem (epist. de rebus fam. l. XXIV 6 vol. III p. 276 ed. Fracassetti, Flor. MDCCCLXIII) sic est: 'nullae tamen extant vel admodum lacerae tuorum operum reliquiae, e quibus aliqua pridem vidi, et recordatione torqueor summis, ut aiunt, labiis gustatae dulcedinis', haec sane verba spectare videntur potius ad 'Varronis agriculturam' quam 'exspectabat' a Gulielmo Pastrengico amico atque accepisse ab eo putatur: cf. epist. de rebus fam. XXI 11 III p. 151 Frac. et P. de Nolhac 'Petrarque et l'humanisme' (Paris 1892) p. 173. 278. 307 sq. Sed idem quod scribit Iohanni de Certaldo i. e. Boccacio (epist. de rebus fam. XVIII 4 = II p. 479 Frac.) recepisse se 'librum ex Varronis ac Ciceronis opusculis eximiis prorsus et raris' illius manu scriptum, eo rectius hoc trahimus ad libros de lingua latina vel partes eorum, quia et Boccacium his interdum usum esse constat — qui decem locos ex libro quinto, bis unum ex libro septimo adhibet (cf. Hortis 'Studi sulle opere Latine di Boccaccio' [Tergest. a. 1879] p. 435) — et Petrarca ipse unum saltem locum ex hoc scripto atque ex ea parte quam exhibuit Petrus Diaconus (v. i.) 'Tuscanus vicus' ita excitat, ut eum ipsum excerpisse appareat. Accedit quod Antonius Loschi inter libros Petrarcae hunc videtur vidisse: cf. P. de Nolhac p. 243 et 307 sq. Neque illud in hac quaestione neglegendum est, quod in illa ad Varronem epistula legimus: 'tuus Cicero, qui multa tibi et cui tu multa ... scripsisti'. Atque memorabile est anno etiam 1401 Leonardum Bruni Arretinum dialogum edidisse 'de tribus vatibus Florentinis', in quo Nicolaum Niccoli Colluciumque Salutatum sic inter se colloquentes producit (p. 17 et 19 ed. Wotke): 'N. Nonne videmus, quam amplo pulcherrimoque patrimonio haec nostra tempora spoliata sint? Vbi sunt M. Varronis libri, qui vel soli facere possent sapientes, in quibus erat latinae linguae explicatio? e. q. s. S. Perditus est M. Varro. Dolendum est, fateor, et moleste ferendum' e. q. s. Quae verba Leonardi Bruni demonstrant neque illum tum novisse codicem interim Florentiam translatum (*F*) neque aliis, ut ipsi Nicolao Niccoli, eius notitiam tribuisse (quem fuit qui illum librum ut tot alios acquisivisse coniceret!). Paulo post tamen Florentiae Varronis libri crebrius ac diligentius describi coepti sunt: tunc demum ad vitam rediit grammaticus diutinis tenebris oppressus.

Sed etsi nescimus quis codicem unicum contraxerit, tamen certa fere coniectura constat unde venerit. Nam codex Casinensis in

bibliotheca monasterii Ord. Bened. n. 361 continet praeter Vegetium et Frontinum et opuscula quaedam Petri Diaconi (velut tractatum de ortu et vita iustorum coenobii Casinensis) fragmentum ex libro de l. l. V § 41—56 excerptum — quod epitomes nomine significatur apud Spengelios nosque —: de quo cum iam Iohannes Baptista Morgagne medicus celeberrimus quaedam prodiderit ('Raccolta d' opuscoli scientif.' Venet. t. IV p. 3sq.) — id quod a Blumio monitus commemorabat O. Mueller praef. p. XIII et in adn. ad V 41 itemque L. Spengel l. s. s. p. 440 et P. Canal praef. p. XXVI —, nescius illius, ut videtur, protraxit H. Keil in Mus. Rhen. VI (a. 1848) p. 142sq. edendumque tradidit L. Spengel in Comment. acad. Bavar. VIII (1854). Quod fragmentum cum iam Keil concluderet ex illo olim Casinensi fluxisse, id L. Spengel l. s. p. 434 inde confirmavit, quod in *F* ad VII § 28, ubi *Casinum* nomen exstat, manus prima in margine adpinxit NOT — id quod hoc uno loco accidit¹⁾ uniceque explicatur ex librarii Casinensis attentione. Iam novum tertiumque argumentum Loewii nostri notatis usus adiunxit Goetz in Quaest. Varron. (Ienae 1886 p. III sq.): nam ipsum Petrum Diaconum monachum Casinensem (quem constat etiam Vitruvium de architectura Solinumque de miraculis breviasse, astronomiam ex veteribus collegisse, librum notarum amplificasse adhibitum a Th. Mommsen GL. IV p. 333 sq.) codicem Casinensem illum confecisse cum probabiliter coniecerit Loewe, accedit, quod in libro modo excitato de ortu et vita iustorum coenobii Casinensis in praefatione vitae S. Severi praemissa quaedam exhibentur ex loco Varronis illo, ad quem NOT adscriptum est; ibidem vero quae exstant ad eundem Varronem spectantia ex Augustino repetita eis haec adiecta sunt: *de lingua vero latina libros novem edidit*; ubi libri IX quoniam nullo modo ad ipsius Varronis horum librorum epitomen²⁾

1) Nisi comparare vis, quod ad 13, 3 sq. ·R· (= require) suprascr. m. 1, ut vid. — Ceterum cum illo loco notato cohaerere putamus quod in cod. Casin. 257 ad Varronis nomen adscriptum est: 'Hic in casino scolam philosophie tenuit', quae fictio vix dubium est quin ab eodem Petro Diacono profecta sit. Nam illum permulta ad augendam Montis Casini famam finxisse constat: cf. Wattenbach 'Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter' II p. 236 sqq. ed. VI.

2) Nuper sane Itali doctissimi Mercati et Bonfanti 'Rend. dell'Ist. Lomb.' vol. XLII (a. 1909) p. 316 sqq. (ubi etiam notitia de qua modo diximus allata est) ex verbis quibusdam Petri Diaconi de commentario in regulam S. P. Benedicti in Cod. Casin. 257 desumptis concludere voluerunt Petrum Varronis 'de iure civili l. XV' ex Hieronymi catalogo notos novisse. Sed Ictus doctissimus Maximilianus Conrat (qui haec nobis indicavit) luculenter demonstrat Petrum simpliciter Lactantii verba Inst. div. I 1, 12 ita expressisse, ut Varronis nomen inferret pro 'quidam prudentes et arbitri aequitatis': cf. 'Zschr. f. Rechtsgesch.' XXX p. 412 sq.

ex solo Hieronymi indice notam referri possunt, Goetz coniecit Petrum sex libris servatis adnumerasse tres ad Septumium missos in ipso principio l. V commemoratos: eaque coniectura confirmatur ex similibus aliorum erroribus, de quibus Spengel praef.² p. IX quaedam composuit. Denique non neglegendus est formae consensus inter illum codicem, qui fragmentum Varronianum cum Frontino Vegetioque exhibet et ipsum *F*: uterque enim, ut iam Keil extulit apud Spengelium comment. p. 434, oblongus est in quarto, cum ceteroquin in coenobii montis Casini codicibus sollemnia sint folia imperialia cum duabus columnis. Haec omnia cum tam egregie inter se conveniant, confidentius etiam quam Keil affirmare possumus ex ipso codice *F* in monte Casini excerpisse sua Petrum Diaconum et illinc postea eundem librum unicum transportatum esse Florentiam.¹⁾ Neque in hac quaestione nobis scrupulum inicit, quod idem Spengel, qui in hanc rem argumentum attulit luculentissimum, nihilo minus l. s. s. p. 481 sq. statuit — assentiente Groth in diss. Argent. p. [81] 3 — non ex ipso *F*, sed potius ex eius fonte haustum esse fragmentum. Quod effecit ex una maxime emendatione quam coniecturae deberi non admisit, etsi ipse concessit satis doctum necessario fuisse epitomatores, qui ex operis exilitate gravissimum fragmentum prudenter elegerit (quod quantopere conveniat in Petri Diaconi studia modo exposuimus). Atque *consecrunt* pro *conserunt* aliaque hominem doctum acute correxisse facile largitur: idque plane apparet p. 14, 15, ubi *ibidem* supplevit, etsi *ibi* tantum quadret, et antea *Albano* — ut olim etiam Spengel — praeter rem. Quod vero 15, 11 *aceleuibenna* exhibuit pro *aceleuibenna*, credi vix posse rarissimum nomen Etruscum suo Marte illum restituisse, sed ex exemplari hoc depromptum esse. Verum etiamsi concedimus ipsum Caelem Vibennam vix ac ne vix quidem notum fuisse epitomatori — quem Petrum Diaconum nominare possumus —, tamen ex analogia nominum notissimorum velut *Perpenna Spurinna* — de quibus in his ipsis libris Varro loquitur — *Porsenna* aliis sponte inferre

1) In transitu tangimus in orthographicis rebus non deesse quae Italum librarium prodere videantur. Velut quod *oscur*. exstat 4, 15 ante corr. et 106, 11 sine corr. (cf. etiam *istitutus* incohatur 85, 11). Iam 62, 8 cum Spengel praef.² p. VIII sq. non iniuria *F diti* potius quam *dicti* praeuisse opinetur, minime recte ad *Diti* revocat, quod nullo modo ferri possit: nam referendum est ad pronunciationem qua posteriores *Otobrem* sim. dicebant. Quo addimus vitia ad litterarum *g* et *j* sonum revocanda, velut *ierusia* pro *ger*. 47, 18 (cf. *ierofante* et *gerofante* sim.) et 69, 10 *abiebat* pro *aiebat* (ex *agiebat*), sim. Item epitomator 17, 14 *g* pro *j* posuit recte accipiens *l* pro *i* in *F* (unde corr. adn.). De aliis rebus orthographicis postea dicemus.

Vibenna potuit: idque re vera eum fecisse ut arbitremur quae supra protulimus ac praecipue consensus inter formam librorum et inter locum de Casino notatum in *F* et excerptum a Petro Diacono efficit.

Paulo fusius de his rebus disputavimus, quia haec quaestio per se secundaria alicuius momenti est ad quaestionem de Laurentiano *F* ceterorum librorum omnium unico fonte. Iam vero de ipso hoc codice disseramus.

Qui liber saeculo XI scriptus in montis Casini monasterio 'Lombardicus' quae consueae magis quam proprie dicuntur litteris deinde Florentiae in bibliotheca Marciana asservabatur, nunc vero in Laurentiana plutei LI codex est 10. Primum folium scriptura vacat, nisi quod in pagina versa in superiore parte inscriptum est — erasis et supra hanc inscriptionem vocabulis sex vel septem et iuxta lineolam quae in altera trium versuum parte (tertii dimidio) olim scripta erant —:

In hoc uoluē cōtinēt̃ . īfra scripta opa . f .

Ⓜ . Terentj de līgua latina

Orōēs . Ⓜ . T . C . p aulo cluētio .

Libri rhetoricj ad hereñium .

Mox foliis 2—34 numeri 1—17 et 28 atramento, 18—27 et 29—33 rubro adscripti sunt a manibus rec., quarum altera nitidior priore.

Atque reliquae partes codicis neque ad hunc locum pertinent neque omnino gravioris momenti sunt. Varronianorum vero librorum prima collatio exstat in editionis principis exemplari Monacensi, ubi in ultimo folio hanc habemus subscriptionem:

Petrus Victorius ac Iacobus Diacetius contulimus cum vetusto codice ex Diui Marci [Diui Marci *supra* Marcia *lineola deleta*] Bibliotheca literis longobardis exarato, tanta diligentia siue potius morosa observatione. ut vel quę in eo corrupte legebantur in hunc transtulerimus. Die XIIIJ. Aprilis. MDXXI.

Cui collationi nimium confisus L. Spengel priorem editionem a. 1826 paraverat. Antea paulo saltem diligentius contulerat Hieronymus Lagomarsini, qui in ipso codice in margine inferiore folii primi versi scripsit:

Hic codex a me Hieronymo Lagomarsino e soc. J. cum vulgatis diligenter collatus in mea orationum Ciceronis Operum editione numero 64 designabitur. Florentiae 18. Octobr. 1740.

Qua collatione interdum Niebuhr eiusque liberalitate adiutus saepius cum fructu usus est C. Lachmann. Etiam Ludovicus Mercklin in Quaest. Varr. (ind. lect. Dorpat. a. 1852 p. 9) se Florentiae libri par-

ticulas tractasse prodit (cf. Philol. t. XIII p. 690 adn.). Sed priores longe superavit Henrici Keil diligentia, qui quae solita cura enotaverat ad editionem Muellieri dono dedit Leonardo Spengel, unde is primum in commentatione a. 1854 veriora docuit, deinde alias, donec ex eius schedis Andreas filius a. 1885 omni ratione novam emendatamque recensionem emitteret. Interim auctore Studemundo Adolfus Groth, cum a. 1877 Florentiae versaretur, librum accuratius contulit cum Spengeliana priore tribusque annis post in dissertationibus Argentoratensibus IV p. 81 sqq. quae exscripserat publicavit. Keilii Grothiique testimonia haud raro inter se discrepantia cum A. Spengel coniunxerit, nos quo certius distingueremus primum Augustum Wilmanns adiimus, qui ipse quoque olim codicem excusserat, quia post egregiam fragmentorum grammaticorum pertractationem librorum de l. l. recensionem dare in animo habebat: quod consilium utinam exsecutus esset! Qui vir humanissimus semperque nobis benevolus idoneam ob causam non potuit nobis copiarum suarum copiam facere. Quare a. 1906 Schoell relegere librum constituit: qui cum ab initio discrepantias tantum illas respicere voluisset, mox intellexit plenum contextum perlustrandum esse: unde saepe Keilium, interdum etiam Grothium verum vidisse intellexit, nonnumquam vero ab utroque recessit, non modo in ratione discrepantiarum, correcturarum, distinctionum notandarum, verum etiam in ipsis lectionibus.¹⁾ Vbi discessimus a priorum testimoniis aut dubitationem ortam certius tollere voluimus, saepius (*sic*) adposuimus scripturis in apparatu exhibitis vel alio modo scripturam a nobis datam confirmavimus. Quod L. Spengel et in comment. a. 1854 et in praef.²⁾ p. V cum Keilio dicit 'singula folia versibus XL' constare, id non prorsus verum esse ex eis elucet quae p. 125,9 sqq. et 146,5 et 179,3 adnotavimus (cf. etiam p. 91 s. f. et ad 133,7 sqq.: ubi simul de distributo scribendi negotio deque scripturae vicibus monuimus, quae repetere hoc loco nolumus). Gratissimum sane accideret, si quod his temporibus tot codicibus contigit contingitque etiam huic cimelio contingeret, scilicet ut totus phototypica arte depingeretur. Interim ad unius paginae imaginem ab Aemilio Chatelain in opere utilissimo propositam (p. 173,4—175,28 ex nostra editione) delegamus et ad rationem libri — non sane litterarum! — clarius repraesentandam primam contextus paginam a Schoellio descriptam typis exhibemus.

1) 122, 3 ubi error commissus est et in adn. et in Corrigendis notatus, Hieronymus Vitelli amicus benigne ut solet denuo locum inspexit itemque de alia re sciscitanti respondit.

M. TERENCEI VARRONIS DELINGVA
LATINA DE DISCIPLINA ORIGINŪ VERBORVM
ADCICERONEM

LJBER. III. EXPLICIT INŌ. LIB. V.

5 **Q**uemadmodū uocabula eēnt Imposita reb; in lingua latina . sex
libris exponere Institui . De his . tris ante hunc feci . quos septumio
misi . Inq; b; est de disciplina quā uocant ethimologicen . Quē
citra ea dicerent; uolumine primo . Quē p ea . secundo . Quē de ea t̃tio . In his . ad te
scribā . aq; uib; reb; uocabula Imposita sint in lingua latina & ea quē sunt inc̃suetu
dine apud poetas . cui uniuscuiusq; uerbi naturē sint duē . aquare . & inquare uoca
bulū sit Impositum . Itaque aquare sit p̃tinacia cū seq̃t . hostendit eē a p̃tendo .
10 Inquare sit Impositum diciť cū demonstrat In quo n̄ debet p̃tendi & p̃tendit
p̃tinaciā eē . quod in quo oporteat manere si In eo p̃stet . pseuerantia sit . Priorē
illā partē ubi cur & unde sint uerba scrutant̃ greci uocant ethimologiā . Illā
alterā . **ΠΕΡΕΧΕΤΑΙ ΤΟΝ** **ΛΟΓΟΝ** . de qb; duab; reb; In his libris p̃miscue dicā . sed
15 exi//lius de posteriore . Quē ideo sunt osc̃uriora quod neq; om̃is Impositio uerbo24 exstat
quod uetustas quasdā deleuit . nec quē exstat sine m̃do oīs Imposita . nec quē recte

- 20 ē Imposita cuncta man& . multa enī uerba literis cōmutatis sunt Int̄polata .
neq; om̄is origo ē nr̄e lingūe e uernaculis uerbis . et multa uerba aliud nunc osten-
dunt . aliud ante significabant . ut hostis . nā tū eo uerbo dicebant p̄uegrinū qui suis
legib; uterē . nunc dicunt eū quē tū dicebant p̄duellē . In quo genere uerboz4
aut casu erit illustrius unde uideri possit origo Inde repetā . Ita fieri oportere
apparet . quod recto casu quē dicim; Ineos obscurius ē ēē a potentia qua cū dici
m; Impotentē & eo obscurius fit si dicas postquā Inpos . uidet̄ enī pōns signi
ficare potius pontē quā potentē . Vetustas pauca n̄ deprauat . multa
25 tollit . Quē puerū uidisti formo//sū hunc uidēs deformē In senecta . tertiū
seculū n̄ uid& eū hominē quē uidit primū . Quarē illa quē Iā maioribus
nr̄is ademit obliuio fugiua secuta sedulitas muti & bruti retrahere negt .
- 30 Non si n̄ potuero indigare eo ero tardior . sed uelocior ideo . siḡero . non medi
ocris enī tenebrē In silua ubi hęc captanda . neq; eo quo puenire uolum; semi
tē tritē . neq; n̄ In trāmitib; quēdā oblecta quē euntē retinere possent . Quo4
uerbo4 nouo4 ac ueterū discordia om̄is In c̄suetudine comuni . quot modis lit
tera4 cōmutatio sit facta q animaduertit . facilius scrutari origines patie
tur uerbo4 . Reperi& enī ēē cōmutata ut In superiorib; libris ostendi . maxime
35 p̄pt bis quātnas causas . littera4 enī fit dēptione aut additione & p̄pt
ea4 tractationē aut cōmutationē . Itē sillaba4 p̄ductione . quē qm In superi
orib; libris q cuiusmodi ēent exēplis satis demonstraui . hic amonendū ēē mo
do putauī . Nunc singulo4 ūbo4 origines expediā . quo4 quattuor explanan
di gradus . Infimus In quo popl̄s etiā uenit . qs enī n̄ uid& unde aretōdine &
40 uiocurus? Seōds quo grāmatica descendit antiqua quē ostendit quemad
modū qđq; poeta finxit uerbū . qđ c̄finxit . qđ declinārit . hic pacui rudentū

Hoc exemplo proposito addimus nos distinctionem, compendia, versuum distributionem hic reddita in apparatu eis tantum locis expressisse, quibus res aliquam ob causam memorabilis videretur vel omnino verba exhibenda essent. Velut distinctio non prorsus neglegenda erat, quia saepius quae de coniectura homines docti correxerant, etiam in ipso libro recte legebantur, alias vero insignis error conspiciebatur.

De compendiis paucissima dicenda sunt: nam etiam quae Spengel praef.² p. V tamquam 'minus vulgaria' affert, revera sunt vulgaria. Atque mirum est eundem ad V 69 (p. 22, 11) adscripsisse compendium $q\bar{q} = \textit{quoque}$ in marg. a F^2 additum alibi non inveniri: nam statim 28, 5 reedit in ipso versu multisque aliis locis (velut 137, 14 [s. v.]. 139, 12. 146, 3. 154, 6. 168, 14. 179, 13. 183, 17). Non magis $\bar{d}r = \textit{dicitur}$, sim. notabile (sed potius quod 37, 17 de $de = \textit{dicunt}$ [v. adn.] ac similiter 40, 9 $de = \textit{dicam}$ [sed cf. adn.], 107, 14 $di = \textit{dicam}$ cogitare ausi sumus). Praeterea cf. adn. ad 128, 2.

Accentus saepius comparent, quos paucis locis memoratu dignos habuimus, velut *quaré* (vel $-e^s$) — quod statim in prima codicis pagina exstat (supra v. 27) — propter Keilii errorem (ad 93, 14 inde aut *quarem* aut *quare*² efficientis): qui accentus fere semper servatur, nisi *qua re* distrahitur. Cf. etiam ad 119, 3. 162, 12. 188, 28. Item 142, 5 $\tilde{q}$ legitur (= *qui* i. e. *quomodo*). Porro 144, 24 sq. *analogías* facile ad *ἀναλογίας* trahas, sed potest etiam ex prava pronuntiatione repeti.

Accuratus etiam quam priores veteris librarii correcturas respeximus, quarum frequentia paululum valet ad iudicium de codicis auctoritate artisque criticae necessitate constituendum.¹⁾ Cf. inter alios locos ex parte postea afferendos ad 4, 14. 15; 5, 7. 9; 6, 3. 13. 30; 7, 6. 12; 8, 9. 11; 11, 1; 12, 2; 13, 9. 17; 17, 13. 15 sq.; 19, 15. 20; 20, 11; 22, 11; 24, 13. 27; 25, 13 (?); 27, 15. 20; 29, 2. 7. 13; 30, 3. 13; 31, 8; 32, 2; 34, 4. 7. 9; 35, 3. 4. 15; 36, 4; 79, 19; 80, 13. 14; 81, 7; 83, 1. 12. 14; 85, 9. 11; 87, 7; 88, 26; 89, 16; 91, 2; 93, 18; 94, 2. 14 sq. 16; 95, 18; 96, 10. 12; 97, 1. 21; 98, 2. 18; 99, 6. 12; 100, 10; 101, 2. 14; 103, 2. 9; 104, 3. 15; 106, 8; 107, 2. 6; 108, 12; 110, 7; 111, 11 sq.; 113, 2. 7 sq.; 117, 6. 9; 119, 3.

1) Interdum correctura dudum facta latet in continua, ut videtur, scriptura, velut 5, 22 (*civiusque*); 18, 10 (*uelāina^{ler}?*); 43, 11 sq. (*eg^o*); 44, 1 (*circō^{um}*); 45, 20. 22 (v. app.); 51, 10 (cf. adn.); 86, 11 (*disp.^{dē}*); 96, 3 (cf. adn.); 114, 1 (v. app.); 135, 9 (*simili^{le}*); 148, 5 (*cūm^{cōn}*); 148, 10 sq. (cf. adn.); 160, 5 (cf. adn.); 162, 26 (cf. adn.); 175, 19; 184, 18; 187, 5 (*casus^{is}*); 190, 15 (v. app.).

16; 120, 2; 122, 11; 123, 9. 14; 124, 8; 128, 2. 7. 11; 129, 13; 130, 21. 25; 135, 4; 137, 8. 14; 140, 19. 21; 144, 1 sq. 5. 13. 16. 21. 24; 147, 3; 149, 22; 155, 23; 156, 15; 157, 25 sq.; 158, 2. 6. 17. 20. 22; 160, 14. 17 sq. 20; 161, 16. 18. 19; 163, 4. 12. 13; 164, 4. 22. 29; 165, 7. 9. 10; 166, 9. 15. 18. 25; 167, 5. 16; 168, 10. 19; 169, 20. 23; 170, 4. 18. 23. 24. 32; 171, 4. 5. 9. 18. 22. 26; 172, 1. 3. 8. 19; 174, 6. 8. 19. 20; 175, 7. 13. 18; 176, 5. 31; 177, 11. 21; 178, 13 sq. 18; 179, 1. 6. 7. 19. 26; 180, 19; 183, 8. 11. 17. 18; 184, 14. 20. 28; 185, 15; 186, 27; 187, 8; 188, 2. 12. 25; 189, 14. 21. 29; 190, 7. 9. 20; 191, 2. Singularem locum obtinent inter correcturas signa traiectionis¹⁾ (cf. ad 6, 21; 10, 13; 18, 16 sq.; 20, 5 sq.; 21, 18. 20 sq. [ubi adhuc latuit]; 30, 1; 93, 1; 113, 5; 133, 2; 141, 6; 144, 17 sq.; 163, 14; 170, 32; 174, 16; 175, 27 sq.; 182, 2): quae quid sibi velint plerumque planissimum est — etsi interdum errarunt homines interpretando —: nisi quod 163, 14 dubitatur propter mancā significationem (ubi v. adn.).

Et in his signis traiectionis et in aliis correcturis (cf. ad 5, 12. 13; 6, 7. 13. 26. 29; 8, 19; 12, 8; 15, 9. 13; 23, 19; 25, 8. 16 sqq. 20; 26, 12; 29, 15; 30, 11; 33, 14; 35, 3. 5; 82, 16; 83, 13; 86, 3. 11. 16; 88, 9. 23; 89, 9. 16; 92, 3; 94, 5. 8. 9; 95, 11; 106, 1. 2; 109, 11. 13; 110, 11. 15; 111, 11; 114, 4 sq.; 117, 9; 119, 11; 128, 19; 144, 13; 154, 16; 157, 25 sq.; 165, 11) quaestio incitur de manu secunda: in qua definienda valde inter se differunt qui codicem contulerunt. Nos in hac re prorsus consentimus cum eis, quae Keil protulit apud Spengelium comment. p. 434: fortasse etiam eos locos, qui videantur alterius esse librarii, a prima manu potuisse proficisci; at certe si idem scripsit, non statim correxit, sed postea graciliore plerumque ductu. Itaque ubi scribimus *m. 2* non tam significamus alterum scribam quam posteriorem correcturam: neque ratione vel genere corrigendi inter se differunt manus 1 et 2. Atque etiam in continuo contextu cogitandum esse aut de pluribus librariis aut de interstitiis scribendi locis antea (p. XV) prolatis significavimus (cf. etiam ad 101, 4). De manu recenti, quae hic illic comparet tacere possumus. Iam de diversis correcturis modo enumeratis in universum valet saepissime librarii velocius scribentis errores esse emendatos, sed interdum etiam quae recte se haberent in peius esse mutata invenimus. Denique plurima eorundem generum menda intacta sunt relicta, quae maximam saltem partem iam in archetypo fuisse videantur.

Sed antequam de vitiis memoriae quaedam proferamus, breviter

1) Cf. etiam A. Spengel 'Ber. d. bay. Akad.' a. 1885, p. 254 sqq.

disputandum est de conformatione et codicis *F* et archetypi, quoad de eo ex *F* concludere possumus. De quibus rebus fusius itemque optime partim cum Keilio egit Spengel comment. p. 435 sqq. (cf. etiam praef.² p. XXXIV sq., ubi bis erratum est in numeris).

Codex *F* olim incipiebat a tribus quaternionibus, quorum alter, qui et Victorio conferenti et apographis etiam adfuit, postea plane evanuit, iam a Bandinio frustra quaesitus. Sequitur ternio post primum folium folio agglutinato auctus, mox quaternio accedente sub finem folio agglutinato, denique binione horum librorum reliquiae clauduntur.

Quae singula folia continent haec sunt:

I.	vacat	
II.	4 (M. TERENTI) — 5, 29 (rudentum). 5, 29 (sibilus) — 7, 18 (et).	
III.	7, 18 (caelum) — 11, 23 (peregrinus). 11, 23 (ager) — 10, 1 (incircum).	
IV.	10, 1 (eum locum) — 14, 16 (latinorum). 14, 16 (ibi) — 17, 9 (sacrificiis).	
V.	17, 9 (in) — 20, 4 (imbre). 20, 4 (et) — 22, 17 (vidisse).	I
VI.	22, 17 (antiquas) — 25, 1 (turdus). 25, 1 (alia) — 27, 6 (auguriis).	
VII.	27, 6 (certis) — 29, 16 (dicitur). 29, 16 (vel) — 32, 10 (nascuntur).	
VIII.	32, 10 (alia) — 34, 16 (eius). 34, 16 (offula) — 37, 1 (fundunt).	

[I**—VIII**. 37, 1 (trua) — — — — — 79, 3 (finit).] II

IX.	79, 3 (sic) — 81, 17 (milites). 81, 17 (redeuntes) — 84, 9 (ornamentum).	
X.	84, 9 (scenici) — 87, 3 (atque). 87, 3 (aures) — 89, 8 (cannat).	
XI.	89, 8 (colligam) — 91, 11 (originibus). 91, 11 (scribere in — — —) 93, 10 (reprehendendum).	
XII.	93, 10 (praesertim) — 96, 9 (tuendo). 96, 6 (et) — 99, 14 (videntur).	
XIII.	99, 14 (ratis — asseres — — —) — 99, 15 (— — —). 100, 1 (— — — — agrestis) — 101, 4 (priami).	III
XIV.	101, 5 (quod) — 104, 6 (III). 104, 6 (de) — 106, 17 (acutus).	
XV.	106, 17 (et) — 110, 7 (pagone). 110, 7 (honos) — 113, 12 (ternae).	
XVI.	113, 12 (trigona) — 116, 6 (tranquillo). 116, 6 (mari) — 119, 16 (pretio).	

XVII.	119, 16 (ptanti) — 123, 16 sq. (reliquit). 113, 17 (stipulam) — 127, 8 (propositum).	IV
XVIII.	127, 9 (refert) — 128, 8 (Tullius). 128, 8 (et) — 128, 18 ¹) (et).	
XIX.	128, 18 (verbi) — 130, 25 (est). 130, 25 (contra) — 133, 7 (lectos).	
XX.	133, 7 (haberemus) — 136, 1 (eorum). 136, 1 (praecepto) — 138, 12 (decli).	
XXI.	138, 12 (nata) — 140, 25 (non). 140, 25 (salsum) — 143, 18 (convenirent).	
XXII.	143, 18 (in) — 146, 5 (nominum — — —) — — — — —	
XXIII.	147, 1 (— — — nesciunt) — 148, 23 (intelleges). 148, 23 (utrum) — 150, 24 (meli).	V
XXIV.	150, 24 (ore) — 152, 22 (fit). 152, 22 (quam) — 154, 30 (declinari).	
XXV.	154, 30 (possit) — 157, 13 (se). 157, 13 (sequi) — 159, 21 (feminum).	
XXVI.	159, 21 (sic) — 162, 3 (plumbea). 162, 3 (et) — 164, 5 sq. (consuetudo).	
XXVII.	164, 6 (frequentius) — 166, 11 (assem). 166, 11 (tenentes) — 168, 21 (sed).	
XXVIII.	168, 21 (etiam) — 170, 26 (id). 170, 26 (duo) — 173, 4 (sunt).	
XXIX.	173, 4 (ut) — 175, 28 (partibus). 175, 28 (orationis) — 177, 27 (collata).	
XXX.	177, 27 (erunt) — 179, 3 (nominativum) — — — — —	
XXXI.	179, 3 (— — et scopae) — 180, 31 (pingis). 180, 31 (quinta) — 181, 14 (hoc ge — —).	
XXXII.	— — — — — 181, 15 (quaemadmodum) — 183, 18 (quadruplex).	
XXXIII.	183, 18 (sic e) — 186, 3 (sunt). 186, 3 (minus) — 188, 19 (et).	VI
XXXIV.	188, 19 (Peles) — 190, 26 (hic nequam). 190, 26 sq. (et huius) — 191, 18 (servis — — —).	
XXXV.	— — — — —	
XXXVI.	— — — — —	

1) De harum paginarum permira et perscriptione et brevitate cf. ad 125, 9 sqq. Item de lacunis h. l. per lineolas — — — — significatis suis locis accuratius dictum est.

Iam vero ad refingendum archetypum summi momenti est, quod foliorum defectum, quem saepius perpressus erat, *F* accurate indicat — sed minime aequabiliter lacunis significat —: cf. ad. 50, 3 (duo folia), ad 91, 11 (unum folium) et ad 99, 15 (item unum); ubi quae paulo post 100, 14 signatur lacuna sine additamento, ut videtur, ea longe aliter comparata est neque potuit ex toto conexu verborum plus quam versus quosdam continere. Porro cf. ad. 146, 5, denique ad 179, 3 (tria folia) et ad 181, 14 (item tria). Atque hos defectus una cum eis quae intercedunt computans et adsumens, quod etiam in *F* quaterniones apparent, etsi in altera parte immutati sunt, probabiliter effecit L. Spengel sedecim quaternionibus constitisse archetypum, intercidisse vero ex quarto folia IV et V, ex septimo II et VII, ex decimo quinto I II III et VI VII VIII, cum undecimus totus deperierit. Quo accedit, ut traiectionis necessaria quam in libro quinto detexerunt Georgius Buchanan et I. Scaliger (cf. ad 9, 14 sq. [11, 16 med. — 13, 21 med.]) ex eadem computatione facillime explicetur, scilicet ex primi quaternionis foliis quinto et quarto inter se permutatis.

Haec ut aperta manifestaue sunt defectionum traiectionisque exempla, ita nemo mirabitur exemplar tam male habitum etiam ceteroquin abundare et eiusmodi et aliorum generum mendis vitiisque.

Atque de traiectionis intricatioris suspicione in l. V §§ 115—183 postea dicemus (p. XL). Cf. etiam adn. ad 177, 28. De minore transpositione monuimus ad 96, 18: agitur de versu circiter 33 litterarum ante duplicem fere litterarum numerum collocando, qui uni versui in *F*, duobus fortasse in exemplari quodam antiquiore respondeat. Aliter — ex redeunte voce *aperta* — explicatur traiectionis a Bootio perspecta 131, 25: 132, 1. Rursus alia eorum similia sunt, quae supra ab ipso librario indicata vidimus, velut 15, 7, ad 162, 6 et 182, 21. Mirabilior, sed necessaria est verborum permutatio a Luebberto 178, 15 sqq. perpetrata. Denique cf. adn. ad 40, 10. 183, 11 sqq. 189, 11.

Longe ampliorem locum sibi vindicant lacunae litterarum, syllabarum, verborum, versuum, quales hic illic a librario signatae (cf. 16, 9. 93, 12. 100, 14. 133, 1. 10) plerumque sine signo relictæ sunt. Quae saepissime — ut in traiectione modo commemorata — ex homoeoteleuto vel ex homoeoarcto explicari possunt: cf. 15, 1; 16, 9. 16; 17, 6; 20, 18; 31, 7. 21; 34, 7. 9 (v. adn.). 17; 35, 10. 20; 38, 21 = 50, 10; 39, 15 (v. adn.); 40, 3 (? v. adn.). 13. 16; 45, 3 (v. adn.); 46, 8. 17; 49, 5; 50, 17 et 18 (?); 53, 7; 54, 3. 4. 6 sq.; 61, 8 et 62, 8 (v. adn.); 66, 2. 20; 68, 11; 69, 3; 71, 2. 8; 72, 2; 77, 3 = 79, 19; 80,

12; 84, 3. 8 (v. adn.); 86, 2; 89, 1; 90, 4; 96, 14 et 97, 3 (v. adn.); 103, 14; 107, 14 (?); 109, 6 sq. (bis ?). 14; 111, 9 (?); 115, 12. 19 sq.; 118, 16; 119, 15. 16. 19; 120, 13; 121, 7 (v. adn.); 126, 16; 129, 9. 22 (? v. adn.); 130, 28 (?); 133, 20 (?); 136, 15. 18 (v. adn.); 138, 2. 6. 12. 19; 139, 6; 140, 3. 5. 19; 144, 5. 15 sq. (v. adn.); 145, 21; 150, 25; 151, 1. 29; 153, 7 et 13 (v. adn.); 154, 14. 21 (v. adn.). 26; 155, 17 sq.; 156, 23 (v. adn.). 27; 157, 2. 14; 159, 1 (?); 160, 2 et 11 (?); 162, 9 (v. adn.); 163, 12. 13. 27 (v. adn.); 164, 30 (v. adn.); 166, 26 sq. (v. adn.); 167, 7. 12; 168, 7 sq. 13 (?); 169, 22. 23 sq.; 170, 13; 172, 17; 175, 24; 182, 19; 183, 6 sq. 25; 184, 6 et 10 (?). 17; 186, 2. 4. 6. Tantus talium mendorum numerus etsi stuporem vel adeo scrupulum dubitationemque movere possit, tamen tam multa exempla extra omnem dubitationem posita sunt — velut, de rationis necessitate saepe conspicua ut taceamus, 113, 1 ipse librarius supplevit *quae* . . . *insignia* post *signa* ommissa, 53, 7 Priscianus, 109, 6 et 119, 16 Plautus, 115, 19 sq. Ciceronis locus parallelus nobis succurrunt —, ut non vituperandum, sed approbandum sit, si quis huic rationi multum tribuit. Quamquam per se patet — id quod etiam supra saepius significavimus — non posse de unoquoque loco rem certius affirmari. Atque maior etiam exstat lacunarum certissimarum numerus qui talem non admittat causam, sed modo ad meram describentium negligentiam modo ad maculas fissuras scissuras archetypi mutilati maleque habiti revocandus sit. Non miramur quod saepius *pro* (= *p*), *sunt* (= *s*), *non* (= *n*), al. itemque ex compendio *modi* praetermissa sunt (cf. adn. ad 125, 8). Sed praeterea etiam nimis frequentes sunt omissiones¹: cf. inter alia 4, 6; 5, 16 (v. adn.). 22; 6, 4. 22; 8, 19; 9, 2 (v. adn.); 12, 15; 17, 17; 23, 3; 27, 6; 29, 9. 15 (?); 30, 5; 34, 18; 35, 1. 3. 8. 11 sq 19; 36, 8; 38, 4 (v. adn.); 42, 24 (v. adn.); 45, 1; 46, 5. 12 (v. adn.); 54, 3. 21 (v. adn.); 57, 12 sq.; 58, 6 et 9 (v. adn.); 60, 6; 61, 8 (v. adn.); 62, 9. 13 (v. adn.); 66, 16 (?); 68, 5. 6; 69, 2; 71, 28. 29; 72, 19 et 73, 7 (v. adn.); 74, 5. 10. 13; 75, 8 (v. adn.); 77, 12. 20; 78, 10; 79, 9; 83, 2; 85, 9; 87, 7 (v. adn.). 15; 90, 15; 93, 8. 20; 95, 9; 96, 14; 99, 9; 107, 6; 108, 6; 110, 1; 113, 12; 114, 10 (v. adn.); 116, 11; 119, 1. 6; 120, 6; 127, 5. 11; 128, 11. 13 (v. adn.); 129, 9 (v. adn.); 130, 16; 131, 19; 136, 20; 145, 2. 16. 22; 148, 1. 23; 152, 26; 153, 7. 27; 154, 2. 21 (v. adn.); 156, 23; 158, 12. 25 (v. adn.); 160, 2; 163, 8; 164, 2; 165, 18. 21 (?); 167, 17; 168, 25; 173, 3; 178, 11. 16 sq.; 180, 22; 188, 19.

1) De quibus iniuria cogitarunt homines docti 134, 9 et 176, 6 (v. adn.), al.

Simpliciores prioribusque saepe similiores sunt defectus, qui ex haplographia¹⁾ orti sunt, quales — de singulis litteris semel scriptis ut taceamus — hi loci illustrent: 4, 9; 11, 1; 19, 17; 25, 6; 30, 7; 79, 8; 85, 17 (? v. adn.); 105, 8; 112, 1; 115, 17. 20; 118, 14 et 121, 12 (?); 122, 9; 124, 6; 132, 15; 137, 21; 149, 7 (v. adn.); 158, 21; 159, 14; 160, 5; 182, 16; 183, 17; 186, 11; 187, 1. Quibus locis iam addimus 131, 25, ubi cum vulgatam ex Aldina scripturam *longus pro longi* cum prioribus propagaverimus, possis etiam de *longi<or> orator* cogitare: nam comparativus interiectus ex Quintiliano inst. II 13, 5 similibusque locis defenditur.

Sed haplographiis longe etiam frequentior in *F* est dittographiarum error, quem — ut iterum singularum litterarum bis scriptarum exempla procul habeamus itemque locos ab ipso librario correctos (velut 10, 22 sq.; 29, 2 sq.; 30, 15; 104, 3; 115, 6 sq.; 117, 6; 118, 5; 128, 2; 134, 1; 136, 17; 144, 17; 146, 1; 150, 5 et 17; 168, 22) — his locis deprehendimus: 10, 12 sq. 25; 12, 16. 17; 13, 16 sq. (v. adn.); 16, 18; 17, 12; 22, 2 sq. 5; 24, 3; 28, 12; 31, 8; 33, 20; 37, 4 (? v. adn.); 46, 6; 50, 7; 52, 17 et 53, 3 (ubi Priscianus caret vitio); 62, 5; 68, 6; 74, 6 sq. (?); 77, 22; 81, 6; 88, 23; 90, 8; 95, 9 (?); 96, 14 (v. adn.); 97, 21; 101, 16; 105, 17 sq.; 107, 14 (?); 110, 2; 114, 16; 119, 9; 123, 14; 126, 20; 127, 12; 131, 17. 20; 134, 4. 13; 135, 5. 22; 136, 20; 137, 15; 143, 19 (v. adn.); 150, 30; 151, 28; 152, 1. 12; 153, 1. 17; 156, 20. 21; 159, 3. 6 (v. adn.); 160, 1; 162, 20; 163, 24 sq.; 167, 14. 19; 168, 14; 169, 11; 175, 19; 176, 2. 5; 177, 27; 178, 4; 181, 24; 183, 12 sq.; 185, 29 sq. (v. adn. ad 185, 28); 187, 11.

Iam haec additamenta cum casu vel potius scribentis negligentia orta sint, non desunt quae certo consilio eorum tribuenda esse videantur, qui contextum interpolationibus auxerint. Quamquam concedimus hunc locum magis lubricum esse neque raro in statuendis interpretamentis viros doctos a vero vel veri simili aberrasse. Atque nuperrime etiam Roehrscheidt in libri Reitzensteiniani censura²⁾ interdum incidit in tralaticium illum errorem, ut quae difficultatem moveant 'correctori' imputet, etsi ille cur sic scripserit nequaquam facilius explicatur. Sic nihil sane explicatur, sed potius augetur difficultas. Immo 52, 9 sq. cum ex Prisciani testimonio manifesta sit interpolatio, etiam aliis locis prona est suspicio de

1) De qua non cogitandum esse cum L. Spengelio 67, 3 et 76, 12, al., diximus in adn.

2) Haec censura nobis innotuit cum contextus et adnotationes typis iam exscriptae essent.

verbis eiciendis. Itaque vel 8, 10 sq. inclusimus explicationem certe alienam, etsi origo incerta sit. Praeterea praecedentibus plerumque aliis plus minusve confidenter de interpolatione cogitavimus his locis: 23, 15; 60, 10; 85, 10 (v. adn.); 138, 2; 139, 5; 153, 29; 154, 30; 158, 6; 162, 1 sq.; 166, 5. 28; 168, 1 et 18 (v. adn.); 178, 16 sq.; 179, 7 et 19; 182, 21 et 29; 190, 6. Quibuscum conferas adnotationes ad 6, 3; 15, 4; 54, 21; 55, 14; 63, 7; 82, 6 sq.; 105, 6 sq.; 147, 7; 183, 11 sqq.

Postremo accedimus ad simplicissimos singularum litterarum errores: ubi quaedam quae ad pronuntiationem spectant et antea attigimus et mox addemus. Alia cum compendiis cohaerent¹⁾, velut quod tam saepe cum activi passivique (-t et -t̃ vel -t̃) tum singularis et pluralis formae (propter ~ additum omissumve) inter se permutatae sunt: atque hoc quoque vitium interdum iam a librario correctum invenimus (cf. 8, 6; 26, 13; 137, 6; 138, 23; 155, 17; 162, 28; 186, 15); sed multo saepius a posterioribus demum corrigendum erat, velut eodem v. 186, 15 alteram formam non correxit itemque 12, 4; 21, 16; 28, 20; 29, 11; 36, 17; 42, 18; 44, 14; 55, 6; 76, 7; 90, 13; 92, 9; 94, 4; 95, 6; 101, 17; 113, 5; 122, 2 sq. (?); 126, 19; 127, 6; 133, 6; 141, 1 et 11 et 14 et 18; 147, 11; 149, 6 et 21; 150, 24; 151, 6; 153, 10 et 23; 154, 29; 156, 10; 162, 7; 166, 10; 170, 11 et 15; 171, 10; 176, 6 et 15; 179, 12; 181, 5 et 6 et 31; 185, 18; 188, 3. In tanta huius vitii frequentia non miraberis, quod interdum etiam iniuria de eo cogitatum sit (cf. adn. ad 101, 14; 177, 15, al.). Eodem pertinet terminationum in s et m vicissitudo: quam item librarii correctionis illustrant (velut 6, 3; 12, 12; 120, 2; cf. etiam ad 83, 21 et adn. ad 37, 11). Iam i et y, ut e et ae(e), cum ex pronuntiatione potius quam ex litteris misceantur, ad utrumque redire potest e et i vocalium vicissitudo tam frequens, ut miremur Spengelium praef.² p. VIII iam pro eam 136, 13 pro archaismo venditasse, praesertim cum ipsae voces potius, non vocales, in hoc exemplo permutentur; ceterum pro multis ad correcturas 153, 5 = 156, 7 = 157, 12 provocamus. Idem valet de o et u (cf. correcturas 28, 20; 30, 13 ac praeterea 13, 2 *pecodum* [sed mox v. 15 *sulcos* pro *sulcus* propter *sustulit* praecedens]; 19, 21 *homori*, al.) itemque de c et g (cf. correcturam

1) Cum compendio, non cum pronuntiatione cohaeret, quod plerumque (*re-* *com-*) *prehendere* legimus, quod minime valere *-praehendere* inde patet, quod plene nusquam sic exhibetur, sed *-prehendere* (velut 93, 5 *reprehendas* iuxta 93, 10 *reprehendendū*). Ceteroquin hunc quoque librum in distinguendis litteris sonisque e et ē (ae oe) prorsus vacillare non est quod dicamus. Fere constanter *grec-* scribit (praeter 107, 14 *grēi*).

26, 15 et 25, 9 *algedo*; 28, 19 *litigines* et 64, 11 *robicalia*, al.), de *c* et *t*¹⁾ (cf. correcturas 25, 20; 29, 13 [!] et *cum:tum*, al.).

Sed *a* et *ae* (*æ*) quod toties permutantur, profluxit ex forma *α*: cf. correcturas 18, 18; 25, 2; 36, 18; 102, 22 et 7, 17; 15, 20; 16, 15 et 19 (?); 24, 8 et 21; 25, 9 etc.²⁾. Adice *a* et *e* 83, 20; 93, 25; *a* et *i* 5, 12 (corr.); 16, 13; 18, 12; 111, 6; 134, 12 (corr.) [*a* et *u* 39, 6 et 8; 66, 3; 79, 11: ubi formae potius commutatae]; de *a* et *t* v. adn. ad 174, 7. Porro *e* et *c* 154, 29; *e* et *o* 16, 4; 27, 20 (corr.); 34, 13; 108, 3; [*e* et *u* 95, 11; 108, 15; 116, 5 ex formis, non litteris, item *e* et *p* 5, 5: sed *e* et *f* (E:F) 38, 11]; *o* et *c* 16, 20 sq. = 17, 1. 11 (cf. 97, 10); hinc etiam 57, 5 sq. *oremus* pro *geremus*; *i* (saepe longa) commutata cum *l* et *s* (*/*) 40, 17; 119, 13; 143, 11, al.³⁾; item *i* et *f* 148, 8, al.; *i* et *t* 16, 7; 67, 2 (cf. adn. ad 190, 20), al.; *u* et *n* 134, 10 (corr.); 67, 6; 95, 15, al. (cf. *ut* et *in* adn. ad 97, 9; 172, 19); *b* et *d* 113, 17; 167, 12; 171, 22 (corr.); *b* et *r* 141, 1, al. (sed 106, 19 *corium* pro *cobium*); *c* et *p* 10, 6 [una cum metathesi, de qua adde 67, 5; et cf. ad 42, 12]; 59, 9 (cf. adn.), al.; *c* et *r* 20, 11 et 35, 2 sq. (corr.); 127, 14; 164, 10 et 15, al.; *c* et *s* 19, 4; 23, 19; 67, 4, al. (item *s* et *r* 101, 10; 151, 18; 157, 25, al.: cf. adn. ad 61, 4); *d* et *p* 19, 23; *d* et *æ* 166, 25; *n* et *m* 114, 12; 177, 2; *n* et *ti* 142, 18; *n* et *ri* 109, 11 sq.; *p* et *t* 20, 5; *p* et *r* 24, 1.

Sed haec sufficiant: neque enim exhaustire hanc materiam hoc loco aut volumus aut potuimus, praesertim cum ad litterarum confusionem aliae saepe rationes attingant. Ac de ipsorum vocabulorum permutatione iam hic illic monuimus; accedit quod 'vicinitas', ut ipse Varro observavit, multum valet. Itaque 41, 7 *sarcendo* pro *sariendo* scribitur propter *sarculum* praecedens, 178, 6 *vocabulis* pro *nominatibus* propter sequens *vocabulum*, 118, 12 *ad obsenum* propter sequentia pro *Dossenium* similiaque. Accedunt additiones, velut *nominatuum* ab it in *nominatium*, *ratio* in *oratio*, *abegi a* 117, 15 in *ab regia*, *virilia* 134, 13 propter betacismum (cf. p. XXVII) fiunt beralia aliaque id genus aliorumque generum.

Sic vero si vitiis plurimis ac frequentissimis Varronianum con-

1) De *l* et *r* cf. adn. ad 65, 23 sq. (ubi corr. 18 sq.): quamquam quod 59, 3 *praetoria* pro *Plaetoria* et 110, 7 *glad.* ex *grad.* legitur ad vocum vicem revocandum; sed cf. 32, 17.

2) Vnde etiam 177, 2 coniecimus pro *lima limabo* non *limo limabo*, sed *lima lima*<e> deleto *bo* additamento corrigendum esse.

3) Saepius sane voces potius quam litterae mutatae, velut 124, 11; 145, 13 sq., al.

textum in *F'* affectum esse reputaverimus, quamquam nequaquam inde omnem mutandi licentiam libidinemque admittemus, tamen, ni fallor, iure nostro contendemus — ut unum saltem exemplum afferamus — de verbis quae 130, 28 offendunt non minus errare, qui Varronem incuset, ut Reitzenstein fecit p. 22 adn. 1, quam qui tali eum modo excuset, ut Roehrscheidt in censura p. 796 adn. et 802: qui quod addit cogitari posse etiam de 'correctore' *Artemidori* inferente, non minus a vero aberravit, nisi insanum prorsus fingimus correctorem. Immo hoc quoque loco aut cum Turnebo aut nobiscum de lapsu cogitandum est.

Restat ut de orthographia quaedam componamus, de qua in transeursu adhuc diximus. Atque in his rebus quoad fieri potuit codicem *F* nos secutos esse semel monemus. Etsi nolimus cum Spengelio *Savini* recipere pro *Sabini*, quae scriptura rarior sane in *F'* est, sed minime deest: nam priorem formam unde Spengel praef.² p. VIII contendat 'antiquitatem indicare', plane nos fugit, sed conferimus cum *aluae* pro *albae* 134, 9 et *iobi* pro *ioui* 134, 6 et *uobis* pro *bouis* 111, 13 similibusque. Non magis *tepora* interdum pro *tēpora* relictum pro archaismo venditari posse iam A. Spengel patri opposuit. Neque de *opu fuit* ab utroque admissio 191, 18 nos aliter iudicavimus ac de *ibi e* pro *ibi* <s>e 40, 1 aliisque. Sed recte idem ibidem formas antiquas *prosus et rosus*, *deosum*, item *derectus*, probavit. Porro in assimilatione quae dicitur cum *F'* exhibuimus *accanit accensus* (109, 13 m. 2 corr. *adensos* ex *acensos*) *accentus accedere accipere acquirere; afferre afficere* (sed *adfuerit* 72, 15); *allatus* (sed *adlatis* 151, 12) *allecti alligare* (sed *adlocutum* 77, 16; *adlucet* 85, 9); *ammonendum* (5, 23) *amminicula* (92, 7) *amminister* (103, 9 m. 2) *amministrat* (85, 5: sed *adminiculandi; administros* 28, 17; *admonere admove*); *apparet appellare apponere; ascendere ascribere ascriptus ascriptivi, asserere* (sed *adserere* 80, 6; *adsequi* 176, 11) *assiduus* (sed *adsimus* 119, 18; *adsict* 89, 18) *assignata* (sed semper *adsignificare* praeter 114, 4) *aspicere aspectus astans assudescit assuetudo assumere* (sed *adsumere* 142, 20; 186, 13); *attemptare attinere* (ex *adtinere* 160, 6) *attingere attributus* (*adtributa* 16, 4) *attuimur; collata collecta collega colligare collocutum colloquium † colludit* (99, 2); *comburare † commeatus* (89, 6) *commentum commentarii comminisci committere commode commodus* (et *accommodare*) *commotus commovere communis* (ita 6, 2; aliis iisque plurimis locis *comunis* quod non admisimus) *commutare commutatio commutabilitas; compar comparare compend- competere compitalia compluere compluuium complures comportare composit- comprehendere computatio* (sed *conpernis* 149, 22); *corradit correptus corruere corruptus* (et *incorrupt-*

tus); *effari effata efferre effervescere efficere effutire* (sed *exfluit* 10, 22); *illustis illexit* (*inliceret* 88, 26 et *inliciat* 90, 3 propter *inlicium*, quod est in magistratu commentariis); *immanis immolare* (<*in*>*mutatis* 71, 28 nostra coniectura est = *non mutatis*) *immortalis*; *imparis impedire impendium imperare imperator imperitus impius implicatis impluere implu(v)ium imponere impositor impositio* (itaque <*im*>*positicius* 187, 1) *impressio improbare imprudens impudenter impune* (sed *inpos* 5, 5. 6 et *inplorat* 81, 12); *nunquam nonnunquam*; *occidere occupare occurrere ocludere*; *offendere*; *opponi oppressi, optinet* (177, 30) *optemperare* (148, 20); *perlucet* (43, 4: sed *pellexit* propter scriptoris locum 90, 6); *succanit succedere succidere succurrere* (sed *subcidit* 36, 8); *suffibulum a suffiendo* (65, 17 sq.) *suffragium*; *suppositi*; *suscipere suspenditur* (119, 3) *suspicio suspiciunt sustulit* (13, 15: sed *subscribunt* 123, 2); *suptilius* (182, 15); *traducere tralatus* (84, 17; 99, 14) *tralaticius* (ita 77, 3 apogr. idemque fortasse voluit *F* 79, 19, etsi *n*, non *ns*, expunxit: saepius *translat*.) *travolat* (37, 1). Porro, ut ad aliam rem transeamus, scribitur fere semper *nichil, nichilo*, quod non admisimus; *sepulcrum* (sed etiam *sepulchrum*, ut 100, 3); *aedus* (30, 16; cf. 15) *ircus* (30, 14) *aruspex* (116, 8); *hortis hortorum*, sed *ortus* 32, 10; 65, 6. 11 (cf. quae ad 44, 19 sqq. adnotavimus); *Ypsicrates*, alia. Traditur *Iupiter* fere semper, sed *Iupp.* 133, 20 (unde mox correximus 134, 5, vix recte); *grabattis* (133, 11: cf. adn.); *de cassu in cassum* (135, 11: sed alibi constanter *casus*); *litterae* (sed *literis* 4, 18 multisque locis perperam *F*^v; cf. *obliteravit* 17, 9 et *obliterata* 150, 19); *de tressis et tressis* cf. adn. ad 165, 27; *extat* (sed *exstat* 4, 16 iuxta *extat*, ubi *ex*<*s*>*tat* correximus pro *ex*[*s*]*tat*) *expectare* (sed *exsolvere*); *Xerses* (*exerses* *F* 98, 20: cf. Lachmann in *Lucr.* p. 232 aliosque et ad *Exerses* quae de *Exaerambo* Plautino post Fleckeisenum attulit Schmidt *Herm.* XXXVII p. 368); *arcs* (pro *ares* scripsimus 106, 6) *acsitiosae* 111, 10 (cf. 111, 6) *duc[e]s* (186, 11): cf. *fragm.* 43. 67 similesque grammaticorum locos. Ut ad vocales veniamus, de *vellis* pro *villis* v. adn. ad 40, 1; de *bucita* vel *buceta* ad 50, 10; de *simbella* vel *sembella* ad 53, 8; *i* pro *ii* interdum servavimus ut *Gabis* (11, 23) *hostis* (31, 4) *Publicis* (48, 11) *Faleris* (49, 21) *praeverbis* (86, 10) *mysteris* (103, 9); vetustioris *oe* pro *u* exempla v. 43, 9 sq. (cf. adn.); vetustioris *u* pro *i* vestigia *albissumus* (144, 1) *frugalissimus* (144, 17) *caesissimus* (144, 8) *intumus* (47, 3) *maritumae* (35, 14) *melissumum* (144, 11) *proxuma* (12, 20) *proxumae* (179, 16) *proxumo* (29, 9; 173, 19) *proxume ex proxime* (175, 7) *septumus septuma* (153, 6; 183, 20. 21. 24: unde *Septumius* 4, 2; 124, 2) *decuma* (76, 6) *superrumo* (107, 16); item in his: *pontufex* (26, 13) *pontufices* (26, 12

corr. m. 2: sed multo saepius *pontif-* ut 31, 4; 67, 6; 68, 1; 76, 4; 79, 3) *artufices* (149, 29: sed *artificum* 151, 1) *sacruficiis* (31, 2; 38, 18: sed *sacrificium* 66, 10. 14; 116, 8, *sacrificulus* et semper *sacrificare* verbum) *quadrupes* (12, 10; sed *quadripedem* 104, 20; *quadripedes* 104, 22) *quadruplex* (sed in *quadriplex* corr. 183, 18 et *quadripertita* saepius) *mancupis* (13, 20) *noctulucus* (31, 9) *lubidine* (186, 3) *lubenter* (116, 13) *ab lubendo libido* (74, 2) *lubere* (74, 1: sed *libido* 186, 25; *libidinosus* 74, 2; *Libentina Libitina* 74, 3); *monumentum* (45, 17) et *monimentum* (14, 5; 74, 10. 13); de *aruspex arispex* v. Ind.; u pro o *rutundum* (10, 10; 36, 18; cf. adn. ad 37, 18) *cluaca* (48, 6: cf. 45, 21) *Furnacalibus* (62, 15); o pro u *aeditomum* (96, 4) *tabernola* (15, 21; 16, 20); o post v *volt* (74, 1; 83, 10 bis; 112, 19, al.) *volpes* (32, 2 propter etymon) *volgus volgo* (16, 4; 19, 8; 171, 18) *Volcanus* (23, 1; 24, 4; 65, 14) *Volcania* (95, 16) *Volcanalia* (65, 13) *Volcanalis* (26, 20) *volsillis* (153, 26) *Volturnus* (10, 24 sq.; 65, 19; 106, 12) *Volturnalis* (106, 10) *Volturnalia* (65, 18) *novom* (151, 6 ante corr.) *bovom* (153, 29) *nominat[i]uom* (169, 3) *obliquom* (184, 20) *loquontur* (57, 4; 166, 21) *sequontur* (189, 3). De sono ui pro uvi (frequentissimo in nomine *Pacui*) non est quod post Lachmannum in *Lucr.* p. 306 aliosque dicamus (sed adde adn. ad 49, 13 sqq.). Formae *quom quor* et similes raro inveniuntur ac plerumque in extremis libris, ut *quouis* (136, 12; 156, 11; 174, 20) *quo<i>que* (154, 6) *quor* (*cur* s. scr. m. 2 142, 10; 143, 2; adde 144, 24) *quom* (93, 10; 125, 1 et *con* sup. scr. m. 2 142, 19); adde 155, 22; 171, 25 *quo<m>* et 190, 8 *quo[nia]m*. Cf. Spengel praef.² p. VI. Porro *ei* pro *i* (cf. IX 80 al.) legitur: *Terentiei* et *virreis* (ex *viris*) *Terentieis* (134, 15 sq.); *Baebiei* *Baebieis* (184, 20 sq.); *hinnulei* 152, 28; *infeineiteis* (137, 20: cf. adn. ad 136, 23); *iei* (147, 12); *ieis* (148, 13); *eidem* (176, 15: cf. 147, 3 adn.; quae praeterea vestigia affert Spengel praef.² p. VII aut dubia sunt aut falsa). At *siet* (164, 27) non ad *seit* adhibuimus, sed dubitanter servavimus (cf. adn. et 88, 1). Formae in *undus* pro *endus* relictæ sunt hæ: *ferundo* (32, 21); *ferundum* (69, 2); *faciundo* (94, 9); *quaerundae* (103, 14); *reprehendundus* (168, 23); *feriundo* (94, 9). *Vortumnus* est 15, 15; 24, 5: ceteroquin *verto* etc. legitur. Item servavimus *quivero* 5, 13; *novissent* 78, 9; *imposiverunt* 127, 9; *vitaverunt* 176, 11 (nedum *auspicaverit* 87, 17 ex tabulis censoriis): etsi iam Spengel in *Emend. Varr. spec.* I (Monaci a. 1830) p. 5 monuerit Varronem 'ubi fieri potest' brevissimam et contractam formam præbere cum eoque et H. Kettner Groth l. s. s. p. 17 [95] talia corrigenda esse contendat (quod facillime fieri poterat primo loco, ubi *v* postea demum additum est ad *qui ero* corri-

gendum). Sed ut *imposierint* iuxta *posuerit* similiaque exstant, sic ne *imposiverunt* quidem similiaque ad aliorum similitudinem reformanda erunt. Omnino non continget ac ne appetendum quidem est uniformem reddere Varronis sermonem: quo in studio vel Spengel, quamvis modestus sobriusque fuerit criticus, saepe nimius fuit. Neque tamen aut volumus aut possumus hoc loco uberius hanc rem persequi, quam hic illic in apparatu et in adnotationibus tetigimus, praesertim cum vario modo in grammaticam inquisiverint cum alii tum H. Reiter¹⁾, A. Mueller, G. Heidrich, R. Krumbiegel, ad quos haud raro relegandi lectores erant.

Iam quo fusius de *F* codice disputandum erat, eo breviores esse possumus in reliquorum librorum descriptione. Nam ex hoc libro quicquid ceteroquin librorum exstat provenisse primus edixit A. Mai (praef. Cic. de rep. p. XX), dein re accuratius cognita C. Lachmann multis quibus de Varrone agit locis ut tacite ita diserte (cf. 'Kl. Schr.' II p. 191) et post eum H. Keil Mus. Rhen. vol. VI (a. 1848) p. 142 sic iudicaverunt, denique optime L. Spengel 'Über die Kritik der Varr. Bücher de l. l.' p. 431 sqq. demonstravit (cf. Groth l. s. s. p. 3 [81]): ac ne fragmentum quidem Casinense topographicum saeculi XII, de quo supra egimus, aliunde derivandum esse vidimus. Ceteros autem libros cur cum Canale edit. p. XXIII sq. et Antonibono 'Suppl. di lezioni var. ai libri de l. l. di M. T. V.' (Bassano 1899) p. 23 ex communi fonte potius quam ex ipso Florentino repetamus nec causam nec rationem esse videmus. Sed priusquam pergamus, codicum ceterorum qui noti sunt recensum visum est subicere.

1. cod. Florentinus Laurentianus LI 5 (*f* Spengelii) anni 1427, de quo conferendus Spengel praef.² p. III et IX; in calce notatum est: *Antonius Marii filius Florentinus civis absolvit Florentiae XIII Kal. Octobr. MCCCCXXVII*. Contulit Henricus Keil.

2. cod. Havniensis (*H* Spengelii) saeculi XV, non XIV, ut antea visum erat Niebuhrio. Contulit in usum Koeleri B. Niebuhr, cuius collatio in Spengelii manus transiit (cf. ed. a. 1826 p. X, a. 1885 p. VIII).

3. cod. Gothanus (*G* Spengelii) saeculi XVI. Contulit in usum Muelleri Regel; unde scripturae discrepantiam edidit Mueller appendicis p. 270—298. Spengelium codicem evolvisse ex praef.² p. VIII discimus. Dubitationes quasdam Andreae Spengel removit C. E. Georges.

1) Miro errore hunc virum A. Spengel in apparatu modo Reiter modo Rein nominabat.

4. cod. Parisinus 7489 (*a* Spengelii) saeculi XV. Contulit in usum Spengelii Donndorf; discrepantiam lectionis Spengel¹ proposuit p. 659—718 una cum scriptura ceterorum codicum Parisinorum (*b* et *c*).

5. eiusdem cuius codices 1—4 stirpis duo reliqui sunt Parisini, etsi in multis distant, excussi ab eodem Donndorf, cod. Parisinus 6142 (*b* Spengelii), saeculi XV, qui desinit in VIII 7 (*declinarentur*) et

6. cod. Parisinus 7535 (*c* Spengelii), saeculi XVI, fragmentum continens a quinti libri initio ad eiusdem § 122 (*dictae*). Accedit, siquidem recte iudicavit Mueller praef. p. XIV,

7. cod. Ambrosianus (Ser. 71), olim Hannibalis Comeri, 'recentiore tempore' (saec. XVI?) exaratus, similior Parisini *a*. Cf. Blume Iter Ital. Supplem. p. 8. — His addendus quem Mueller cum Blumio It. Ital. Suppl. p. 155 commemoravit, Antonibon excussit

8. cod. Barberinus, numero 2160 signatus, saeculi XV. Cf. Canal praef. p. XXX, Spengel praef.² p. XIII, Antonibon p. 19, qui librorum V. VI. VII scripturae discrepantiam publici iuris fecit. Accedit porro

9. cod. Chisianus (*α* Canalis p. XXX); cf. Mueller praef. p. XIII et XIV, Spengel² p. XIII, Antonibon p. 19 sq., qui librorum VIII et IX discrepantiam exhibet.

Secuntur tres libri inter se simillimi pariter et ab illis quos attulimus discrepantes et ab eis quos mox enumerabimus, quorum qui tertio loco ponetur nunc est deperditus, scilicet hi:

10. cod. Vindobonensis LXIII (*V* Spengelii), saeculi XV (teste Endlichero in catalogo), collatus a. 1835 a Spengelio (cf. praef.² p. VIII), quem in Germania scriptum esse ex glossemate VII 85 illato (*ab nutu omnia sunt eius [et est in Alemania imperium ab antiquissimo tempore]* e. q. s.) incertissima Spengelii est coniectura. Ceterum etiam aliis interpolationibus hunc librum laborare idem Spengel² p. X sq. docuit. Discrepantiam potiore in apparatu posuit Andreas Spengel.

11. cod. Basiliensis F IV 13 secundum Haenelium p. 542 (*p* Spengelii), adscitus a Spengelio anno 1838 (praef.² p. VIII): quem librum etsi simillimum Vindobonensi tamen ex illo haudquaquam esse descriptum, ut ne illum quidem ex hoc, Spengel praef.² p. X evicit. Horum codicum fons ut interdum propius quam ceteri, quantum quidem noti sunt, a Florentino abest, ita lacunis, additamentis, corruptelis, coniecturis minime immunis fuit. Sequatur

12. cod. Turnebi, h. e. exemplar adhibitum a Turnebo, 'quem novam horum librorum editionem parasse postumae notae priores tres libros comprehendentes a filio MDLXVI in lucem emissae docent';

cf. Spengel praef.² p. XII sq. Turnebus cum adfert ad V 60 *'terram corpus] ita ut reperi in Victoriano et excudendum curavi'*, codice Parisino ex libris S. Victoris usus est, nunc, ut videtur, deperdito: quod tamen eo minoris est momenti, quod Basiliensis ipsius huius libri apographon esse videtur.

Deteriorum librorum agmen ducat

13. cod. Guelferbytanus 896 (*M* Spengelii), saeculi XV (non XIV, ut Ebert dicit in catalogo), quem Mueller adhibuit ex collatione Schneidewini, post Spengel excussit (cf. praef.² p. VIII), qui hunc multa quae in ceteris sana leguntur depravata exhibere exemplis apertissimis demonstravit. Quo cum libro artiore vinculo cohaeret

14. cod. Vaticanus 1556 (Vatic. α Muelleri; v. praef. p. XIII), quem inspexit Muelleri rogatu Olaus Kellermann (immerito, quarto decimo saeculo adscribens, quamquam astipulante Antonibono). Cuius libri simillimos esse duo alios Vaticanos (15. 16) testatur Mueller p. XIII, ut *'qui horum codicum unum α contulerit, omnes contulerit'*. Scripturae discrepantiam publicavit Antonibon.

15. cod. Vaticanus 2942 (Vatic. β Muelleri p. XIII), anni 1457, ex quo Muellero lectiones haud paucas excerpsit Olaus Kellermann. Fuit olim Fulvii Ursini. Cf. quae ad 14 diximus; etiam de

16. cod. Vaticano 3308 (Vatic. γ Muelleri p. XIV), item olim Fulvii Ursini.

17. Ex tali libro pendet Pomponius Laetus (vide 32. 33) in editione anni 1471; cf. quae exposuit Spengel² p. XIV adn. Quamquam etiam proprio Marte multa novavit, bono interdum successu, cuius inventa in vulgatam abierunt. Exempla composuit Spengel² p. XIV—XVI.

18. Hic merito inserendus cod. Lipsiensis, quem inspexit in usum Muelleri Iahn. *'Hic... liber Pomponiani tam similis est eique exceptis minutulis quibusdam mutationibus tam presse adhaeret ut vel ex eodem manuscripto libro vel, quod multo probabilius est, ex ipsius Pomponii exemplari transcriptus esse videatur'* (Mueller p. XXIX).

19. ex codice eiusdem generis, cuius sunt libri 13—16, pendet is cuius discrepantiam pertinentem usque ad IX 74 Petrus Victorius editioni Gryphianae anni 1535 adscripsit (*B* Spengelii). Qui liber recensionem continet viri haudquaquam indocti, qui pro fundamento habuit codicem non multum diversum a familia, cuius dux est Guelferbytanus, sed ut simul adscita sit editio Laeti et coniecturae additae ab ipso interdum scite excogitatae, saepius audacissimae. Quo

de codice doctissime et uberrime disputavit Spengel² p. XVII—XXVII, quem cuius interest consulere iubemus.

Ab eadem familia quam modo tractavimus non nimis distant libri hi, quorum accuratiorem descriptionem debemus Antonibono:

20. cod. Mutinensis 212 (*m* Antoniboni), quem immerito ceteris pluris aestimavisse Muellerum recte monuit Keil Mus. Rhen. vol. VI (a. 1848) p. 142 sqq. Cf. Antonibon p. 20, qui codicem excussit.

21. cod. Parmensis (*P* Antoniboni) anni 1547; cf. Spengel² p. XIV, Antonibon p. 21, qui discrepantiam scripturae apparatusi suo addidit.

22. cod. Venetus Marcianus anni 1478, lacunis deformatus. Cf. Spengel² p. XIV, Antonibon p. 22.

23. Eiusdem notae est codex Escorialensis III g 20, quem Haenel commemorat p. 955; cuius sub finem legitur: *Sebastianus de Papia scripsit Florentiae MCCCCXII*. Qui liber quia ob antiquitatem videri poterat alicuius pretii esse saltem in ea parte quae intercidit in *F*, benevole intercedente viro excellentissimo comite de Tattenbach publico imperii Germanici nuntio in regno Hispaniae collationem et huius partis et locorum nonnullorum ceteroqui ad iustam censuram aptorum ex monasterio Sancti Laurentii Escorialensi nancisci studuimus. Quod non minore humanitate quam liberalitate praestitit nobis reverendus Pater Franciscus Marcos del Río, qui diligentissime ac sollertissime discrepantias enotavit. Ex quibus apparuit in universum codicem cum classe Guelferbytani (*M*) consentire, in singulis satis neglegenter et vitiose conscriptum esse nec cum ullo libro magis congruere quam cum Mutinensi (*m*).¹ Itaque nihil est quod inde adsciscamus.

Secuntur libri nondum diligentius excussi ac vix excutiendi:

24. 25. codices Escorialenses alter et tertius [quos item ut 23 Spengel² p. XIV ex eoque Antonibon p. 12 falso dicit Matritenses] commemorati ab Haenelio p. 955. De altero (g III 27) egit Loewe (cf. Hartel, bibl. patr. lat. Hisp. p. 180): scriptus a. MCCCCLXXXVI continet 'Pomponium Letum in Ter. Varr. 3 libros de ll. Varronis de L. L. I. IV et initium quinti.' De tertio o III 29 Haenel nil amplius dicit.

1) Cf. 37, 6 *futim] butim* Esc. Mm; 37, 13 *aut] autem* Esc. Mm; 46, 12 *Mecinus] maximus* Esc. *maximus* Mm; 77, 24 *itaque] quidem* Esc. Mm; 92, 16 *opos]* deest in Esc. Mm: quibus multa addi possunt.

26. 27. codices Vossiani duo Lugdunenses, e quibus excerpta habuit Spengel (cf. praef.² p. XIV).

28. cod. Stuttgardiensis, cuius mentionem fecit Mueller p. XV.

29. cod. Pragensis, quem commemoravit Spengel praef.² p. XIV. Cf. Antonibon p. 12.

30. cod. Vaticanus 3309 saeculi XV, olim Fulvii Ursini. Cf. Antonibon p. 14.

31. cod. Vaticanus 3310 saeculi XV scriptus manu Lianori Bononiensis. Cf. Nollac 'La bibliothèque de Fulvio Orsini' ('Bibl. de l'éc. des hautes ét.' fasc. 24 a. 1887) p. 170, Antonibon p. 14.

32. cod. Vaticanus 3311 saeculi XV, scriptus manu Pomponii Laeti, olim Fulvii Ursini, continens fragmenta librorum VIII. IX. X. Cf. Nollac l. s. s. p. 203 sq. et Antonibon p. 17.

33. cod. Vaticanus 1522, diversis manibus scriptus; scripturam librorum VIII—X Pomponii Laeti esse videri testatur Antonibon p. 15.

34. cod. Vaticanus 1523 saeculi XV; cf. Antonibon p. 15.

35. cod. Vaticanus 1774 saeculi XV, olim reginae Christinae, de quo cf. Antonibon p. 15.

36. cod. Vaticanus 2753 saeculi XV fragmenta librorum de l. l. continens. Cf. Antonibon p. 16.

37. cod. Vaticanus 3415 saeculi XV, olim Fulvii Ursini, continens etiam 'Pomponii viri clarissimi in Varronem dictata'. Cf. Nollac l. s. s. et Antonibon p. 18.

38. cod. Vaticanus 3906 saeculi XV, fragmenta continens. Cf. Antonibon p. 16.

Iam commemorandi tres libri, quos inter se simillimos esse ex similitudine eorum quae insunt conicias; sunt hi:

39. cod. Vaticanus 4049 saeculi XV. Cf. Antonibon p. 18.

40. cod. Vaticanus Ottobonianus 1949 saeculi XV. Cf. Antonibon p. 18.

41. cod. Vaticanus Ottobonianus 1962 saeculi XVI. Cf. Antonibon p. 19.

Agmen claudant alii quidam libri:

42. cod. Vaticanus Urbinas 1139 saeculi XV (cf. Antonibon p. 16) et

43. cod. Chisianus (β Antoniboni p. 12) saeculi XV; item

44. cod. Vallicellianus D 49, 3 saeculi XV, de quo cf. Antonibon p. 12. Qui secuntur eorum mentionem iam fecit Spengel² p. XIV:

45. cod. Harleianus 5406 et duo Florentini

46. 47. codices Laurentiani LI 6 saeculi XV et LI 7, cuius sub finem haec leguntur: *Absolvi ego Dominicus Christophori Brasichilensis MCCCCLVI. XVII Kal. Maias Florentiae. Valeas qui legis feliciter et inferius: Liber Petri de Medicis Cos. fit.* (cf. Bandini t. II p. 528).

Quibus in libris omnibus si quid exstat quod rectius quam in *F* esse videatur, id tenendum est merae coniecturae deberi; qua in re sane cautione opus est, ne elegantiae orationis et structurae iusto plus tribuentes carbones pro thesauro inveniamus.

Maioris sane momenti meliora atque sinceriora apographa sunt in ea parte (p. 37, 1—79, 3), in qua deperditus est *F*, nisi quod Victorii collationem in editione principe habemus, de qua supra iam diximus. Atque exemplar illud Monacense a bibliothecae praefectis benevole Heidelbergam transmissum Schoellius accurate pertractavit in hac parte, praeterea selectos tantum locos inspiciens. Vnde cum pauca in Spengelii transcriptione correxerimus¹⁾ atque suppleverimus, in universum confirmavimus, quod et alias et in postuma editione ille uberius probavit praef. p. III sqq. multis locis Victorium lapsum esse falsaque enotasse vel nihil notasse, ubi discrepantiae satis notabiles essent. Itaque in hac parte per *F*^o scripturas ab illo adscriptas significavimus, per (*F*^o), ubi ex silentio satis dubia ratione efficiendae essent: attamen simul apographorum discrepantias quae in cenum venirent respeximus, rarissime singulos libros afferentes, sed plerumque lectiones diversas per *vel* particulam coniungentes.

In reliquis partibus scriptura sine signo in apparatu proposita vel in ipso contextu ex signis delendi [] vel addendi < > conspicua codicis *F* est, quam ubi corrector non additus est Itali in apographis correxerunt. Itatorum coniecturae scripturaque vulgata ubi ceteroqui commemorandae erant item raro singulos codices notavimus, sed *v* = *vulgo* addidimus vel *c. al.* = *cum aliis* adicientes nomini correctoris significavimus idem etiam in libris quibusdam exstare. Sed parci fuimus etiam in eius modi coniecturis correcturisque exhibendis et in criticorum emendationibus exscribendis: ubi in apparatu aut in

1) Velut 43, 19 ille notavit *factam*^{um}; ubi *factum* habet Laetus, *factam* cum ceteris *F*^o, al.

adnotationibus eas tantum respeximus, quae aut per se aut ex auctoritate criticorum in censum veniant, nisi quod paulo largius collegimus quae post Spengeliamam alteram prolata necdum collecta erant. Accuratiores qui scire cupiat cum de aliis rebus tum de critico illo quem *B* littera indicavit Spengelius, de quo supra p. XXXII sq. sub numero 19 diximus, Spengeliamam ipsam adeat: qua ut nos quoque grato animo usi sumus, ita exscribendo compilandoque abuti noluimus, praesertim cum persuasum habeamus ὅσῳ πλέον ἤμισυ παντός.

Pauciora etiam de editionibus afferre in animo est. Ex quibus editio s. l. et a. circa a. MCCCCLXXI parata a Pomponio Laeto cive Romano non modo — ut tam multae principes — tamquam princeps laudanda est, sed etiam propter multa egregie emendata vel suppleta, quae inter errores interpolationesque splendent. Velut V 85 additamentum quod inter perversa minusque verecunda numeravit Spengelius praef.² p. XV prope verum esse hodie intelleximus. Parmensis a. MCCCCLXXX ceteroqui principi ac Venetae a. MCCCCLXXIV simillima (cf. Spengel praef.¹ p. XXIV) insignis est ob Francisci Rholandelli curam, item Veneta a. MCCCXCII ob Michaelis Bentinae castigationes saepius repetitas. Deinde cum in Mediolaniensi a. MDX Io. Bapt. Pius non ita multum praestiterit, notum est diu vulgatae ius obtinuisse editionem Romanam a. MDLVII multum et a multis cum emendatam tum corruptam atque interpolatam Antonii Augustini Icti archiepiscopi Tarraconensis, qui inter alios se adiutum esse profitetur ab Angelo Colotio, Octavio Pantagatho, Gabriele Faerno saepiusque 'amici' coniecturas in margine adscripsit. Hunc post sex annos excepit Lugduni M. Vertranii Mauri Icti opera et a. MDLXV secutus est Iosephus Scaliger in coniectaneis, quas una cum Adriani Turnebi emendationibus et commentariis postumis Henricus Stephanus in editione a. MDLXIX et sequentibus cum appendice iteravit. Proximi saeculi initio Ausonius Popma Frisius hos libros cum notis et coniectaneis ex officina Plantiniana edidit annoque MDCV Ingolstadii recensuit Gaspar Scioppius: cuius viri nomen saepius quam meruit apponendum erat, quippe cum sub eo lateant ignota et aliorum et Fulvii Ursini conamina, quem — item Faernum aliosque — haud raro commemorat, sed saepius adhibuisse quam nominasse censendus est, ut accuratius demonstravit Spengel praef.² p. XXIX sqq. Editio Bipontina anni MDCCLXXXVIII priores accurate enumerans ideo multis grata acceptaque fuit, quia commodissime praeter fragmenta adiunxit Antonii Turnebi Scaligeri Popmae adnotationes:

sed hanc quoque vulgatam fide minime dignam propagasse apparuit ubi novam editionem 'principem' a. MDCCCXXVI Leonardus Spengel ex Petri Victorii collatione quamvis mala mancaue Laurentiani aliisque codicibus emisit subscriptis, non receptis, et aliorum et suis opinionibus. Quo nisus aliaque subsidia adiungens novam uno anno MDCCCXXXIII et confecit et edidit Carolus Odofredus Mueller ornatam emendationibus et annotavit: quam editionem¹⁾ nuperrime in libro studiosae maxime iuventutis in usum conscripto Eduardus Norden edixit magni momenti esse ad splendidum Muelleri ingenium recte aestimandum, sed ceteroqui hodie inutilem videri; quod severius quam verius edixit: nam praeter emendationes speciosas aut palmares dudum receptas haud pauca in adnotationibus inesse, quae etiam nunc cum fructu legantur atque adhibeantur, saepius significavimus. Vnde etiam Spengelii Muellerique Manibus tamquam sospitatorum Varroniani scripti nostram opellam dedicavimus. Post quos optime de his libris meritus est Petrus Canal Italus, qui inde ab anno MDCCCXLVI apud Antonellium Venetum in bibliotheca scriptorum latinorum editionem cum versione adnotationibusque curavit repetitam a. MDCCCLXXIV: quae editiones apud externos adeo ignotae iacebant, ut viri docti pronepos Iulius Antonibon ante hos decem annos in libro antea adhibito demonstraret proavum haud paucas emendationes cum a Leonardo²⁾ tum ab Andrea Spengel interim prolatas dudum praeoccupasse. Atque praeter emendationes etiam commentarius Canalis saepius dignus est qui cognoscatur. Denique priora priorumque studia et complexum esse et promovisse Leonardum Spengel in editione postuma ab Andrea filio et curata et aucta³⁾ a. MDCCCLXXXV apud Weidmannos iam saepe attigimus. Vnde denuo nonnullorum hominum doctorum animi in Varronem conversi sunt, quorum sententias quoad fieri potuit respeximus singulisque locis inseruimus.

Quae vero latius patent quaestiones de horum librorum ratione dispositione fontibus paucis etiam hoc loco pertractandae esse videntur.

1) Aemilius Egger a. MDCCCXXXVII Parisiis hanc editionem redintegravit omissis adnotationibus, adiectis Fabricii Spengelique commentationibus: de suo nihil addidit.

2) De hoc interdum erravit, quia antiquiorem eius operam neglexit.

3) Praeludit editioni in commentatione quam supra p. XIX commemoravimus.

Totam grammaticae latinae materiam Varro Aelii vestigiis insistens ita divisit, ut tribus partibus factis prima (cf. p. 124, 11 sqq. 125, 2 sqq.) quemadmodum vocabula imposita essent rebus quaereret, secunda quemadmodum ea in casus declinarentur, tertia quemadmodum coniungerentur. De primo libro tribus his partibus praemisso coniecturam Wilmannsii Reitzensteinio probatam et tetigimus et addubitavimus in adn. ad 234, 14 sqq. p. 301: ubi addendum est iam anno 1871 in programme Crudenacensi de hac re dubitationes protulisse C. E. L. Oxé 'M. Ter. Varr. librorum de l. l. argumentum' p. 7 sq. (cf. etiam p. 12 sq.). — Primae partis libri sunt bis terni (p. 4, 2 sqq. et 6, 17 sq., 123, 17 sqq.): tres ad Septimum missi (II—IV), tres ad Ciceronem (V—VII): quorum in secundo dicebatur, 'cur ἐτυμολογικὴ neque ars sit neque ea utilis sit', in tertio 'cur et ars ea sit et utilis sit', in quarto 'quae forma sit etymologiae': qui libri tres una cum libro primo, h. e. praefatione totius operis, interciderunt, nisi quod librorum III et IV paucissima fragmenta exstant. Hos autem libros nunc deperditos qui excipiunt libri tres superstites, eorum quintus est de originibus 'verborum locorum et earum rerum quae in locis esse solent', sextus de vocabulis temporum et earum rerum 'quae in temporibus fiunt', septimus ex eadem partitione de verbis a poetis usurpatis. Secuntur alterius hexadis (cf. p. 131, 13 sqq. 174, 4 sqq.) tres libri priores: in octavo sunt quae contra analogiam dicuntur, in nono quae contra anomaliam, in decimo denique analogiae forma tractatur. Reliqui libri XV praeter pauca eaque tenuissima fragmenta desunt. Ex quibus libri XI—XIII quid continuerint ipsius auctoris verbis docemur: qui cum dicat sese bis ternos libros secundae partis facturum esse, convenienter dispositioni primae hexadis libris XI de vocabulis, XII de temporalibus, XIII de poeticis vocabulis locorum temporumque tractasse merito putabitur. Mirum est quod syntaxeos non una, sed duae sunt hexades: quam inconcinnitatem cavendum est ne cum Muellero et Ritschelio (Op. III p. 466) artificiosis explicationibus auferamus, cum Varro ne in Antiquitatibus quidem plenam concinnitatem in altera parte secutus sit (cf. Spengel praef.² p. XXXVI). In singulis libris quomodo scriptor quamque materiam tractaverit nescimus, nisi quod Wilmannsii (p. 20) coniecturae quaedam exstant per se haud improbabiles: quarum eo redit summa, ut priore hexade de casibus obliquis et verborum formis quatenus haec cum illis coniuncta sint, altera de proloquiis simplicibus et compositis Varronem

dixisse credamus. Sed de his quae accuratius indagari vix poterunt hoc loco non amplius disputandum esse arbitramur: pergamus nunc ad librorum qui exstant dispositionem breviter illustrandam, de qua re post Muellieri et Spengellii praefationes conferendae sunt disputationes Ribbeckii *Mus. Rhen.* XLI p. 618 sqq. et Reitzensteinii 'M. Ter. Varro u. Io. Maupopus' Lips. 1901, cum quae Oxé l. s. s. de librorum argumento protulit nimis in universum dicta nil fere iuvent.

Quintus igitur liber versatur in vocabulis locorum. Tractatio ipsa incipit paragrapho 14 a locis et locando (14. 15); pergitur ad loca naturae bipertita, caelum et terram (16); caelum duobus modis dictum (16. 17); caeli etymon (18—20); terrae etymon, cui alia quaedam vocabula adduntur, i. e. teritorium, extermen-tarium, tritura, trivolum, terminus, iter, via, actus, ambitus, sola terrae (21. 22). Quae terra, eadem et humus; inde humatus, humilis, humor, humidus, udus, sudor, odor; secuntur putei, puticuli, lacus, palus, stagnum, fluvius, flumen, amnis, Tiberis (23—30). Caeli regionibus dividitur terra in Asiam et Europam; Asiae situs et etymon (31); Europae etymon; nationes Europae earumque nomina; Latium, ager Latinus, quinque genera agrorum (32. 33); ager et quae cum agro cohaerent, i. e. actus, iugera, viae, villae, iter, semita, campus, colles, saltus, fundus, vineta et vineae, seges et semen, fructus, frumentum, area, ara, arvus, arare, sulcus, porca, prata, rura, praedia (34—40). Transitur ad urbem: Romae situs i. e. Septimontium, Capitolium, Tarpeius mons olim Saturnius, Saturnia, Saturni aedes, Aventinus, Velabrum (41—44); reliqua urbis loca, i. e. sacella Argeorum, regiones urbis cum collibus, aedibus, lucis (45—54); tribus (55. 56). Tum de his quae in locis esse solent mortalia et immortalia agi incipitur: Caelum et Terra dei, quod anima et corpus; iuncti cuncta ex se genuerunt (initia), discessu exitum et exitium efficiunt; causae nascendi, vis Veneris, Victoria, vita (57—63); Saturnus et Ops; Ceres, Iupiter, Iuno, alii dii multi (64—74). Secuntur mortalia quae sunt in aëre (75. 76); aquatiliū animalium vocabula (77); amphibia (78. 79); animalia in locis terrestribus: homines, eorum magistratus (80—82); sacerdotes (83—86); res militaris (87—91); vocabula fortunae (92); artifices et alii (93. 94); cetera animalia: pecora (95—99); ferae (100. 101). Proxima animalia sunt ea quae vivere dicuntur neque habere animam, ut virgulta (102—104).

Secuntur res hominum manu factae ad victum pertinentes (105—112), ad vestitum et arma (113—117), ad instrumenta, h. e. mensas (118—127), sedilia, arcae, armarium et armentarium (128), mundum muliebre (129—133), instrumenta rustica (134—140), aedificia, i. e. oppida, vicos, fora, inprimis forum Romanum et multa urbis aedificia et loca (141—159); domum et eius partes (160—162); (post lacunam) transitur ad portas (163—165); lectulos (166—168); pecuniam signatam (169—174); pecuniae vocabula ab usu deprompta (175—183).

In his quaedam exstant, de quibus iure dubitamus; quod minus valere putamus de verbis quae sunt arca ... declinata aliter (39, 13 sq.), quae Spengel (praef.² p. XXXVIII) potius cum iis quae § 117 de re militari referuntur coniecti vult, cum ne ibi quidem aptiorem locum inveniant: sed recte Ribbeckium cum eodem Spengel in paragraphis 129—133, item in paragraphis 166—168 haerere existimamus, quibus ordo admodum turbetur; etsi propter lacunas quae sunt post 35, 12 et 50, 3 difficile dicas genuinus ordo qualis olim fuerit. Id unum videtur constare, a Varronis consilio hanc confusionem alienam fuisse, quem potius velut talia dedisse exspectamus: 115—117. 129—133. 118—128. 166—183. 134—165.

Sexto libro disputatur 'de vocabulis temporum et earum rerum quae in agendo fiunt aut dicuntur cum tempore aliquo' (VI 1), sed ut 'si quid aliud videatur his aptum' (V 105) ne excludatur. Planissimae sunt paragraphi 1—34: agitur primum de notione temporis et de naturalibus eius discriminibus (3); de temporibus nuncupatis a solis et caeli motu diurno (4—7) et annuo (8. 9), a motu lunae (10); adduntur lustrum, seculum, aevum (11). Ad naturale discrimen civilia vocabula dierum accedunt; agitur de diebus festis deorum causa institutis, id est de diebus statutis et annalibus nec die statutis (12—26). Hos excipiunt dies hominum causa constituti, id est mensium dies, dies fasti et nefasti, vocabula mensium (27—34). Quae nunc secuntur, eorum ordo atque conexus non semper certus aut perspicuus. Dicit Varro de rebus quae in temporibus fiunt et primum quidem de verbis primigeniis atque derivatis et compositis (35—40), de agendo et tribus actionum gradibus (41. 42), de primi gradus verbis quae pertinent ad mentis agitatum, de verbis cogitationis, voluntatis, similibus (43—50), quibus quaedam quae ad mentem spectant subiunguntur (44. 45). In his nonnulla dubitationi sunt obnoxia, velut quod 'meminisse' bis

tractatur (cf. 49): quae dubitatio quomodo removeatur incerta ratio est (cf. Goetz 'Zur Würdigung der gramm. Arbeiten Varros' p. 18). Pergitur deinde ad verba secundi gradus, cum pronuntiamus ea quae cogitavimus, ubi agitur de verbis narrandi et fandi (51—55), loquendi, pronuntiandi (subiunguntur nuntius, novus et ea quae a novus descendunt, in his nominare, nuncupare), dicendi, docendi, disputandi (putare, purus, putus), disse- rendi (sermo, conserere, consors, sors), legendi (legati, le- guli, leges, collegae, alia), murmurandi aliorumque a simi- litudine soni dictorum, triumphandi, spondendi, canendi, orandi (56—76). Tertius gradus complectitur verba agendi; ex- ponitur quid intersit inter agere facere gerere (77—79; de diffi- cultate quae est in paragrapho 79 cf. quae adnotavimus ad 85, 9; acquirere subiunctum propter adlucere, i. e. propter vim praeposi- tionis); secuntur video, cerno, specio, audio et ausculto, edo, sorbeo, bibo, poto (80—85; subiunctorum vocabulorum in his maior numerus), alia quae lacuna exhaustit. Quo vinculo sequentia cum superioribus cohaereant, propter eandem lacunam incertum. In- seruntur denique loci de censoriis tabulis sumpti, in commen- tariis consularibus inventi, in commentario vetere anquisi- tionis M. Sergii, tractatus qui est de inicio, verborum a Graecis tractorum indiculus. In quibus quamquam difficultates quasdam et offensiones esse minime negamus, tamen tantas eas esse, ut ex tri- bus diversis fontibus haec infelicitate contaminata esse statuamus cum Reitzensteinio (l. s. s. p. 40 sqq.) non concedimus (cf. Goetz l. s. s. p. 18).

Etiam maiores sunt septimi libri in qua de verbis a poetis usurpatis agitur difficultates: post praefationem, cuius initium de- ficiente uno folio desideratur, Varro primum de locis dicit, scilicet de templo in caelo, in terra, sub terra (eiusdem originis sunt tésca, tueri, extemplo; cum locis caeli coniunguntur polus, si- dera, signa; 5—14). Caelo opposita est terra; tractantur terra- rum anfracta (15), Trivia (16), umbilicus terrarum (17); loca quaedam terrarum singula ut Calydonia terra (18), mystica, Areopagus (19), Olympus mons et Musae (20), Hellespontus (21), fretum (22), aequor et ratis (23). Post haec unum folium intercidit, quo transitus fiebat ad ea quae in locis sunt; quae exstant pertinent ad hostias, quibuscum ratione propter lacunam obscura cohaerent quae paragrapho 25 leguntur. Secuntur Camenae (adduntur propter societatem litterarum S et R fragmenta carminum Saliarium et alia exempla, item propter verba quae sunt in car-

mine Priami cascus, Casinum, casnar; 26—29), ambages, adagio, canes, trabes (30—33; ubi ambages et adagio propter ambiegna bos videntur adscita; canes [et trabes propter formam adiectum] pertinet ad proverbium paragrapho 31 commemoratum). Nunc ad vocabula sacra reversus agit scriptor de camilla, subulone, Faunis, vatibus (34—36), de Paluda virgine, Epeo fumifico, Luca bove, oratoribus, Egeria (ex Ennii versu et cum hoc de ollus vocabulo vetusto), ancilibus, Argeis et tutulatis, flaminibus Numae Pompilii, cati, signis (37—46). Haec omnia quomodo sic et coniungi et disponi potuerint quaerentibus responderi poterit tria esse dispositionis fundamenta: primum quod subest ordo ex locis Ennianis constans; accedit quod saepius ex versu vel versibus allatis non modo id vocabulum explicatur, cuius causa versus adscitus est, sed occasione data alia eiusdem loci vocabula ex ordine tractantur; denique ordinem litterarum hic illic aperte servatum esse monemus. Quae de thynno et cava cortina secuntur (47. 48), cur hoc loco sint posita, minus apparet nec magis quae haec excipiunt, de perduellibus (49) et de temporibus et signis (50. 51). A paragrapho 52 loci Plautini pro fundamento esse incipiunt paucis aliunde appositis (52—71): agitur de latronibus (52), cassabundo, diabathris, epicroco (53), de lana carenda (54), de gerris (55), ascriptivis (56), ferentariis (57), rorariis (58), dividia (60), syncerasto (61), tramite (62), vivicibus (63), limacibus, diobolaribus, miraculis (64), scrattis, scruppedis, strittavillis (65), axitiosis (66), de sribula (67), scobina (68), gralatore (69), praefica (70), de Coelitibus (71): in quibus disponendis Varro modo ordinem planum, modo rationem secutus est nunc quidem obscuram. A paragrapho 72 transitus fit ad tempora et primum quidem dicitur de nocte intempesta; ad noctem pertinent etiam paragraphi 73—76; deinceps de noctis partibus tractatur, de crepusculo, concubio, conticinio (77—79). 'Nunc de his rebus quae assignificant aliquod tempus, cum dicuntur aut fiunt' disseritur; de reciproco (80), transverso et proverso (81), Andromacha et Alexandro (82): cur post illa posita sint auroram rutilare (83) et scortari (84), minus perspicuum. Quae iam leguntur, de numine (85) sunt, de insane (cui subiungitur de epityro, 86), de lymphata (87); haec excipiunt alia quaedam etyma graeca, alcyon (88) et comiter (89): cui adhaerent ex litterarum tantum ordine cape Atilianum (90), cicur ('quod a fero discretum') et cicurare (91), ferme (propter ferum, ut videtur, 92); euax, he-

hae, heu, iurgium (hoc propter Plauti versum ante duos Enni unumque Pompili locos exscriptum, 93), elepere (94), mandier (95), obscenum (scena scaena, alia eiusdem discrepantiae exempla, 96. 97), crevi (98), frequens et adsiduus (99); fodari (ut supplevimus, 100); mussare (vinculum est in verbis Enni vocibus concide, 101), averruncare (102). Secuntur animalium voces (103. 104), nexus (105); delicum et liquitur (106); agmen claudunt vocabula glossematica ex Naevii comoediis et tragoediis litterarum ordine digestis et ex bello Punico excerpta (107. 108). Ex hoc recensu apparet ordinis rationem saepius obscuram esse: quae obscuritas fortasse minueretur, si de fontibus ubique constaret. Velut quod Varro VII 93 Menaechmorum versum 127 propter 'euax' excitans post alias interiectiones cum exemplis exhibitas pergit in 'iurgio' ex eodem versu explicando similiaque, vix aliter expedies quam ex commentariis ad Plauti fabulas vel ex 'Quaestionibus Plautinis' adhibitis. Sed etsi de hac re aliisque sententia confirmari posset, ne tum quidem ipsius auctoris arbitrii vestigia remotum iri omnia sperandum esset.

Sed antequam continuemus expositionem de ordine vel disordine brevissimam, de fontibus horum librorum disputandum est, cuius disputationis in hac triade simile esse fundamentum et ab eis libris qui secuntur diversum constare censeamus. Primum enim qui tertius est liber eum cum prioribus cohaerere ita, ut ex tractatibus in quinto libro et sexto adhibitis quae ad poetica vocabula pertinerent septimo libro insererentur, optime Reitzenstein l. s. s. (p. 31 sqq.) demonstravit. Tum vero his tribus libris tot res quas apud antiquarium potius quaeras quam grammaticum continentur, ut antiquitatum Romanarum locos non paucos eis commode illustrari iure dicas. Quis in grammaticis libris quaeret triplicem de lacu Curtio historiam, quis regionum accuratam descriptionem, qualem legimus p. 16 sqq., quis mensium, dierum, feriarum tractatus tanta singularum rerum ratione habita confectos? Qualia etsi in septimo libro consentaneum est rariora esse, tamen ne hic quidem prorsus deficiunt (cf. 10. 17. 34. 37. 39. 44. 45, alia). Quae omnia iure miraremur, nisi Varronis indolem tam ad antiquarias quam ad grammaticas quaestiones pariter propensam fuisse constaret, ut Antiquitatum libri pleni rerum grammaticarum, grammatici antiquariarum quaestionum referti recte dicantur (cf. Goetz l. s. s. p. 3 sqq.). Atque re vera de multis quaestionibus quae in his libris tractantur eundem Varronem antea in Antiquitatum libris disputavisse certum est, in quibus, ut exempla ponamus, de mensibus ac diebus, de feriis, ludis, de diis, de magistratibus et re militari, de pon-

tificibus, auguribus, templis, aedibus sacris et profanis, de tribubus et agrorum generibus, multis aliis rebus, eum accurate egisse nemo nostrum nescit. Nonne probabile est eundem in libris de lingua latina scribendis quae Antiquitates ultro offerebant et quae ex parte certe in re grammatica ne potuerunt quidem silentio praeteriri in usum suum vertisse? Quod ita esse, cum per se veri non dissimile sit, etiam ratiocinationibus quibusdam firmari posse putamus. Atque primum monendum erit, inter fontes quibus Varro se usum esse testatur¹⁾, Antiquitates bis diserte commemorari: VI 13 (*februm Sabini ... ut in Antiquitatum libris demonstravi*) et VI 18' (*aliquot huius diei vestigia fugae in sacris apparent, de quibus rebus Antiquitatum libri plura referunt*). Sed multo saepius quam diserte testatur Varro nem Antiquitates non tam exscripsisse quam grammaticum in usum excerpisse — ita ne fuit quidem cur fontem aperte proderet — mira ratio quam inter hos libros et Verrium Flaccum intercedere iam significavimus videtur ostendere. Multi enim loci sunt quos Verrium ex Varronis libris transcripsisse coniceres, nisi totidem alii exstarent notabili modo et similes et dissimiles: quos quin ex communi fonte repetamus fieri vix poterit; qua de re post alios disputavit Kriegshammer l. s. s. p. 74 sqq. Quod quomodo se habeat uno saltem loco

1) Sunt autem hi: Aelius Stilo (V 18. 21. 25. 66. 101; VI 7; cf. VI 59 et VII 2: quem tamen multo saepius exscriptum esse non negamus, ut V 72; VII 6 et 72; cf. Reitzenstein p. 32 et Kriegshammer Comment. Ien. VII 74 sqq.; ex eodem iam multa in Antiquitates transiisse probabile est: cf. Goetz l. s. s. p. 11. 14); Cosconius (VI 36. 89; cf. Reitzenstein p. 41, Goetz p. 11); Aurelius Opillus (VII 50. 65. 70. 79. 106); Servius Clodius (VII 66. 70. 106); Mucius Scaevola pontifex (V 83; VI 80; VII 105); Manilius (VII 105); Sulpicius (Servius? cf. V 40); M. Iunius Gracchanus (V 48. 55; VI 33. 95); Fulvius (VI 33); Flaccus flamen Martialis (VI 21); Volnius (V 55); Piso analium scriptor (V 148. 149. 165); Procilius (V 148. 154); Lutatius (V 150); Cornelius (Epicadus? V 150; VII 39; cf. V 148); incerti annales (V 74. 101); commentarii in Naevium Virgilii (VII 39); augurum libri (V 21. 58; VII 51; cf. V 33; VI 64. 76; VII 8); pontificii libri (V 98); censoriae tabulae (VI 86); Argeorum inscriptiones (V 45—54, ex pontificiis libris? an ex libris rerum urbanarum?); commentarii consulares (VI 88); commentarium vetus acquisitionis M. Sergii ... quaestoris (VI 90. 91. 92); glossematum scriptores (VII 10. 34. 107); leges et similia (V 27. 42; VI 60. 74); anonymi aliquot (cf. Funaioli p. 114 sqq.). Etiam hic fontium indiculus probat hos libros scripsisse ut grammaticae ita antiquitatis studiorum gnavam cultorem. Quamquam multa nomina una cum locis ex fontibus primariis, ut ex Antiquitatibus, transcripta esse non improbabiler dixeris. Fuisse autem in Antiquitatibus multos locos grammaticos, ut etyma et alia, facile tibi ex fragmentis persuadebis, quae Funaioli p. 228 sqq. composuit; cf. Goetz l. s. s. p. 5.

illustrare liceat, qui exstat libro V 85: *Salii ab salitando quod facere in comitiis in sacris quotannis et solent et debent*: ex quibus pendere posset Verrius Fest. p. 326^b, 32: *Salios a saliendo et saltando dictos quamvis dubitari non debeat*, sed quae adduntur apud Festum: *tamen Polemon ait Arcada quendam fuisse nomine Salium quem Aeneas a Mantinea in Italiam deduxerit, qui iuvenes Italicos ἐνόπλιον saltationem docuerit*, ea Varronis esse neque ex hoc loco fluxisse certum est. Etenim Isidorus Etym. XVIII 50 (ex optimo fonte, non ex Festo, ut Grialii sententia est, neque ex Servio Dan. in Aen. VIII 285, ubi item Varronem excitat, sed fortasse ex Suetonio, ut Kettner 'Stud. Varr.', Halis 1865, p. 6 sqq. demonstrare studuit) haec exhibet: *saltatores autem nominatos Varro dicit ab Arcade Salio quem Aeneas in Italiam secum adduxit quique primo docuit Romanos adolescentes nobiles saltare*: quam difficultatem quomodo melius expediamus quam ut Varronem Antiquitates in suam rem excerptis, Verrium diligentius exscripsisse dicamus non videmus. Verrius Varronis nomen omisit, utpote qui Polemonem secutus esset; Isidorus si grammaticorum rationem sequi maluisset, dixisset: *Varro et Polemon dicunt* e. q. s. Alios locos similes adfert Kriegshammer l. s. s. p. 88, quos licet similitudine quadam conexos ex grammaticis libris non potuit haurire, ut ex Antiquitatibus hausisse videatur.¹⁾ Quod transferendum putamus in alios locos haud paucos et similitudine quadam insignes, etsi quae diversa sunt testimoniis certis ad Varronem non possumus revocare. Cuius generis hos esse locos putamus (Festi vel Pauli locos qui conferre cupiet, ex testimoniis, quae textui subiecimus, petat): V 28—33. 41—56 (exclusis Argeorum inscriptionibus). 69—73. 81. 82. 86.

1) Paulo aliter res sese habet in loco quodam miro modo cum Nonio coniuncto; apud quem p. 471, 2 haec exstant: *sortirent pro sortirentur. Varro Rerum humanarum libro X: cum venerint censores inter se sortiant*. Quae verba vix possunt disiungi ab his quae in libro sexto de l. l. (87) leguntur (ex censoriis tabulis): *ubi praetores tribunicque plebei quique in consilium vocati sunt venerunt, censores inter se sortiuntur*. Omnibus rebus perpensis, etsi non negamus cogitari posse de exemplo imperfecti post *sortirentur* omissio — quae Spengelii sententia est praef.² p. XLII et post illum L. Muellerei — Nonium olim haec dedisse conicimus: *sortire pro sortiri* — nam aliquoties in lemmatis est infinitivi vel prima aut tertia singularis praesentis forma pro aliis quae sunt in testimoniis formis: cf. 473, 20. 24; 479, 17; 480, 9; 481, 3 — *Varro Rerum humanarum libro X: cum venerint censores, inter se sortiant*. Varro igitur in libris grammaticis, nisi corruptela est, formam *sortiuntur* male excerptis, Nonius *ensores* male ad *venerint* rettulit. Sed hoc utut est; ex Nonio sane discimus, in Antiquitatibus harum rerum mentionem exstitisse.

89—91. 95—98. 148—152. 154. 156. 157. 159. 163. 164. 171—173. 174; VI 13—34. De quibus ut saepius confidentius iudicemus, testimonia Plutarchi et Dionysii efficiunt, qui ex iisdem Antiquitatum locis pendent. Quo accedunt testimonia non minus gravia ex Cicerone cum Varrone consentiente, id est — quod tot locis diserte probatur — ex illo hauriente. Velut mirum est Spengelium (qui non ita multos locos parallelos respexit, etsi iam Mercklin Philol. XIII p. 687 eo provocavit) ad V 68 — fortasse ab Halmio suo monitum — adscripsisse verba similia ex Firmico Materno de errore profanarum religionum neque animadvertisse illi Ciceronem auctorem esse de natura deorum (cf. test. ad 22, 2); neque deesse similes locos ex 'testimoniis' a nobis adscriptis perspicies. Quem consensum explicari ex Varronis Antiquitatum libris adhibitis coniectura est et prona et probabilis.¹⁾ Quamquam minimè credimus Varronem semper ad verbum illos ex Antiquitatibus transcripsisse locos: immo in excerpendo verba accommodavit grammaticae rationi disposuitque singula prout rerum condicionem postulare vel commodo inservire credidit. Neque ex solis Antiquitatibus hausisse eum, sed etiam alia opera sua inspexisse consentaneum putamus. Ne in septimo quidem libro tales locos quamquam rariores sunt prorsus deficiunt (cf. Goetz l. s. s. p. 13 sqq.). Quae si probabiliter disputata esse videbuntur, Reitzensteinii (p. 39 sqq.) sententiam, qui pleraque non Varronis, sed Aelii Stilonis esse, cuius tractationem Varro in longe plurimis et in tota dispositione suam fecisset et ita quidem, ut singula saepe corrumperet, ex omni parte labefactavimus: nam quotquot locos ex Aelio derivamus, ex quo plures sane derivandi sunt quam diserte scriptor testatur, in totidem aliis rebus ab Aelio non pendere Varronem perspicuum fit, ut fundamenta, quibus totum aedificium impositum est dilabantur et concidant. Neque recte putamus ex meris coniecturis sic et Aelium et ipsum Varronem longe alios fingi ac describi quam qui utriusque scripta melius noscebant antiquitus tradiderunt. Sed nunc ad triadem alteram librorum VIII—X transeamus, quorum condicionem longe diversam esse facile intellegitur.

Secunda igitur pars operis, quae ab octavo libro incipit, ad analogiam et anomaliam pertinet, quae controversia a Graecis accepta apud Romanos quoque studia plurima et acerrima excitavit.

1) De Varrone Ciceronis auctore in deorum indice de n. d. III 42. 53 sqq. post alios et contra Rudolfum Hirzel ('Ber. der k. Sächs. Ges. d. W.' a. 1896 p. 304 sqq.) disputavit Bobeth 'de indice deorum' diss. Lips. a. 1904 p. 24 sqq.

Atque octavi libri, quo contra analogiam disputatur, prima parte (1—24) tractatus continetur a reliquis non una re discrepans, quem ex mente analogistae potius quam adversarii analogiae profectum esse et alii viderunt et Roehrscheidt in censura libri Reitzensteiniani ('Gött. Gel. Anz.' 1908) p. 797 sqq. luculente ostendit. Nimirum hanc isagogen non octavi libri esse, sed totius de analogia et anomalia disputationis iam Mueller probe perspexit. Quae octavo libro demonstrari voluerat Varro, eorum initium a paragrapho 25 fecit. Docet autem cur et in quo verba declinata sint; deinde de ipsius declinationis generibus duobus, voluntario et naturali, paucis disputat. Tum transit ad ea quae contra analogiam dici possunt; et priore quidem parte dicit contra universam analogiam (25—43), altera de singulis partibus (44—84). Contra universam analogiam quae dicuntur aut ex utilitate repetenda sunt, quae aequabilitatem minime desideret (26—30), aut ex elegantia, cui vel magis respondeat inaequalitas (31. 32), aut ex consuetudine, quae cum regnet, analogia non opus esse (33), aut ex contrario, quod etiam ex dissimilibus saepe eadem fiant (34—36), aut ex eo quod, cum analogia non sit ubique, omnino non sit (37. 38), aut denique ex eo quod, quae proferantur de similitudine a defensoribus, ipsi notioni analogiae parum respondeant (39—43). Quod ad singulas partes orationis attinet, primum disputat Varro de verbis appellandi univ-erse (44—49), dein de singulis, scilicet de provocabulis (50. 51), de vocabulis (52—79), de nominibus (80—84). Cetera, de quibus cf. Reitzenstein p. 50, praeter pauca fragmenta, quae Gellius servavit, lacuna abstulit: agebatur de verbis dicendi, h. e. quae proprie verba appellamus, iungendi ut *que* (44), h. e. de coniunctionibus, admi- niculandi ut *docte* et *commode*, h. e. de adverbiiis.

Octavum librum praeter priores paragraphos 1—24 eiusdem et generis esse et fontis, scilicet ab Aelio Stilone esse transcripta tantum non omnia, Reitzenstein p. 51 sqq. fusius probare studuit. Quid quod ipsius Aelii nomen ei relictum esse videtur in verbis illis quae exstant paragrapho 81 (*quodsi M. Perpenna virile est nomen et analogia sequenda, L. Aelia et Q. Mucia virilia nomina esse debebunt*)! Quod argumentum debile esse nec Reitzensteinium fugit et Goetz monuit ut in censura ita l. s. s., item Roehrscheidt p. 810, qui eodem loco attulit contra Reitzensteinium rem gravissimam ex libri octavi ratione repetitam. Vidit enim argumentorum quibus utitur Varro maiorem quidem partem ex libro defensoris cuiusdam anomaliae esse derivatam, nonnulla autem ab analogista esse sumpta sententiam suam ab ad-

89—91. 95—98. 148—152. 154. 156. 157. 159. 163. 164. 171—173. 174; VI 13—34. De quibus ut saepius confidentius iudicemus, testimonia Plutarchi et Dionysii efficiunt, qui ex iisdem Antiquitatum locis pendent. Quo accedunt testimonia non minus gravia ex Cicerone cum Varrone consentiente, id est — quod tot locis diserte probatur — ex illo hauriente. Velut mirum est Spengelium (qui non ita multos locos parallelos respexit, etsi iam Mercklin Philol. XIII p. 687 eo provocavit) ad V 68 — fortasse ab Halmio suo monitum — adscripsisse verba similia ex Firmico Materno de errore profanarum religionum neque animadvertisse illi Ciceronem auctorem esse de natura deorum (cf. test. ad 22, 2); neque deesse similes locos ex 'testimoniis' a nobis adscriptis perspicies. Quem consensum explicari ex Varronis Antiquitatum libris adhibitis coniectura est et prona et probabilis.¹⁾ Quamquam minimè credimus Varronem semper ad verbum illos ex Antiquitatibus transcripsisse locos: immo in excerpendo verba accommodavit grammaticae rationi disposuitque singula prout rerum condicionem postulare vel commodo inservire credidit. Neque ex solis Antiquitatibus hausisse eum, sed etiam alia opera sua inspexisse consentaneum putamus. Ne in septimo quidem libro tales locos quamquam rariores sunt prorsus deficiunt (cf. Goetz l. s. s. p. 13 sqq.). Quae si probabiliter disputata esse videbuntur, Reitzensteinii (p. 39 sqq.) sententiam, qui pleraque non Varronis, sed Aelii Stilonis esse, cuius tractationem Varro in longe plurimis et in tota dispositione suam fecisset et ita quidem, ut singula saepe corrumperet, ex omni parte labefactavimus: nam quotquot locos ex Aelio derivamus, ex quo plures sane derivandi sunt quam diserte scriptor testatur, in totidem aliis rebus ab Aelio non pendere Varronem perspicuum fit, ut fundamenta, quibus totum aedificium impositum est dilabantur et concidant. Neque recte putamus ex meris coniecturis sic et Aelium et ipsum Varronem longe alios fingi ac describi quam qui utriusque scripta melius noscebant antiquitus tradiderunt. Sed nunc ad triadem alteram librorum VIII—X transeamus, quorum condicionem longe diversam esse facile intellegitur.

Secunda igitur pars operis, quae ab octavo libro incipit, ad analogiam et anomaliam pertinet, quae controversia a Graecis accepta apud Romanos quoque studia plurima et acerrima excitavit.

1) De Varrone Ciceronis auctore in deorum indice de n. d. III 42. 53 sqq. post alios et contra Rudolfum Hirzel ('Ber. der k. Sächs. Ges. d. W.' a. 1896 p. 304 sqq.) disputavit Bobeth 'de indice deorum' diss. Lips. a. 1904 p. 24 sqq.

Atque octavi libri, quo contra analogiam disputatur, prima parte (1—24) tractatus continetur a reliquis non una re discrepans, quem ex mente analogistae potius quam adversarii analogiae profectum esse et alii viderunt et Roehrscheidt in censura libri Reitzensteiniani ('Gött. Gel. Anz.' 1908) p. 797 sqq. luculente ostendit. Nimirum hanc isagogen non octavi libri esse, sed totius de analogia et anomalia disputationis iam Mueller probe perspexit. Quae octavo libro demonstrari voluerat Varro, eorum initium a paragrapho 25 fecit. Docet autem cur et in quo verba declinata sint; deinde de ipsius declinationis generibus duobus, voluntario et naturali, paucis disputat. Tum transit ad ea quae contra analogiam dici possunt; et priore quidem parte dicit contra universam analogiam (25—43), altera de singulis partibus (44—84). Contra universam analogiam quae dicuntur aut ex utilitate repetenda sunt, quae aequabilitatem minime desideret (26—30), aut ex elegantia, cui vel magis respondeat inaequalitas (31. 32), aut ex consuetudine, quae cum regnet, analogia non opus esse (33), aut ex contrario, quod etiam ex dissimilibus saepe eadem fiant (34—36), aut ex eo quod, cum analogia non sit ubique, omnino non sit (37. 38), aut denique ex eo quod, quae proferantur de similitudine a defensoribus, ipsi notioni analogiae parum respondeant (39—43). Quod ad singulas partes orationis attinet, primum disputat Varro de verbis appellandi univ-erse (44—49), dein de singulis, scilicet de provocabulis (50. 51), de vocabulis (52—79), de nominibus (80—84). Cetera, de quibus cf. Reitzenstein p. 50, praeter pauca fragmenta, quae Gellius servavit, lacuna abstulit: agebatur de verbis dicendi, h. e. quae proprie verba appellamus, iungendi ut *que* (44), h. e. de coniunctionibus, admi-niculandi ut *docte* et *commode*, h. e. de adverbiiis.

Octavum librum praeter priores paragraphos 1—24 eiusdem et generis esse et fontis, scilicet ab Aelio Stilone esse transcripta tantum non omnia, Reitzenstein p. 51 sqq. fusius probare studuit. Quid quod ipsius Aelii nomen ei relictum esse videtur in verbis illis quae exstant paragrapho 81 (*quodsi M. Perpenna virile est nomen et analogia sequenda, L. Aelia et Q. Mucia virilia nomina esse debebunt*)! Quod argumentum debile esse nec Reitzensteinium fugit et Goetz monuit ut in censura ita l. s. s., item Roehrscheidt p. 810, qui eodem loco attulit contra Reitzensteinium rem gravissimam ex libri octavi ratione repetitam. Vidit enim argumentorum quibus utitur Varro maiorem quidem partem ex libro defensoris cuiusdam anomaliae esse derivatam, nonnulla autem ab analogista esse sumpta sententiam suam ab ad-

versario defendente; huc spectari illa *quaerunt* (61), *dicunt* (63), *negant* (66) ex mente analogistarum argumenta adversariorum referentium. Varronem igitur ipsum illa quibus nititur Reitzenstein scripsisse verba — non ex Aelii libro relicta esse — non est cur negemus. In eadem sententia etiam Havetus fuit in epistula ad Goetizium data, cuius verba in adnotatione¹⁾ adiecimus. Sed unum Reitzensteinio quin concedamus fieri non poterit: mirum videri quod Varro haec tria nomina, quae priori tempori conveniebant optime, circiter anno quadragesimo quarto tali modo coniunxerit: quod desinet mirari qui cum Goetizio l. s. s. probabile ducet, Varronem et in his et in aliis quae hoc libro leguntur libros de utilitate sermonis olim scriptos pro fundamento habuisse; quibus etiam ex tribus libris qui de similitudine sunt quaedam praemittere et immittere potuit. Sed de hac re utut iudicabimus, ex Aelii libro quodam ignoto huius libri maiorem partem integram provenisse cur statuamus nulla causa est.

Libri noni, cuius principium cum exitu prioris lacuna abstulit, simplicior compositio est. Post prooemium (1—6), quo de Cratete et Aristarcho, tum de trinis copulis (naturae et usus, multitudinis et finis, personarum) disputatur, primum pro universa analogia scriptor dicit: quaerit quae ratio intercedat inter consuetudinem et analogiam et quid sit inde concludendum (7—23), tum docet analogiam regnare ubique idque singillatim persequitur (24—35). A paragrapho 36 ad 112 singula quae proferri solent contra analogiam crimina solvere temptat (in quibus quae paragraphis a 45 ad 48 exstant potius ad analogiam universam videntur spectare; haec quae secuntur paragrapho 49 quomodo huc quadrent apparere recte negavit Spengel praef.² p. LVIII, cum iam Mueller ex parte ob eandem difficultatem lacunam indicasset; cf. Spengel praef.² p. LXI sq.). Paragraphos 70 et 71 quas conexum sententiarum interrompere Reitzen-

1) "Il me paraît inadmissible que l'écrivain inconnu soit Stilon. En tirant le premier exemple de son propre nom, il aurait laissé paraître une vanité mesquine et maladroite. En joignant à son nom celui de Scévola, il aurait commis une faute de tact et de politesse; il ne pouvait être séant à un simple chevalier d'associer familièrement son nom — alors que rien ne l'y induisait — à celui d'un membre de la plus vieille noblesse sénatoriale. Mais supposons que l'écrivain inconnu ait dédié son ouvrage à Stilon. Alors le choix de l'exemple *Lucius Aelia* est une politesse adressée au dédicataire. Une seconde politesse est contenue dans l'autre exemple, *Quintus Mucia*; l'écrivain cherche en quelle compagnie mettre Stilon, et, comme par hasard, il tombe sur un représentant de la haute aristocratie."

stein p. 56 censuerat, tutatur, sed valde immutatas, Roehrscheidt p. 812sq. (p. 163, 5 *utrumque* scribit pro *utrosque*; v. 8 *sed ne<mo pollicetur analogiam fore>* in *his*, post *casum*, ut nos, gravius distinxit, v. 11 *non* pro *nam* corrigit simul de *quod* sequenti dubitans: cf. p. LII). Constat igitur de ordine et conexu eorum quae in his paragraphis leguntur saepius dubitandi causam exstare. Sed, quod gravius est, mirum esse, quam non respondeant multa et quam male alia illis quae octavo libro prolata sunt et alii et Reitzenstein dilucide exposuerunt: quam rem, si quidem recte disputata sunt quae supra (p. XLVIII) dedimus, fortasse ita non improbabiler explicabimus, ut Varronem ex libris de similitudine verborum scriptis multa in hunc librum traduxisse dicamus, modo magis minusve modo omnino non accommodata disputandi rationi quam in octavo libro secutus erat: quibus quod alia apposuit, alia ademit, scribendi ardori cessit, cuius plurima vestigia in his libris relictas sunt. Quos fontes libris illis et praeter illos adhibuerit, nunc quidem vix quisquam expediet: nam cum ipse tradat VIII 23 de his quaestionibus Graecos Latinosque fecisse libros multos¹⁾, hi autem libri interciderint ad unum omnes, fontium rationem explorasse satis erit. De singulis monemus conferenda esse quae Spengel praef.² p. LVI sq. et Reitzenstein l. s. s. de his libris exposuerunt, quae pluribus in hac praefatione persequi nolumus.

Libro decimo duabus magnis lacunis deformato et in fine mutilo Varro, 'cum nec fundamenta, ut debuit, posita essent neque ordo ac natura, ut res postulet, explicita' (1), ipse eius rei formam exponit. Quaerit igitur 'quid sit simile, quid ratio quam appellant *λόγον*, quid (errore typothetae *qui* pro *quid* p. 174, 10 exstat) pro portione quod dicunt *ἀνὰ λόγον*, quid consuetudo: quae explicatae declarabunt analogiam et anomaliam unde sit quid sit cuiusmodi sit'. De similitudine et dissimilitudine sunt paragraphi 3—34; a paragrapho 18 pars casualis incipit defectu trium foliorum paragrapho 23 lacunosa (quae perierunt, fuerunt de casibus numero genere); a paragrapho 31 pars temporalis; a paragrapho 34 pars quae casus et tempora habet, h. e. genus participiale, quae pars et ipsa trium foliorum defectu lacunosa est (post ea quae neque tempora neque casus habent, i. e. adverbialia, pergebatur ad ratio-

1) In his Caesaris libros de analogia fuisse monemus, quibus quomodo Varro usus sit aut non usus ex tenuissimis vestigiis quae notavit Reitzenstein p. 61 sq. vix dixeris. Vtrumque eodem libro contra anomaliam usum esse ex loco ad 134, 9 allato concludit Roehrscheidt l. s. s. p. 807.

- p. 130, 18 corr *declinatio[nibus]* pro *dealinatio[nibus]*
- p. 130, 21 sqq. cf. Roehrscheidt p. 795 sq. 799
- p. 130, 28 'Artemidori' aliter, sed vix rectius quam Reitzenstein defendit idem p. 796 adn.: nam nequaquam 'quae in mentem veniant' exempla Varonem ponere, sed antea posita declinare et tria nomina ipsa et ordo eorum demonstrant. Ac postea etiam ipse p. 802 dubitat, male de 'correctoris' potius quam librarii mendo cogitans (cf. proleg. p. XXVII)
- p. 131, 25 de 'longi<or> orator' v. proleg. p. XXIV.
- p. 134, 5 scr. 'Iupiter' pro 'Iup<p>iter' (cf. proleg. p. XXVIII)
- p. 141 ad v. 15 corr 'non inclinari *vel* inclinare'
- p. 142, 22 corr 'Consentes' pro 'consentes' (ut 143, 2); ibid. 'Penates' pro 'penates'
- p. 143, 18 de verbis a 'correctore' illatis confidentius quam Sp. alique cogitat Roehrscheidt l. s. s. p. 802 adn. et 813
- p. 146, 1 corr 'a libertinis' pro 'libertinis'
- p. 163, 5 sqq. Cf. Roehrscheidt p. 811 sq., qui v. 6 'utrumque' pro 'utrosque' corr, v. 8 'admodum certa ratione' [sed locutione admodum dubia] suppl 'sed ne<mo> pollicetur analogiam fore' in his', post 'casum' ut nos gravius dist, v. 11 'non' pro 'nam' confidenter corr, de 'quod' sequenti dubitans omninoque et in his correcturis et in aliis iam non corrigendis 'correctoris' sui vestigia etiam hoc loco 'aperte' comprehendens
- p. 163, 27 cf. etiam idem p. 811
- p. 170, 16 scr '†quisque' pro 'quisque'
- p. 174, 10 corr 'quid' pro 'qui'
- p. 234, 14 sqq. cf. etiam Roehrscheidt p. 813 sq.
- p. 263, 1 corr '65, 18 sq.' pro '65, 23 sq.'
- p. 266 ad 78, 12 corr 'Proserpinae chorus' pro 'Proserpina' (cf. adn. ad 90, 6)
- p. 277 ad 122, 2 sqq. adde 'P. Kretschmar Z. d. Sav. Stift. a. 1910, 62 sqq.'
- p. 278 s. f. ad 125, 8 corr: '178, 15' pro '178, 16'

CONSPECTVS SIGLORVM COMPENDIORVMQVE

F = Laurentianus LI 10 (cuius scripturae plerumque sine signo adscribuntur vel significantur).

F^v = idem codex ex collatione P. Victorii.

(*F*^v) = eiusdem collationis testimonia ex silentio effecta.

m. 1. 2. rec. = manus prima, secunda, recens in Laurentiano.

epit. = fragmentum Casinense, in quo locus de urbe Roma excerptus est

apogr. = apographa Laurentiani, ex quibus raro significantur

f = Laurentianus LI 5

G = Gothanus

M = Guelferbytanus

a = Parisinus 7498.

v = vulgo, vulgata*): ceteroqui emendationes simpliciter receptae Italogorum sunt; ex emendatoribus breviantur haec nomina: *Ald(us)*, *Aug(ustinus)*, *Bent(inus)*, *Lachm(ann)*, *Laet(us)*, *Mue(ller)* = C. O. Mueller (rarius commemorantur *L. Mue* = Lucianus M. et *C. F. W. Mue*), *Rhol(andellus)*, *Scal(iger)*, *Sciop(pius)*, *Sk.* = Skutsch, *Sp.* = Leonardus Spengel (*A. Sp.* = Andreas filius), *Steph(anus)*, *Turn(ebus)*, *Urs(inus)*, *Vertr(anus)*, *Vict(orius)*, *We(ssner)*, *Wilm(anns)*, *Wi(ssowa)*.

ed. Ven. = editio Veneta a. 1474.

() his uncis separantur verba Varronis interiecta.

[] his uncis secluduntur litterae syllabae verba delenda.

< > his uncis significantur litterae syllabae verba addenda.

** his stellulis indicantur lacunae.

// his lineolis adumbrantur litterae erasae.

† corruptelis praefigitur.

* fragmentis praemissum significat certo libro verba ex coniectura tantum vindicata esse.

** fragmentis praemissum significat Varroni verba de coniectura tantum adscripta esse.

fragmentorum numeris his uncis () adscribuntur numeri Wilmannsiani, his [] Funaioliani.

Codices aliorum scriptorum raro indicantur, ut Charisii *N(eapolitanus)*, Servii Dan. *C(assellanus)* et *F(loriacensis)*, Prisciani *P(arisinus)* Tellerianus, praeterea *Bern(ensis)*, *Lugd(unensis)*, *Pal(atinus)*, *Par(isinus)*, *Turon(ensis)*, *Veron(ensis)*, quorum accuratiores significationes nemo hic quaeret.

*) *v.* = vide vel versus, *s. v.* = sub verbo non magis egent explicatione quam *cf.*, *sq.* et *sqq.*, *adn.*, *al.*, *c. al.*, *er.* et *ras.*, *litt.*, *marg.*, *spat.*, *test.*, porro *add.*, *corr.*, *del.*, *secl.*, *dist.*, *lac sign.*, *om.*, *suppl.*, *scr.* et *adscr.* et *s. scr.*, *trai* similiaque.

Scriptorum in testimoniis consueta sunt compendia, nisi quod notandum simpliciter posita significare *Macr.* Macrobiani Saturnalia et *Isid.* Isidori Origines (cuius praeter *Diff[erentias]* saepius etiam *N. R.* = de natura rerum liber exhibetur). Praeterea signantur

GL. = Grammatici Latini ex recensione H. Keilii*) (cum *Anecd. Helv.* = Supplemento ed. ab H. Hagen);

TG. = Thesaurus glossarum emendatarum = Corpus glossariorum Latinorum ed. G. Goetz vol. VI. VII.

Festum Paulumque ex Muellierianae, Nonium ex Mercerianae numeris excitamus, Plautum ex nostra, saturarum Menippearum fragmenta ex Buecheleri editione; nominibus collectorum prodimus *Bremer* = Iurisprudentiae antehadrianae reliquias, *Bruns* = Fontes iuris Romani antiqui, *Funai(oli)* = Grammaticae Romanae fragmenta, *Preibisch* = Fragmenta librorum pontificalium, *Regell* = Fragmenta auguralia. Denique notis editorum his utimur: *Arn.* = de Arnim in Stoicorum reliquiis, *B.* = Baehrens in *FPR.* = fragmentis poetarum Romanorum, *Bk.* = Bekker in *Anecdosis Graecis*, *Crec.* = Crecelius in Augustino de dialectica, *ed. Vind.* = editores Vindobonenses Eichenfeld et Endlicher, *H.* = Halm in rhet. Lat. min. et Hultsch in Polybio, *Hilg.* = Hilgard in Choerobosco et in scholiis in Dion. Thr., *L. M.* = Lucianus Mueller in Naevio, *M.* = Marx in Lucilio (rarius = Maur[enbrecher] in carmine Saliari et Mueller in fragmentis historicorum Gr.), *N.* = Nauck in Aristophane Byz., *Or.* = Orelli in scholiis in Cic., *P.* = Peter in historicorum Rom. fragm., *R.* = Ribbeck in Scaen. Rom. poesis fragm. (*R.*² et *R.*³ = ed. II et III), rarius = Reiff(erscheid) in Suetonio et Riese in Anthol. Lat., *Sch.* = Schoell in XII Tab., *Schn.* = Schneider in Callimacheis, *U.* = Uhlig in Dion. Thr. et Apollonio Dysc., *Us.* = Usener in Epicureis, *V.*² = Vahlen in Ennii ed. II, *W.* = Wilmanns in fragmentis Varronianis, Wuensch in Laurentio Lydo, Wachsmuth in Stobaeo.

*) Singulorum grammaticorum nomina quoniam toties iterare nolumus hoc loco breviter potiorum saltem numeros adscribimus: I 1—296 = Charisius, 299—529 = Diomedes, 533—565 = excerpta 'ex Charisio' vel potius ex eius fontibus; II. III = Priscianus; IV 1—264 = Probus qui fertur (—43 Catholica, —192 instituta, —204 appendix, —216 de nomine, —264 de ultimis syllabis), 353—402 = Donatus, reliqua = Servius (Sergius); V 1—79 = Cledonius, 81—312 = Pompeius, 328—404 = Consentius, 567—594 = de dubiis nominibus; VI 1—184 = Marius Victorinus, 245—272 = Caesius Bassus, 278—304 = Atilius Fortunatianus, 313—343 = Terentianus Maurus, 415—546 = Marius Plotius Sacerdos, 547—578 = Rufinus, 579—601 = Mallius Theodorus; VII 11—35 = Terentius Scaurus, 46—81 = Velius Longus, 92—112 = Caper, 113—125 = Agroecius, 144—216 = Cassiodorii excerpta, 227—294 = Beda, 295—312 = Albinus, 320—362 = Audax, 376—436 = Dositheus, 449—514 = Arusianus Messius.

M. TERENTI VARRONIS
DE LINGVA LATINA LIBRI

multi posterorum cum
Varrone conferent sermo-
nem de lingua latina.

Vitruvius de archit. IX praeef. 17

M. TERENTI VARRONIS DE LINGVA LATINA

LIBRI XXV

LIBRORVM II—IV AD P. SEPTVMIVM FRAGMENTA

5 1. Cf. VII 109 sq.; VIII 1; V 1.6.

III

2 (4 [6]). ita respondeant cur dicant deos, cum <de> omnibus antiqui
dixerint divos.

3 (5 [7]). fixum.

10 4 (6 [8]). sicut [†]nocē panthera et lea.

IV

5 (7 [9]). prolubium et [pro]lubidinem dici ab eo quod lubeat. unde
etiam lucus Veneris Lubentina<e> dicatur.

3 Cf. Hieronymi Index librorum Varronis apud Ritschelium Opusc. III p. 424. 526 (de lingua latina XXV... ἐπιτομήν de lingua latina ex libris <X>XV libros VIII) || 7 Serv. Dan. in Aen. XII 139 (deus autem vel dea generale nomen est omnibus... Varro ad Ciceronem tertio 'ita... divos'); cf. Serv. in Aen. V 45. VIII 275; TG. s. divus; Isid. diff. 168 || 9 GL. I 377, 11 (reperimus... fictus et fixus... Varro ad Ciceronem tertio 'fixum') || 10 Philarg. in Buc. II 63 (hoc nomen [scil. leaena] licet veteres latinum negent, auctoritate tamen valet. dicebant enim leonem masculum et feminam... leam vero Varro ad Ciceronem dicit libro III [III Paris. N] 'sicut... lea'); cf. V 100. IX 55; Non. 134, 7; GL. I 39, 15 = 545, 6. 103, 24; II 146, 13. 209, 7; IV 82, 27. 432, 10; V 41, 10; Isid. XII 2, 3; TG. s. lea || 12 Non. 64, 15 (Prolubium... Varro de lingua latina libro III [V Lugd.] 'prolubium... dicatur'); cf. VI 47 ibique adn.

7 suppl Thilo (omnis Commelinus, omnes Masvicius) || 10 nocē vel no cest rec. I, unde nocet v, docet Roth, hoc est Buecheler; at non est (scil. simile) in rec. II: v. test. || 12 proluuiem: corr Guiet | del Quicherat (proluuidine Lugd!) || 13 libentina Lugd.¹

M. TERENTI VARRONIS
DE LINGVA LATINA
DE DISCIPLINA ORIGINVM VERBORVM AD CICERONEM
LIBER IIII EXPLICIT INCIPIT
LIBER V

- 1 1. Quemadmodum vocabula essent imposita rebus in lingua latina, sex libris exponere institui. de his tris ante hunc feci quos Septumio misi: in quibus est de disciplina, quam vocant *ἐτυμολογικήν*: quae contra ea<m> dicerentur, volumine primo, quae pro ea, secundo, quae de ea, tertio. in his ad te scribam, a quibus rebus vocabula imposita 5 sint in lingua latina et ea quae sunt in consuetudine * * * apud poetas.
- 2 cum unius cuiusque verbi naturae sint duae, a qua re et in qua re vocabulum sit impositum (itaque a qua re sit pertinacia cum requi- <ri>tur, [h]ostenditur esse a perten<den>do; in qua re sit impositum dicitur cum demonstratur, in quo non debet pertendi et pertendit, 10 pertinaciam esse, quod in quo oporteat manere, si in eo perstet, perseverantia sit), priorem illam partem, ubi cur et unde sint verba scrutantur, Graeci vocant *ἐτυμολογίαν*, illam alteram *περ<ι> σημαίνονμένων*: de quibus duabus rebus in his libris promiscue dicam, sed exilius de 3 posteriore. quae ideo sunt obscuriora, quod neque omnis impositio 15 verborum exstat, quod vetustas quasdam delevit, nec quae ex<s>tat sine mendo omnis imposita, nec quae recte est imposita, cuncta manet (multa enim verba li<t>teris commutatis sunt interpolata), neque omnis origo est nostrae linguae e vernaculis verbis, et multa verba aliud

2—6 Cf. VII 109 sq. VIII 1 || 11 Cf. Non. 433, 1 ('pervicacia' est interdum bonarum rerum perseverantia, 'pertinacia' semper malarum); GL. VII 122, 20; Don. in Hec. II 1, 5; adde Accii trag. v. 5 sqq. R.

3 ethimologicen. || 4 add Rhol || 6 lac sign Sp. || 7 cui: corr Rhol | aquare. & Inquare (item v. 8 sq.) || 8 sq. seqt.: correximus (cf. VII 105 et IX 51 [seq^{runt}]) | add Rhol || 13 greci: et sic constanter: quod neque amplius notavimus neque in contextu significavimus | ethimologiā | ΠΕΡ<ι> ΜΑΙΝΟΜΕΝΟΝ. || 14 exi//lius (er. l) || 15 obscuriora

nunc ostendunt, aliud ante significabant (ut hostis: nam tum eo verbo dicebant peregrinum qui suis legibus uteretur, nunc dicunt eum quem tum dicebant perduellem). in quo genere verborum aut casu erit 4 illustrius unde videri possit origo, inde repetam. ita fieri oportere 5 apparet, quod recto casu quom dicimus inpos, obscurius est esse a potentia qua(m) cum dicimus inpot[ent]em; et eo obscurius fit, si dicas pos[t] quam inpos: videtur enim pos significare potius pontem quam potentem. vetustas pauca non depravat, multa tollit. quem 5 puerum vidisti formosum, hunc vides deformem in senecta. tertium 10 seculum non videt eum hominem quem vidit primum. quare illa quae iam maioribus nostris ademit oblivio, fugitiva secuta sedulitas Muti et Bruti retrahere nequit. non, si non potuero indagare, eo ero tardior, sed velocior ideo, si quivero. non mediocris enim tenebrae in silva ubi haec captanda neque eo quo pervenire volumus semitae tri- 15 tae, neque non in tramtibus quaedam obiecta quae euntem retinere possent: quorum verborum novorum ac veterum discordia omnis. in 6 consuetudine com(m)uni quot modis litterarum commutatio sit facta qui animadverterit, facilius scrutari origines patietur verborum: reperiet enim esse commutata, ut in superioribus libris ostendi, maxime propter 20 bis quaternas causas. litterarum enim fit demptione aut additione et propter earum tra(ie)c[ta]tionem aut commutationem, item syllabarum †productione; quae quoniam in superioribus libris [qui]cuiusmodi essent exemplis satis demonstravi, hic ammonendum esse modo putavi. nunc singulorum verborum origines expediam, quorum quattuor ex- 7 25 planandi gradus. infimus [in] quo populus etiam venit: quis enim non videt unde ar(g)e(n)tofodin(a)e et viocurus? secundus quo grammatica descendit antiqua, quae ostendit, quemadmodum quodque poeta finxerit verbum, quod(que) confinxerit, quod(que) declinarit; hic Pacui: 'rudentum sibilus' (336 R.), hic: 'incurvicervicum pecus' 30 (408 R.), hic: 'clamide clupeat b(r)acchium' (186 R.). tertius gradus, 8

1 sq. Cf. VII 49; Fest. Pauli 66, 17. 102, 7 (hostis apud antiquos peregrinus dicebatur, et qui nunc hostis, perduellio [?]); Cic. de off. I 37; Serv. Dan. in Aen. IV 424; Macr. I 16, 14; GL. I 211, 18 (per pro perquam, valde, ut perduellio [nem] perquam duellio et <perduellis> plusquam [perquam Keil] hostis e. q. s.); TG. s. Agonia || 20 Cf. VI 2 (Reitzenstein 'Gesch. d. gr. Etym.' 187) || 26 Cf. VIII 62

5 quē dicimus in eos || 7 pōs || 9 formo//sū (er. n) || 11 dist Turn | fugiua (ti suprascr. m. posterior) || 12 indigare (a [non a] supra i scr. corr m. 2) || 13 q ero (v supra scr. m. 2) || 15 obiecta ut vid || 16 quorum (quo?) suspectum: cf. adn. | dist Mue || 21 add et del Scal et Popma | sillaba? || 22 productione viz delendum cum Sp., sed velut sic scribendum duce Scal et Mue: productione correptione, adiectione detractioe (cf. adn.) | q cuiusmodi || 25 del Sciop || 26 aretofodine: corr Canal (sed -ti-, ubi -to- Sk.) || 28 qđ cōfinxerit · qđ: supplevimus || 29 incuruice ruicū: corr Goth. in marg. (cf. Quint. I 5, 70)

- quo philosophia ascendens pervenit atque ea quae in consuetudine communi essent aperire coepit, ut a quo dictum esset oppidum, vicus, via. quartus, ubi est adytum et initia †regis: quo si non perveniam * * * scientiam, at opinionem aucupabor, quod etiam in salute nostra
 9 nonnunquam facit cum <a>egrotamus medicus. quodsi summum gra- 5
 dum non attigero, tamen secundum praeteribo, quod non solum ad Aristophanis lucernam, sed etiam ad Cleant(h)is (*frg. 485 Arn.*) lucubravi. volui praeterire eos, qui poetarum modo verba ut sint ficta expediunt. non enim videbatur consentaneum qua(e)re(re) me in eo verbo quod finxisset Ennius causam, negligere quod ante rex Latinus 10
 finxisset, cum poeticis multis verbis magis delecter quam utar, anti- quis magis utar quam delecter. an non potius mea verba illa quae hereditate a Romulo rege venerunt quam quae a poeta Livio relicta?
 10 igitur quoniam in haec sunt tripartita verba, quae sunt aut nostra aut aliena aut oblivia, de nostris dicam cur sint, de alienis unde sint, 15
 de obliivis relinquam: quorum partim †quo ita invenerim ita opiner scribam. in hoc libro dicam de vocabulis locorum et quae in his sunt, in secundo de temporum et quae in his fiunt, in tertio de utra- que re a poetis comprehensa.
- 11 Pythagoras Samius ait omnium rerum initia esse bina ut finitum 20
 et infinitum, bonum et malum, vitam et mortem, diem et noctem. quare item duo status et motus * * * quod stat aut agitur, corpus, ubi agitur, locus, dum agitur, tempus, quod est in agitatu, actio. quadripartitio magis sic apparebit: corpus est ut cursor, locus stadium
 12 qua currit, tempus hora qua currit, actio cursio. quare fit, ut ideo 25
 fere omnia sint quadripartita et ea aeterna, quod neque unquam tem- pus, quin fueri[n]t motus: eius enim intervallum tempus; neque motus, ubi non locus et corpus, quod alterum est quod movetur, alterum ubi; neque ubi is agitur, non actio ibi. igitur initiorum quadrigae
 13 locus et corpus, tempus et actio. quare quod quattuor genera prima 30

3 sq. Cic. d. or. II 30 contulit Sp. (oratoris actio opinionibus, non scientia continetur . . . ut igitur in eiusmodi re, quae . . . ad scientiam non saepe perveniat, quae opiniones hominum et saepe errores aucupetur e. q. s.) || 27 Cf. Diog. Laert. VII 141 (ἡρόνος διδάσκειν τῆς τοῦ κόσμου κινήσεως): cf. Diels Doxogr. 461 (Sk.)

2 cepit || 3 aditū ex aditus: corr Sciop | cf. adn. || 4 lac significavimus (velut <ut rerum intimarum consequar> scientiam) | ad: corr Sciop || 5 fecit || 7 adristophanes (a et i supra scriptis corr m. 2) || 10 sq. causā negligere. et finxisset? || 13 rege in marg. suppl. m. 1 | libro: corr m. 2 || 14 triptita || 16 an: quae ita <ut> invenerim, ita opiner? cf. Cato de agr. 144, 2 || 19 cōphensa. (p̄ in hoc verbo fere constanter, raro pre; quod non notamus) || 21 "noctem et diem (lineolae [fere evanida] m. 2 ut vid) || 22 lac. sign. Wi (v. adn.) || 26 ētna, e ex e m. 2 || 27 enim] animi || 29 his (h lineola del m. 2) || 30 quod ex quot

rerum, totidem verborum tenim horum dequis locis et his rebus qu(a)e in his videntur in hoc libro summatim ponam. sed qua cognatio eius erit verbi quae radices egerit extra fines suas, persequemur. s(a)epe enim ad limitem arboris radices sub vicini prodierunt segetem. quare non, cum de locis dicam, si ab agro ad tagrosium hominem, ad agricolam pervenero, aberraro. multa societas verborum, nec vinalia sine vino expediri nec curia calabra sine calatione potest aperiri.

2. incipiam de locis ab ipsius loci origine. locus est, ubi locatum quid esse potest, ut nunc dicunt, collocatum. veteres id dicere solitos apparet apud Plautum (*Aul. 191*): 'filiam habeo grandem cassa dote atque inlocabili neque eam queo locare cuiquam.' apud Ennium (*347 sq. R.*): 'o Terra Tr(a)eca, ubi Liberi fanum inclutum Maro locavi(t).' ubi quidque consistit, locus. ab eo praeco dicitur locare, quod usque fid emit, quoad in aliquo constitit pretium. in(de) locarium quod datur in stabulo et taberna, ubi consistent. sic loci muliebres, ubi nascendi initia consistunt.

3. loca natura(e) secundum antiquam divisionem prima duo, terra et caelum, deinde particulatim utriusque multa. caeli dicuntur loca supera et ea deorum, terrae loca infera et ea hominum. ut Asia sic caelum dicitur modis duobus. nam et Asia, quae non Europa, in quo etiam Syria, et Asia dicitur prioris pars Asiae, in qua est Ionia ac provincia nostra. sic caelum et pars eius, summum ubi stellae, et id quod Pacuvius cum demonstrat dicit (*87 sq. R.*): 'hoc vide circum supraque quod complexu continet terram': cui subiungit: 'id quod nostri caelum memorant.' a qua bipertita divisione Lucilius (*1 M.*) suorum unius et viginti librorum initium fecit hoc: 'aetheris et terrae genitabile qu(a)erere tempus.'

caelum dictum scribit Aelius (*Funai. p. 59*), quod est c(a)elatum 18

8 Cf. Zeno apud Stob. *Ecl. phys. I 18, 1^a = 157, 2W.* (τόπον τὸ ἐπεχόμενον ὑπὸ σάματος: v. Wilmanns 11) || 9 Cf. *Fest. Pauli 119, 3* (locatum: positum); *TG. s. v.* || 17 Cf. § 57 et Varronis *fragm. ex logistor. qui inscribitur Curio de deorum cultu apud Probum in Buc. VI 31 (344, 1 ed. Hag.: tres arae . . . in . . . tertia diis terrae et caelo. in haec duo divisus mundus). Adde Varr. apud Augustinum de civ. d. VII 6, 2* (mundum dividi in duas partes, caelum et terram): v. Agahd *Antiqu. rer. div. 212* || 23 Cf. *Diog. Laert. VII 138 (Reitzenstein 34)*

1 enī (non enī) horum dequis: numeranda deque (deque Groth) Wi | iis rebus *Sp.* || 5 an: Agrasium? cf. Varro *d. r. r., siquidem nomen ficticium esse improbabile* || 6 agricolam c. ras. ex agrigolam || 8 locis sub: corr Sciop || 9 <locatum> veteres *Sp.* || 10sq. dote cassam atque inlocabilem *codd. Plauti* || 12 inciuīū: corr Gulielmius | miro ut vid ras ex maro || 13 add Ribbeck || 14 [i]demit Madvig, cui praemittas <quid> | ptiū | add Laet || 19 hominū · ut asia · Sic || 25 lucretius: corr Scal || 26 unū et: corr Laet; an: primi et? (v. adn.) | etheris

- aut contrario nomine, celatum quod apertum est; non male, quod
 †posterior multo potius a c<a>elo quam caelum a c<a>elando. sed
 non minus illud alterum de celando ab eo potuit dici, quod interdiu
 19 celatur, quam quod noctu non celatur. omnino e<g>o magis puto a
 chao cho<um ca>vum et hinc caelum, quoniam, ut dixi, 'hoc circum 5
 supraque quod complexu continet terram', cavum caelum. itaque dicit
 Androm<ed>a Nocti (*Enn. 95 sq. R.*): 'qu<a>e cava caeli signitenen-
 tibus conficis bigis' et Agamemno (*Enn. 177 sq. R.*): 'in altisono caeli
 clipeo': cavum enim clipeum; et Ennius item ad cavationem (374 *R.*):
 20 'caeli ingentes fornices.' quare ut a cavo cavea et caull<a>e [et con- 10
 vallis, cavata vallis] et †cauea e cavitione ut cauium, sic ortum,
 unde omnia apud <H>esiodum (*Theog. 123*), a chao cavo caelum.
 21 4. terra dicta ab eo, ut Aelius (*Funai. p. 67*) scribit, quod teritur.
 itaque tera in augurum libris (*Regell. p. 16*) scripta cum R uno. ab
 eo colonis locus com<m>unis qui prope oppidum relinquitur terito- 15
 rium, quod maxime teritur. hinc linteum quod teritur corpore ex-
 termentarium. hinc in messi tritura, quod tum frumentum teritur,
 et trivolum, qui teritur. hinc fines agrorum termini, quod eae partis
 propter limitare iter maxime teruntur; itaque hoc cum is*** (in Latio
 aliquot locis dicitur, ut apud Accium (*p. 262 R.*), non terminus, sed 20

1 Cf. Varr. sat. Menipp. fragm. 420 (apud Probum in Buc. VI 31 = 340, 15: appellatur a caelatura caelum); Plin. N. H. II 3, 8 (caelum quidem haut dubie caelati argumento diximus, ut interpretatur M. Varro, non ex hoc loco: cf. Sp. praef. p. LXXXI, Mentz de L. Ael. Stil. p. 42); Isid. de nat. rer. XII 2 (ex Ambros. Hexaem. II 4, 15); Orig. III 31, 1 et XIII 4, 1; GL. VII 268, 28. 299, 8; Anecd. Helv. 215, 23 et 237, 8; TG. s. caelum; Reitzenstein 36 sq. || 4 Cf. § 135; Fest. Pauli 46, 13 (cavum a chao dictum). 39, 6 (cohū poetae caelum dixerunt, a chao, ex quo putabant caelum esse formatum); Isid. d. nat. rer. XII 2; TG. s. cohū || 10 Cf. Fest. Pauli 46, 12 (caulae a cavo dictae) et 42, 6 | Cf. TG. s. convallis || 13 Cf. Serv. Dan. in Aen. I 744; schol. Bern. Georg. III 381; Isid. III 71, 7. XII 1, 30. XIV 1, 1 || 15 Cf. Serv. in Aen. V 755 (unde et territorium dictum est quasi terribovium tritum bubus et aratro); Isid. XIV 5, 22 (quasi tauritorium: in quibus utrum teritorium an potius teribovium scribendum sit dubitat Gerh. Vossius etym. ling. lat. p. 517; adde TG. s. territorium || 18 sqq. Cf. Serv. in Georg. I 164 (genus vehiculī unde teruntur frumenta); Isid. XX 14, 10; TG. s. tribula | Cf. Fest. Pauli 368, 3 (in eius [scil. Termini] tutela fines agrorum esse putabant); Fest. 363*, 23 (termonem . . . quem nos nunc terminum); Isid. XV 14, 3

2 posterior.: an: <im>positor? cf. VII 1 (inposterioris) | <caelare> a caelo Scal || 4 n̄ celat omnino. | add Ald || 5 addidimus duce Mue (cauum pro chouū Laet) || 6 c̄tin& terrā ex c̄tinenterrā || 7 androma Noctiq.; corr Scal (quae Aug) || 9 ad ua/////tionē. (er. ca ut vid) || 10 caule: corr Scal || 11 cavata vallis secl Scal: quae cum proba sit convallis explicatio, hoc vero a cavo derivari nequeat, seclsimus, quae sane vix dixeris unde illata sint certe non corrupta || 11 an: et caue<rū>ae <a> cavatione (a cauat. Mue)? | cauum ras ex cauium; an: navium (cf. Serv. Dan. in Aen. II 19)? || 19 itē | lac signavimus proximis seiunctis: v. adn. | latiō ex latio m. 2 ut vid. (latino in marg. m. rec.)

terminen. hoc Graeci quod τέφωνα, pote vel illinc. Euander enim, qui venit in Palatium, e Graecia Arcas). via[s] quidem iter, quod ea vehendo 22 teritur, iter ite[ru]m actus, quod agendo teritur; etiam ambitus <i>ter, quod circumeundo teritur: nam ambitus circuitus; ab eoque duodecim 5 tabularum interpretes 'ambitus parietis' (cf. Schoell p. 136; Funai. p. 113) circuitum esse describunt. igitur tera terra et ab eo poetae (cf. Enn. Ann. 455 V.²; Funai. p. 75) appellarunt summa terrae quae sola teri possunt, 'sola terrae'. terra, ut putant, eadem et humus; ideo Ennium 23 (396 R.) in terram cadentis dicere: 'cubitis pinsibant humum'; et quod 10 terra sit humus, ideo is humatus mortuus, qui terra obrutus; ab eo qui Romanus combustus est, <si> in sepulc[h]rum eius abiecta gleba non est aut si os exceptum est mortui ad familiam purgandam, donec in purgando humo est opertum (ut pontifices dicunt [cf. Preibisch p. 13], quod inhumatus sit), familia funesta manet. et dicitur humilior, qui 15 ad humum demissior, infimus humillimus, quod in mundo infima humus. humor hinc. itaque ideo Lucilius (1308 M.): 'terra abi[i]t in nimbos 24 imbremque', Pacuvius (363 R.): 'terra ex<h>alat auram atque auroram humidam', humectam; hinc ager uliginosus humidissimus; hinc udus uvidus; hinc sudor et udor. is si quamvis deorsum in terra, unde 20 su[m]mi pote, puteus; nisi potius quod <A>eolis dicebant ut πύταμον sic πύτειον a potu, non ut nunc φρέ<αφ>. a puteis oppidum ut

2 Cf. Serv. in Aen. IV 405 (via . . . qua potest ire vehiculum); Varro de r. r. I 2, 14; Augustin. de dial. XII 2 Crec. || 4 Cf. Fest. Pauli 5, 4 (ambitus proprie dicitur circuitus aedificiorum): cf. id. 16, 16; Isid. XV 16, 12 || 7 Cf. Fest. 298^b, 33 (solum terram. Ennius . . . 'sed sola terrarum' e. q. s.); TG. s. v. || 8 Cf. TG. s. humus || 10 Cf. Fest. Pauli 148, 11; Cic. de leg. II 57 (quod nunc communiter in omnibus sepultis venit usu, ut humati dicuntur, id erat proprium tum in iis, quos humus injecta contexerat, eumque morem ius pontificale confirmat. nam prius quam is in os injecta gleba est, locus ille ubi crematum est corpus nihil habet religionis: injecta gleba tumulus [et humatus est et gleba] vocatur, ac tum denique multa religiosa iura complectitur); Non. 163, 19 || 16 Cf. Varro apud Augustin. d. civ. d. VII 6 || 18 Cf. § 109 (assum); Serv. in Georg. II 184 (uliginosus . . . ager est semper uvidus) et III 388 (udo semper uvido) || 20 Cf. VI 84; Augustin. princ. dial. 11, 3 Crecel. (puteus quod eius effectum potatio est creditur dictus); Varro rer. div. XIV apud Gell. I 18, 2 (L. Aelius . . . erravit aliquotiens: nam aliquod verborum Graecorum antiquorum proinde atque essent proprie nostra reddidit causas falsas . . . multa vetera illorum ignorantur, quod pro his aliis nunc vocabulis utuntur . . . puteum quod vocant φρέαφ); Fest. 217^b, 7; Isid. XIII 21, 5; TG. s. v.

1 termona po te velllinc. euander || 3 Iter iterū. | *delevimus duce A. Sp.* || 4 ābitust.: *corr Groth* || 7 solo teri *Turn et Scal* || 11 add *Turn* || 13 homo: *corr Ald* || 14 sq. .& dī humilior. Quē: *corr Mue* | post humū. *exstant* § 32 (ab ut Sabini) usque ad § 41 (ad septē montium): *trai Mue ducibus Georgio Buchanano et Scal* || 15 sq. humus. humor. Hinc || 16 del *Aug* || 17 add *Laet* | atque] ad *Ribbeck* || 19 & (& laeso, sed certo) odorissi extra v. (et supra & et supra sudor. adscripto) || 20 sūmi | potamon (a in loco raso, ut plura) sic po tura potu.: *corr Buttman* || 21 ΦΡΕ.: *corr Vict* (AP ante AP om post E. [non C])

Puteoli, quod incircum eum locum aquae frigidae et caldae multae, nisi a putore potius, quod putidus odoribus s<a>epe ex sulphure et alumine. extra oppida a puteis puticuli, quod ibi in puteis obruebantur homines, nisi potius, ut Aelius (*Funai. p. 65*) scribit, puticulae, quod putescebant ibi cadavera proiecta, qui locus publicus ultra Ex-
 26 quiliās. itaque eum Afranius (*430 R.*) putilucos in Togata appellat, quod inde suspiciunt per puteos lumen. lacus lacuna magna, ubi aqua contineri potest. palus paululum aquae in altitudinem et palam latius diffusae. stagnum a graeco, quod ii στεγνόν quod no[me]n habet [p]rimam. hinc ad villas rutunda[s] stagna, quod rutundum
 27 facillime continet, anguli maxime laborant. fluvius, quod fluit, item flumen: a quo lege praediorum urbanorum (*cf. Dig. VIII 2, 17*) scribitur [scribitur]: 'stillicidia fluminaqu[a]e ut ita cadant fluantque'; inter haec hoc inter<est>, quod stillicidium eo quod stillatim cadit, flumen quod fluit continue. amnis id flumen quod circuit aliquod: 15 nam ab ambitu amnis. ab hoc qui circum A[l]ter[u]num habitant, Amiternini appellati. ab eo qui populum candidatus circum it, ambit, et qui aliter facit, indagabili ex ambitu causam dicit. itaque Tiberis amnis, quod ambit Martium campum et urbem; oppidum Interamna dictum, quod inter amnis est constitutum; item Antemnae, quod ante 20 amnis, qu<a> Anio influit in Tiberim, quod bello male acceptum consenuit. Tiberis quod caput extra Latium, si inde nomen quoque exfluit in linguam nostram, nihil ἐτυμολόγον latinum, ut, quod oritur ex Samnio, Volturnus nihil ad latinam linguam: at quod proximum oppidum ab eo secundum mare Volturnum, ad nos, iam [ad] latinum 25

1 Cf. *Fest. Pauli 219, 1* (Puteolos dictos putant ab aquae calidae putore, quidam a multitudine puteorum earundem aquarum gratia factorum); *Strabo V 6, 245* ('Ποταίοι καὶ μετωνόμασαν Ποτιόλους ἀπὸ τῶν φρεάτων· οἱ δ' ἀπὸ τῆς δυσωδίας τῶν ὑδάτων'); paulo aliter *Stephanus s. v. Δικαιαρχία* || 3 Cf. *Fest. Pauli 216, 6*; *Pseudacr. in Hor. sat. I 8, 10*; *TG. s. v.* || 7 Cf. *Fest. Pauli 117, 8*; *TG. s. lacuna et lacus* || 9 Cf. *Fest. 314^b, 23* || 11 Cf. *Aelius Gallus apud Fest. 352^b, 31* (aquam ipsam quae fluit flumen recte dici); *Suet. 244, 5 R.* (omnis humor qui vel modice fluit) || 16 sq. Cf. *Macr. I 14, 5 et additamentum in cod. Tur. ad Serv. in Aen. VII 710* (et Amiterna dixit pro Amiternina et dictum est oppidum a flumine). Non recte huc traxit *Fest. Pauli 17, 8 Groth* || 19 sq. Cf. *Fest. Pauli 17, 6* (Interamnae et Antemnae dictae sunt, quod inter amnes sint positae vel ante se habeant amnes); *Serv. in Aen. VII 631* (Antemnae . . . quasi ante amnem positae); *Isid. XIX 2, 7*

4 an: puticuli (*duce Mue*)? secl Sp. || 5 exqlias (*alias semper esq.*) || 6 cuticulos: corr *Scal* || 7 ppetuos: corr *Canal* || 9 ἡ-ΣΤΕΓΝΟΝ· | nōm̄ habet primā: corr *Scal* || 13 flumina quē | ita' fluant' cadantq; (*lineolae m. 2*) || 14 Int̄ hęc hoc int̄· | cad& || 17 sq. id | ābit& (*extrema lineola in loco raso, item facit*) || 21 quanto: corr *Canal* || 22 sq. exfluit Influit || 23 ἐτυμολόγον || 24 ad quod || 25 seclusimus cum A. Sp. (*ut illatum ex antecedente ad latinam*) et distinximus

vocabulum, ut Tiberinum <nume>n. et colonia enim nostra Voltur-
num et deus Tiberinus. sed de Tiberis nomine anceps historia. nam 30
et suum Etruria et Latium suum esse credit, quod fuerunt qui ab
Thebri vicino regulo Ve[n]ientum dixerint appellatum primo Thebrim.
5 sunt qui (*Funai. p. 117*) Tiberim priscum nomen latinum Albulam
vocitatum litteris tradiderint, posterius propter Tiberinum regem Lati-
norum mutatum, quod ibi interierit: nam hoc eius ut tradunt sepul-
c[h]rum.

5. ut omnis natura in caelum et terram divisa est, sic caeli re- 31
10 gionibus terra in Asiam et Europam. Asia enim iacet ad meridiem
et austrum, Europa ad septemtriones et aquilonem. Asia dicta ab
nympha, a qua et Iapeto traditur Prometheus. Europa ab Europa 32
Agenoris, quam ex Ph<o>enice Manlius (*Fr. poet. R. p. 284 B.; Funai. p. 85*)
scribit taurum exportasse, quorum egregiam imaginem ex aere Pyt<h>a-
15 goras Tarenti. Europae loca multae incolunt nationes. ea fere no-
minata aut translaticio nomine ab hominibus ut Sabini et Lucani, aut
declinato ab hominibus, ut Apulia et Latium, <aut> utrumque, ut
Etruria et Tusci[a]. qua regnum fuit Latini, universus ager dictus
Latus, particulatim oppidis cognominatus, ut a Pr<a>eneste Praenesti-
20 nus, ab Aricia Aricinus. ut nostri augures publici (*Regell p. 19*) dis- 33
serunt, agrorum sunt genera quinque: Romanus, Gabinus, peregrinus,
hosticus, incertus. Romanus dictus unde Roma ab Romo; Gabinus
ab oppido Gabis; peregrinus ager pacatus, qui extra Romanum et

5 sqq. Cf. Varro apud Non. 192, 8 = Sat. Menipp. 415 (amnis quam olim Al-
bulam dicunt vocitatum); Serv. Dan. in Aen. VIII 330: Varro Tiberim a Thebri
(tiberinate bre cod.) quodam vel a <Tiberino rege> qui ibi perierit dictum tradit
[supplevimus suasu Thilonis]; Serv. in Aen. III 500; Fest. Pauli 4, 10 (Albula
Tiberis fluvius dictus . . . a Tiberino Silvio rege Albanorum, quod is in eo ex-
tinctus est) et 366, 2; Liv. I 3, 5. 8; Dionys. Hal. I 71, 2; Orig. g. R. 17; Isid.
XIII 21, 27 || 10 Cf. r. r. I 2, 3; comm. Bern. in Luc. IX 411 (quidam dividerunt
orbem in duas partes, ut Varro, i. e. Asiam et Europam): adde quae conguessit
A. Klotz Quaest. Plin. geogr. p. 217 || 13 sqq. Cf. Fest. Pauli 78, 7 || 18 sq. Cf.
Quintil. I 6, 31 (cur Latium?); Serv. Dan. in Aen. I 6; Serv. in Aen. VIII 322:
Varro autem Latium dici putat, quod latet Italia inter praecipitia Alpium et
Apennini (quibus addidit Serv. Dan. haec: quidam ferunt a Latino dictum Latium,
alii ipsum Latinum a Latio); Isid. XIV 4, 18. XV 1, 50 || 22 Cf. Fest. 266^b, 23
(Antigonus Italicae historiae scribtor ait Rhomum quendam nomine, Iove con-
ceptum, urbem condidisse in Palatio Romae eique dedisse nomen) et Serv. in Aen.
I 273 (a Romi nomine appellati e. q. s.) || 23 Cf. Fest. 245^a, 27 (peregrinus ager
est, qui neque Romanus neque hostili[u]s [immo hosticus c. Mue.] habetur)

1 tiberinus (supra u ead. m. ~ et scr. et del, sed us ab initio fuit) n̄: cor-
reximus | uolturnu* (nullo modo -nū) || 4 appellatam || 5 ad priscum u. l. cf. Cato
orig. fragm. 53 P. || 12 ab europa in loco raso, ut plura || 13 fenice || 16 ab
hominib; | Nomi natū: de foliorum traiectione cf. ad § 23 et 41 || 17 apuljā
(neque jā ex j neque j ex jā corr) | add Aug c. al. | .Vtrūq; || 18 del Scal

Gabinum, quod uno modo in his serv<a>ntur auspicia; dictus peregrinus a pergendo, id est a progrediendo: eo [quod] enim ex agro Romano primum progrediebantur: quocirca Gabinus quoque peregrinus, sed quod auspicia habe[n]t singularia, ab reliquo discretus; hosticus dictus ab hostibus; incertus is, qui de his quattuor qui sit ignoratur.

- 34 6. ager dictus in quam terram quid agebant, et unde quid agebant fructus causa. ali<i> (Funai. p. 114), quod id Graeci dicunt ἀγρός. ut ager quo[d] agi poterat, sic qua agi actus. eius finis minimus constitutus in latitudinem pedes quattuor (fortasse an ab eo quattuor, quod ea quadrupes agitur); in longitudinem pedes centum viginti; in quadratum actum et latum et longum esset centum viginti. multa antiqui duodenario numero finierunt ut duodecim decuriis actum.
- 35 iugerum dictum iunctis duobus actibus quadratis. centuria prim<um> a centum iugeribus dicta, post duplicata retinuit nomen, ut tribus actibus multiplicatae idem tenent nomen. ut qua agebant actus, sic qua vehebant, [actus] viae dictae; quo[d] fructus convehebant, villae. qua ibant, ab [hab]itu iter appellarunt; qua id anguste, semita, ut
- 36 semiter dictum. ager cultus ab eo quod ibi cum terra semina coalescebant, et ab inconsitus incultus. quod primum ex agro plano fructus capiebant, campus dictus; posteaquam proxima superiora loca colere c<o>eperunt, a colendo colles appellarunt; quos agros non colebant propter silvas aut id genus, ubi pecus possit pasci, et posside-

6 Quintil. I 6, 37 (sed cui non post Varronem sit venia? qui 'agrum', quia in eo agatur aliquid, et 'graculos', quia gregatim volent [cf. § 76] dictos Ciceroni persuadere voluit — ad eum enim scribit —, cum alterum ex graeco sit manifestum duci, alterum ex vocibus avium. sed hoc tanti fuit vertere, ut 'merula', quia sola volat, quasi mera volans nominaretur); cf. Don. in Ad. III 3, 47⁶ (ab agendo 'ager' dictus est, quod in eo multa agenda sunt) et Isid. XV 13, 1 || 8 Cf. Plin. N. H. XVIII 9; Isid. XV 15, 4 || 13 Cf. Isid. XV 15, 5 | Colum. V 1, 7: Centuriam nunc dicimus, ut idem Varro ait, ducentorum iugerum modum; olim autem ab centum iugeribus vocabatur centuria; sed mox duplicata nomen retinuit, sicuti tribus dictae primum a partibus populi tripartito divisi, quae tamen nunc multiplicatae pristinum nomen possident; cf. Fest. Pauli 53, 12; Varro de r. r. I 10; Isid. XV 15, 7 || 15 Cf. § 22 || 16 Cf. Varro d. r. r. I 2, 14; Isid. XV 16, 4 || 17 sq. Cf. Serv. in Aen. IV 405 (semita est semis via, unde et semita dicta est); Aelius Gallus Dig. L 16, 157; Isid. XV 16, 9 || 21 sq. Cf. Fest. 302^b, 20

1 add Laet cum aliis || 2 à ante progrediendo s. scr. m 1 ut vid || 3 quo siue peregrinus: corr Scal || 4 quos: corr Turn (cf. v. 2) | del Turn | singularia. Ab | discretus hosticus. || 7 causa aliquod.: corr Sp. || 8 AFPO | del Turn | inter sic et qua adscr. i m. 2 | agiactus || 11 e& (sic): esse p̄ (= pedes) Hultsch || 12 actūs || 13 sq. prima: corr Sp. || 14 dicta est post v (non F) || 15 actibus aut alienum aut corruptum (fort. ex a ptibus, si duce Columella suppleamus a partibus <populi tripartito divisi dictae nunc> multiplicatae) | quo agebant: corr Aug || 16 uebe litt. in fine v. erasae vel evanidae in loco raso | actus. Vię: secl Laet | del Ald || 17 del Laet | id anguste semita. || 19 ubi non consitus Wi

bant, ab usu s(al)vo saltus nominarunt. haec etiam Graeci *νέμη*,
 nostri nemora. ager quod videbatur pecudum ac pecuniae esse fun- 37
 damentum, fundus dictus, aut quod fundit quotquot annis multa.
 vineta ac vineae a vite multa. vitis a vino, id a vi; hinc vindemia,
 5 quod est vinidemia aut vitidemia. seges ab satu, id est semine. semen,
 quod non plane id quod inde; hinc seminaria, sementem, item alia.
 quod segetes ferunt, fruges, a fruendo fructus, a spe spicae, ubi et
 culmi, quod in summo campo nascuntur et sum(m)um culmen. ubi 38
 frumenta secta, ut terantur [et], arescunt, area. propter horum simili-
 10 tudinem in urbe loca pura areae; a quo potest etiam ara deum, quod
 pura, nisi potius ab ardore, ad quem ut sit fit ara; a quo ipsa area
 non abest, quod qui arefacit ardor est solis. ager restibilis, qui resti- 39
 tuitur ac reseritur quotquot annis; contra qui intermittitur a novando,
 novalis ager. arvus et arationes ab arando; ab eo quod aratri vomer
 15 sustulit, sulcus; quo ea terra iacta, id est proiecta, porca. prata dicta 40
 ab eo, quod sine opere parata. quod in agris quotquot annis rursum
 [rursum] facienda eadem, ut rursum capias fructus, appellata rura.
 †dividit in eos eius scribit Sulpicius (*Bremer I 241*) plebei rura lar-
 giter ad aream. pr(a)edia dicta, item ut praedes, a praestando, quod
 20 ea pignore data publice mancups fidem praestent.

7. ubi nunc est Roma, Septi[m]ontium nominatum ab tot mon- 41

2 Cf. § 95; *Fest.* 162^a, 22. 302^b, 20 || 3 Cf. *Serv. in Georg. II 468* || 4 Cf. *Fest.* 376^a, 12 (vineae . . . quod vini feraces); *Augustin. princ. dial.* 11, 20 sqq. *Crecel.* | Cf. § 94; *Fest. Pauli* 192, 6 (a vino vindemiam) || 5 Cf. *Varro d. r. r. I 29, 1* (seges dicitur quod aratum satum est); *Fest.* 340^b, 31 (seges . . . a serendo); *Isid. XV 13, 8* || 7 Cf. § 104 | Cf. *Varro d. r. r. I 48, 2* (spica autem, quam rustici ut acceperunt antiquitus vocant specam, a spe videtur nominata: eam enim quod sperant fore serunt) || 8 sq. Cf. *Fest. Pauli* 11, 6; *Dig. L 16, 211* (locus . . . sine aedificio in urbe area) || 10 *Aliter Varro div. r. V apud Macr. III 2, 8 et Serv. Dan. in Aen. IV 219* [ubi corrigas ansis aras a: aras a *Thilo c. Ambr., sed ansis easa F: cf. in VI 124*] || 11 Cf. *Isid. XV 4, 13* || 12 Cf. *Varro d. r. r. I 44, 2*; *Fest. Pauli* 280, 9 || 14 Cf. *Varro d. r. r. I 29, 1* (arvum quod aratum necdum satum est, novalis, ubi satum fuit antequam secunda aratio renovatur rursus); *Fest.* 174^a, 16; *Prob. in Georg. I 47*; *Isid. XV 13, 12* || 15 Cf. *Fest.* 235^b, 8. 218^b, 16; *Fest. Pauli* 108, 9; *Varro d. r. r. I 29, 3* (de ratione qua hi loci inter se cohaereant cf. *Kriegshammer de Varr. et Verr. font.* 85, 106) | Cf. *Varro d. r. r. I 7, 10* (antiqui prata parata appellarunt); *Plin. XVIII 29*; *Cohem. II 16, 1* (ab eo quod protinus esset paratum nec magnum laborem desideraret); *Isid. XV 13, 17* || 19 Cf. *VI 74*; *Fest. Pauli* 151, 10 (manceps . . . praes dicitur, quia tam debet praestare populo quod promisit quam is qui pro eo praes factus est) || 21 Cf. *Tertull. ad nat. II 15*

1 add *Lachm* | *NhMh*, *NhM* in loco raso ut multa in hac pagina || 2 pecodum || 3 sq. inter mul ta. et uineta s. scr. .R. m. 1 ut vid || 6 semtē. || 9 del *Sp.* | arescant: corr *Sp.* | ho2 ex hou ut vid || 14 noualis. Ager aruus || 15 sulcos: corr *Laet* || 17 rura (i m. 1 ut vid) || 18sq. dividit in illo, *Servius* scribit *Sulpicius et largitura adorea Bremer* || 20 mancups: corr *Gesner* || 21 septē montiū: corr *Turn* | de foliorum traiectione cf. ad § 23 et 32

tibus quos postea urbs muris comprehendit; e quis Capitolinum dictum, quod hic, cum fundamenta foderentur aedis Iovis, caput humanum dicitur inventum. hi[n]c mons ante Tarpeius dictus a virgine Vestale Tarpeia, quae ibi ab Sabinis necata armis et sepulta: cuius nominis monimentum relictum, quod etiam nunc eius rupes Tarpeium
 42 appellatur saxum. hunc antea montem Saturnium appellatum prodiderunt et ab eo late Saturniam terram, ut etiam Ennius (*Ann.* 25 V.²) appellat. antiquum oppidum in hac fuisse Saturnia scribitur. eius vestigia etiam nunc manent tria, quod Saturni fanum in faucibus, quod Saturnia porta quam Iunius (*I p.* 38 *Bremer*) scribit ibi, quam 10 nunc vocant Pandanam, quod post aedem Saturni in aedificiorum legibus
 43 privatis parietes 'postici muri' sunt scripti. Aventinum aliquot de causis dicunt (*Funai.* p. 115). N(a)evius (XXVI L. M.) ab avibus, quod eo se ab Tiberi ferrent aves, alii ab rege Aventino Albano, quod <ibi> sit sepultus, alii Aventinum ab adventu hominum, quod 15 co(m)mune Latinorum ibi Dianae templum sit constitutum. ego maxime puto, quod ab advectu: nam olim paludibus mons erat ab reliquis disclusus. itaque eo ex urbe advehebantur ratibus, cuius vestigia,

1 Cf. *Serv. Dan. in Aen.* VIII 345; *Isid.* XV 2, 31; *al.* || 4 Cf. *Fest.* 343^b, 17; *Liv.* I 11, 6 sqq.; *Val. Max.* IX 6, 1; *Serv. in Aen.* VIII 348, ut alios mittamus || 6 sqq. Cf. *Fest.* 322^b, 24 sqq. (Saturnia Italia et mons qui nunc est Capitolinus Saturnius appellabatur); *Serv. Dan. in Aen.* VIII 328; *Dionys. Hal.* I 34, 1; *Iustin.* 43, 1 (itaque Italia regis nomine Saturnia appellata et mons in quo habitabat Saturnius); *Solin.* I 13 (montem Capitolinum Saturnium nominaverunt. castelli quoque quod excitaverunt portam appellaverunt Saturniam, quae postmodum Pandana vocitata est); *Tertull. Apolog.* X; *ad nat.* II 12 (mons quem coluerat [sc. Saturnus] Saturnius dictus, urbs quam depalaverat Saturnia usque nunc est; tota denique Italia de Saturno vocabatur) || 7 Cf. *Ovid. Fast.* VI 31 || 10 Cf. *Fest. Pauli* 220, 17 et v. ad 6 || 13 sqq. Cf. *Serv. in Aen.* VII 657: Aventinus mons urbis Romae est, quem constat ab avibus esse nominatum, quae de Tiberi ascendentes illic sedebant . . . quidam etiam rex Aboriginum, Aventinus nomine, illic et occisus et sepultus est, sicut etiam Albanorum rex Aventinus, cui successit Procas. Varro tamen dicit in gente populi Romani [cf. *Fraccaro stud. Varron.* 285], Sabinos a Romulo susceptos istum accepisse montem, quem ab Avente fluvio provinciae suae Aventinum appellaverunt. constat ergo varias has opiniones postea secutas; nam a principio Aventinus est dictus ab avibus vel a rege Aboriginum: unde hunc Herculis filium constat nomen a monte accepisse, non ei praestitisse (*ubi in marg. add. cod. Turon. [nunc Bern.]:* quidam Aventinum appellatum a vehendo, quod omne solum circa ipsum montem stagnabat et nisi naviculis ad eum accedere non poterant incolae. alii ab advenientibus Sabinis, qui templum ibi condiderunt); *August. de civ. d.* XVIII 21 (nec ex eius vocabulo appellatum montem, sed ex adventu avium dictum Aventinum); *Verg. Aen.* VIII 231—235; *Ovid. Met.* XIV 620 sq.; *Fast.* IV 51 sq.; *Liv.* I 3, 9; *Dionys. Hal.* I 71, 4; *Or. gen. R.* 18, 5; *Lact. Inst.* I 11, 59; *Fest. Pauli* 19, 4 (quo(d) ibi rex Albanorum Aventinus bello fuerit extinctus atque sepultus)

1 cōphendit. Eqs (E in loco raso) capitolinū dictū (v. adn.) || 2 ante Iouis: lineola deleta || 4 sauinis || 6 saturniā (sic) || 8 Antiquum, A in loco raso | in hoc f. Saturniam v || 14 tyberi || 15 suppl Laet

quod †ea quantum dicitur velabrum, et unde escendebant ad <in>finam
novam viam locus sacellum <Ve>labrum. Velabrum a vehendo. vela- 44
turam facere etiam nunc dicuntur qui id mercede faciunt. merces
(dicitur a merendo et <a>ere) huic vecturae qui ratibus transibant
5 quadrans. ab eo Lucilius scripsit (1272 M.) 'quadrantis ratiti'.

8. reliqua urbis loca olim discreta, cum Argeorum sacraria sep- 45
tem et viginti in <quattuor> partis urbi<s> sunt disposita. Argeos
dictos putant a principibus, qui cum <H>ercule Argivo venerunt Ro-
mam et in Saturnia subsederunt. e quis prima scripta est regio Sub-
10 ur[b]ana, secunda Esquilina, tertia Collina, quarta Palatina. in Sub- 46
ur[b]anae regionis parte princeps est C<a>elius mons a C<a>ele Vi-
benna, Tusco duce nobili, qui cum sua manu dicitur Romulo venisse
auxilio contra Tati[n]um regem. hinc post C<a>elis obitum, quod
nimis munita loca tenerent neque sine suspicione essent, deducti di-
15 cuntur in planum. ab eis dictus vicus Tuscus, et ideo ibi Vortumnus
stare, quod is deus Etruriae princeps; de Caelianis qui a suspicione
liberi essent, traductos in eum locum qui vocatur C<a>eliolum. cum 47
C<a>elio[n] coniunctum Carinae et inter eas quem locum Ceroliensem
appellatum apparet, quod primae regionis quartum sacrarium scriptum
20 sic est (cf. *Preibisch frgm. p. 6*): 'Ceroliense[s] qua[e]rticeps circa Mi-
nervium qua in C<a>elio monte itur in tabernola est'. Cerol<i>ensis
a carinarum iunctu dictus; †Carinae postea cerionia, quod hinc oritur

1 sq. Cf. *Plut. Romul. V* (καλεῖται δὲ νῦν ὁ τόπος Βήλαβρον, ὅτι τοῦ ποταμοῦ
πολλὰκις ὑπερχομένον διεπεραιούοντο πορθμείοις κατὰ τοῦτο τὸ χωρίον εἰς ἀγορὰν·
τὴν δὲ πορθμείαν βηλατοῦραν καλοῦσιν); *Pseudacr. in Hor. de a. p. 67* (Velabrum
dictum quod velis transiretur) || 2 Cf. *VI 24*; *Gell. N. A. XVI 17, 2* (quae est
infima nova via); *Liv. V 32, 6. 50, 6. 52, 11* || 3 Cf. § 178 || 5 Cf. *Fest. 274^a, 20*;
Paul. 275, 3; *Plin. N. H. XXXIII 45* || 7 Cf. *Ovid. Fast. V 645. 651* || 8 Cf.
Fest. Pauli 19, 10; *Fest. 334^a, 25* || 11 *Serv. in Aen. V 560*: Varro tamen dicit
Romulum dimicantem contra T. Tatium a Lucumonibus, hoc est Tuscis, auxilia
postulasse: unde quidam venit cum exercitu: cui recepto iam Tatio pars urbis
est data, a quo in urbe Tuscus dictus est vicus. Cf. *Fest. Pauli 44, 9* (Caelius
mons dictus est a Caele quodam ex Etruria, qui Romulo auxilium adversus Sa-
binos praebuit, eo quod in eo domicilium habuit) et *Fest. 355^b, 11* (v. post
Muellerum in Add. ad Varr. 300 Kriegshammer 86, 90); *Tac. ann. IV 65* (Cae-
lium appellatum a Caele Vibenna, qui dux gentis Etruscae . . . sedem eam
acceperat . . . magnas eas copias per plana etiam ac foro propinqua habitavisse,
unde Tuscum vicum a vocabulo advenarum dictum); *Claudius in CIL. XIII*
1668 (Sk.); *Dionys. Hal. II 36*; *Liv. II 14, 9* || 15 Cf. *Ovid. Fast. III 838 sq.*

1 an: ea qua tum <vehabantur [sic Mue] ad mercatum>? cf. *test.* | in *add*
Turn || 2 vehendo uelaturam. facere || 4 *dist Canal* || 7 in septē et uiginti partis:
trai et suppl Sp. | *add Laet* || 9 suburbana (*subpunxit m. 2*) || 11 celeuibenno:
corr ex epit. || 13 latinū regem: *corr Puccius cum Servio* | potest, *sed te lineolis*
del m. 2 | celi: *corr Scal c. al.* || 16 eturū. Princeps || 18 *del Laet* | ceroniensem ||
20 s *del Canal* | corr triceps || 21 iter *Mue* | cerulensis || 22 carinērū | [Carinae]
Wi, pote a A. Sp., caerimonia Jordan

caput sacrae viae ab Streniae sacello quae pertinet in arce(m), qua
sacra quotquot mensibus feruntur in arcem et per quam augures ex
arce profecti solent inaugurare. huius sacrae viae pars haec sola
48 volgo nota, quae est a foro eunti primore clivo. eidem regioni ad-
tributa Subura, quod sub muro terreo Carinarum; in eo est Argeorum 5
sacellum sextum. Subura Iunius (*Funai. p. 121*) scribit ab eo, quod
fuerit sub antiqua urbe; cui testimonium potest esse, quod subest ei
loco qui terreus murus vocatur. sed <ego a> pago potius Succusano
dictam puto †succusam nunc scribitur tertia littera C, non B. pagus
49 Succusanus, quod succurrit Carinis. secundae regionis Esquili[n]ae. 10
alii (*Funai. p. 115*) has scripserunt ab excubiis regis dictas, alii ab
eo quod excultae * a rege Tullio essent. huic origini magis concinunt
†loca vicini, quod ibi lucus dicitur Facutalis et Larum Querquetulanum
sacellum et lucus Mefitis et Iunonis Lucinae, quorum angusti fines.
50 non mirum: iam diu enim late avaritia †unae est. Esquiliae duo 15
montes habiti, quod pars <Oppius pars> Cespeus mons suo antiquo
nomine etiam nunc in sacris appellatur. in sacris Argeorum scriptum
sic est (*Preibisch frgm. p. 6*): 'Oppius mons princeps [quilis] [o]uls
lucum Facu[l]talem: sinistra quae secundum m<o>erum est. Oppius
mons terticeps cis lucum Esquilinum: dexterio via in tabernola est. 20
Oppius mons quarticeps c<i>s lucum Esquilinum: viam dexterioem

1 Cf. *Fest. 293^a, 1* (itaque ne eatenus quidem, ut vulgus opinatur, sacra appellanda est a regia ad domum Regis sacrificuli, sed etiam a Regis domo ad sacellum Streniae et rusus a regia usque in arcem) || 2 Cf. *Fest. Pauli 16, 3* (arcani . . . a genere sacrificii quod in arce fit ab auguribus . . .) || 6 Cf. *IG. s. v. || 8 sqq. Cf. Fest. 302^a, 15. 309^a, 5 sqq.* (Suburam Verrius alio libro a pago Succusano dictam ait: hoc vero maxime probat eorum auctoritate(m) qui[a] aiunt ita appellatam et regionem u[e]rbis et tribum a stativo praesidio, quod solitum sit succurrere Esquilis, infestantibus eam partem urbis Gavinis, indicioque esse, quod adhuc ea tribus per c litteram, non b, scribatur); *Quintil. inst. I 7, 29* (Subura cum tribus litteris notatur c tertiam ostendit) || 10 Cf. *Ovid. Fast. III 245* (excubias ubi rex Romanus agebat, qui nunc Esquilias nomina collis habet). *II 435 sq.* (sub Esquilio . . . lucus erat) || 13 Cf. § 152 || 14 Cf. *Serv. in Aen. VII 84; Ovid. Fast. II 449 || 18 Cf. Fest. 348^b, 29; Solin. I 26* (ipse Esquilinus supra clivum Pullium ad Fagutalem lacum [i. lucum])

4 primoro: *corr Ald || 5 ea v || 7 & loco: corr Vict || 8 suppl Laet, a c. epit. || 9 inter* puto succusā. nunc scribit et ttia spat. 3 fere litt.: unde cum *We scribi-*
mus duce Mue et Mercklino et Wi (cf. test.) puto succusam. <nam etiam>nunc
scribitur <svc>, tertia | .C.ñ.B. pagus || 10 sq. esqlj|ne. dlji (d ex a): *corr Turn || 12 an:*
excultae <arboribus> a rege? (<aesculis> excultae a r. ten Brink) || 13 aut
loci cum Canale aut vicina scribendum || 14 lacus: *corr Laet || querquetulanū*///
Sacellum (er. s., non si) || 15 une: an una <domina>? || 16 suppl *Mue || 18 scel*
Wi | ouis: corr Lindsay duce Mue || 19 lacum facultalem (non -tem): corr Laet |
sinistra via[e] *Scal || 20 terticepsois: corr Mue | lacum: corr Ald || 21 quarti-*
cepsos.: *corr Mue | lacum: corr Laet | via dexterio v*

in figlinis est. Cespius mons quinticeps cis lucum Poetelium Esquili[n]is est. Cespius mons sexticeps apud <a>edem Iunonis Lucinae ubi <a>editumus habere solet.' tertiae regionis colles quinque ab deorum fanis 51 appellati, e quis nobiles duo. collis Viminalis a Iove Vimino, quod 5 ibi ara e<ius>. sunt qui (*Funai. p. 118*), quod ibi vimineta fuerint. collis Quirinalis, <quod ibi> Quirini fanum. sunt qui (*Funai. p. 116*) a Quiritibus, qui cum Tatio Curibus venerunt [ab] Roma<m>, quod 52 ibi habuerint castra. quod vocabulum coniunctarum regionum nomina 52 oblitteravit. dictos enim collis pluris apparet ex Argeorum sacrificiis, in 10 quibus scriptum sic est (*Preibisch frgm. p. 6*): 'collis Quirinalis terticeps cis <a>edem Quirini. collis Salutaris quarticeps adversum †est pilonarois <a>edem Salutis. collis Mucialis quinticeps apud <a>edem dei [de] Fidi in delubro ubi <a>editumus habere solet. collis Latiaris sexticeps in vico Insteiano summo apud auraculum; aedificium solum est.' 15 horum deorum arae, a quibus cognomina habent, in eius regionis partibus sunt. quartae regionis Palatium, quod Pallantes cum Euandro 53 venerunt, qui et Palatini; *** aborigines ex agro Reatino, qui appellatur Palatium, ibi conse<de>runt; sed hoc alii (*Funai. p. 116*) a

4 Cf. *Fest. 376^a, 8* (Viminalis . . . quod ibi viminum fuisse videtur silva, ubi est et ara Iovi Viminio consecrata); *Iuven. III 71* || 6 Cf. *ad VI § 68*; *Fest. 254^b, 9* (Quirinalis collis qui nunc dicitur olim †egonus appellabatur, antequam in eum commigrarent fere Sabini[s] Curibus venientes post foedus inter Romulum et Tatium ictum: a quo hanc appellationem sortitus est. quamvis existiment quidam, quod in eo factum sit templum Quirino, ita dictum); *Liv. I 13, 5* (Quirites a Curibus appellati); *Dionys. Hal. II 50, 1*; *Quintil. inst. or. I 6, 31*; *Ovid. Fast. II 511*; *Serv. in Aen. VII 710* (post foedus Titi et Romuli placuit, ut quasi unus de duobus fieret populus: unde et Romani Quirites dicti sunt, quod nomen Sabinorum fuerat a civitate Curibus, et Sabini a Romulo Romani dicti sunt) || 11 Cf. *Fest. 326^a, 23* || 16 Cf. *Fest. Pauli 220, 5* (Palatium id est mons Romae, appellatus est, quod ibi pecus pascens balare consueverit vel quod palare, id est errare, ibi pecudes soleant; alii quod ibi Hyperborei filia Palanto habitaverit, quae ex Hercule Latium peperit); *Serv. in Aen. VIII 51* (mons Palatinus . . . secundum Varronem et alios a filia Euandri Pallantia ab Hercule vitiata et postea illic sepulta . . . alii a balatu ovium Balanteum volunt dictum et exinde per antist<o>ichon Pallanteum dictum); *Isid. XV 3, 5*; *Iustin. 43, 1, 6* (Euander ab Arcadiae urbe Pallanteo . . . et montem quem ille postea Palatium appellavit); *Solin. I p. 4, 13*; *Dionys. Hal. I 31, 4*; *Plin. IV 20*; de ratione inter Verrum et Varronem cf. *Kriegshammer 89* et de tota re *Santer Qu. Varr. 26 sq.*, *Ritter de Varr. Verg. . . auctore 385. 400*

1 sceptius mons quinticeps: *corr Mue* | lacum: *corr Laet* || 2 del Scal | 4 duo colles: *corr Sp.* | uiminales: *corr Laet* | Viminio *Festus* || 5 are sunt: q (e<ius>) *Sp. duce Brink* | uiminata || 6 colles: *corr Laet* | *suppl Sp.* (<ubi> Quirini v) | fanum sunt: qui || 7 secl et add *Laet* || 10 sq. terticeps: *corr Mue* | ē pilonarois (sic): est pulvinar cis *Bunsen* (est del Canal c. al.) || 12 de i de (sic) || 13 colles | latioris ex latiores || 14 instelano (in stegano epit.): *corr Iordan* | auraculum epit.; au<gu>raculum *Turn* || 15 sq. are ex are (sic are) | partib; 5 ex incolato partib; S<unt>, S lineola del | pallantes, priore l lineola del; Pallanteo *Wi* (v. test.) || 17 lac sign et alii quod *suppl A. Sp. duce Sp.* || 18 add ex epit.

Palant[i]o uxore Latini putarunt. eundem hunc locum a pecore dictum putant quidam; itaque N<a>evius (XXVII L. M.) 'Balatium' ap-
 54 pellat. huic Cermalum et Vel[li]as coniunxerunt, quod in hac re[li]-
 gione scriptum est (*Preibisch frgm. p. 7*): 'Germalense quinticeps apud
 aedem Romuli' et 'Veliense[s] sexticeps in Velia apud <a>edem deum 5
 Penatium.' Germalum a germanis Romulo et Remo, quod ad ficum
 ruminalem, et ii ibi inventi, quo aqua hiberna Tiberis eos detulerat
 in alveolo expositos. Veliae unde essent plures accepi causas (*Funai.*
p. 118), in quis quod ibi pastores Palatini ex ovibus ante tonsuram
 inventam vellere lanam sint soliti, a quo velle[ine]ra dicuntur. 10

55 9. ager Romanus primum divisus in partis tris, a quo tribus
 appellata Titiensium, Ramnium, Lucerum. nominatae, ut ait Ennius
 (*Ann. lib. I. fr. LIX V.*²), Titienses ab Tatio, Ramnenses ab Romulo,
 Luceres, ut Iunius (*Funai. p. 121*), ab Lucumone; sed omnia h<a>ec
 vocabula tusca, ut Volnius (*Funai. p. 126*), qui tragoedias tuscas scripsit, 15
 56 dicebat. ab hoc quattuor quoque partis urbis tribus dictae, ab locis
 Suburana, Palatina, Esquilina, Collina; quinta, quod sub Roma, Ro-
 militia; sic reliquae tri<gin>ta ab his rebus quibus in tribum libro[s]
 scripsi.

57 10. quod ad loca qu<a>eque his coniuncta fuerunt, dixi; nunc de 20

2 sq. Cf. GL. VII 14, 5 (*de Balatium*) et *Fest. Pauli* 55, 4 (*de Cermal*); *Plut. Rom. 3* (εἰς χωρίον ἐπιεικῶς μαλθακόν, ὃ νῦν Κερμαλὸν καλοῦσι, πάλαι δὲ Γερμακόν, ὡς ἔοικεν, ὅτι καὶ τοὺς ἀδελφοὺς γερμανοὺς ὀνομάζουσιν) || 5 Cf. *Solin. I 22* (Velia ubi postea deum Penatium aedes facta est) || 6 Cf. d. r. r. II 1, 20; *Fest. 270^a, 21*; *Ovid. Fast. II 411 sq.*; *Liv. I 4, 5*; *Plin. XV 77*; cf. ad 2 sq. || 8 Cf. *Serv. in Aen. VI 359* || 9 sq. Cf. § 130; d. r. r. II 11, 9 (deptam ac conglobatam [scil. lanam] alii vellera alii velamina appellant; ex quo[rum] vocabulo animadverti licet prius <in> lana vulsuram quam tonsuram inventam); *schol. in Georg. III 306* (vellere autem a vellendo dicta); *TG. s. vellus*; *Isid. XIX 27, 1* || 12 *Serv. in Aen. V 560* (constat primo tres partes fuisse populi Romani: unam Titiensium a T. Tatio duce Sabinorum iam amico post foedera, alteram Ramnetum a Romulo, tertiam Lucerum . . . Varro tamen dicit Romulum dimicantem contra T. Tatium a Lucumonibus hoc est Tuscis auxilia postulassee. unde quidam venit cum exercitu: cui recepto iam Tatio pars urbis est data, a quo in urbe Tuscus dictus est vicus . . . ergo a Lucumone Luceres dicti sunt); cf. § 51. 89; *Pseudo-Asconius 159, 15 sqq. Or.*; *Lyd. d. mens. p. 17, 4 W.*; *Plut. Rom. 20* (ὁὐλὰς δὲ τρεῖς καταστήσαντες ὀνόμασαν τοὺς μὲν ἀπὸ 'Ρωμύλιον 'Ραμνίωνος, τοὺς δ' ἀπὸ Τατίου Τατίνης e. q. s.); *Cic. de r. p. II 20, 36*; *Liv. I 13, 8. 36, 2*; *Fest. 344^b, 23*; *Fest. Pauli 349, 13*; *TG. s. Ramnensis tribus* || 17 Cf. § 45; *Fest. Pauli 368, 11*; *Plin. XVII 3, 13*; *Liv. I 43, 13*; *Dionys. Hal. IV 14*

1 del Mue duce Salmas: cf. test. ad 17, 16 || 5 del Bent | [in Velia] Wi | dm || 7 n || 9 ex qb; corr Vict || 10 uelleinera (sic, uellaera epit.); an (duce Seal): vellera vel velamina? cf. test. || 12 tatiensium: corr Groth || 14 iunius (punctum sub alt. u, ut alia, casu ortum) || 15 tragedias || 16 sq. "quoque quattuor" (lineolae m. 2 ut vid): quattuor quoque epit. | urb. trib. dictę ab locis suburana palatina esquilina collina (dist Groth) || 18 reliqua ex reliqę | add Turn | s del epit. || 20 fuerunt. Dixinunc

his quae in locis esse solent immortalia et mortalia expediam, ita ut prius quod ad deos pertinet dicam. principes dei Caelum et Terra. hi dei idem qui Aegypti Serapis et Isis, etsi Arpocrates digito significat, ut ta[ta]ceam. idem principes in Latio Saturnus et Ops. 5 Terra enim et Caelum, ut <Sa>mothracum initia docent, sunt dei 58 magni, et hi quos dixi multis nominibus, non quas <S>amo<th>racia ante portas statuit duas virilis species aeneas dei [i]mag[i]ni, neque ut volgus putat, hi Samot<h>races dii, qui Castor et Pollux, sed hi mas et femina et hi quos augurum libri (*Regell p. 16*) scriptos habent sic 10 'divi qui potes' pro illo quod Samot<h>races 'theoe dynatōe'. haec duo 59 Caelum et Terra, quod anima et corpus. humidum et frigidum terra, sive 'ova parere solet genus pennis condecoratum, non animam', ut ait Ennius (*Ann. 10 sqq. V.²*) et 'post inde venit divinitus pullis ipsa anima[m]' sive, ut Zenon Cit<ie>us (*frg. 126 Arn.*), animalium semen ignis 15 is qui anima ac mens, qui calor e caelo, quod huic innumerabiles et immortales ignes. itaque Epicharmus dicit de mente humana: ait (*Enn. V. 52 sq. V.²*): 'istic est de sole sumptus ignis'; idem <de> sole[m]: 'isque totus mentis est', ut humores frigidae sunt humi, ut supra (*cf. initium paragraphi*) ostendi. quibus iuncti caelum et terra omnia ex <se> 60 20 genuerunt, quod per hos natura (*Enn. V. 46 V.²*) 'frigori miscet calorem atque humori aritudinem.' recte igitur Pacuvius quod ait (*94 R.*): 'animam <a>ether adiugat' et Ennius (*Ann. 13 sq. V.²*) 'terram corpus quae dederit, ipsam capere, neque dispendi facere hilum'. animae et cor-

2 Cf. § 16. 64. VI 22 || 3 Cf. *Augustin. de civ. d. XVIII 5* (et quoniam fere in omnibus templis, ubi colebantur Isis et Serapis, erat etiam simulacrum quod digito labiis impresso admonere videretur, ut silentium fieret: hoc significare idem Varro existimat, ut homines eos fuisse taceretur); *Tertull. ad nat. II 2 p. 96, 22 sqq.* || 4 Cf. *Serv. Dan. in Aen. III 12* (Varro et alii complures magnos deos adfirmant simulacra duo virilia Castoris et Pollucis in Samothracia ante portam sita . . . alii deos magnos Caelum ac Terram putant et per hoc Iovem et Iunonem c. q. s.): de quibus cf. *Wissowa Hermiae XXII (a. 1887) 46 adn.* || 10 Cf. *Serv. Dan. in Aen. II 296* ('potentem' potest ad illud accipi θεοὺς δυνατοὺς, sicut vocari penates dictum est. nonnulli tamen penates esse dixerunt, per quos penitus spiramus et corpus habemus et animi rationes possidemus); *Macr. III 4, 6 sqq.* || 14 Cf. § 70 ibique adnotata; *Cic. Tusc. I 9, 19; d. fin. IV 5, 12* (v. *Schmekel, Philos. d. mittl. Stoa* p. 324, 1); *d. nat. d. II 9, 23 sqq. II 22, 57; Tertull. ad nat. II 2 p. 96, 22 sqq.* || 20 Cf. *Sat. Menipp. Prometheus liber frgm. 6* (428 sq. *Buech.*) || 22 Cf. IX 54

1 sq. mortalia. Expediam ita et dicam. || 3 qa egypti || 4 tatas eam (*corr Turn*) idem. principes. in latio. | obs || 5 add *Laet* || 6 abraacia: *corr Laet* || 7 del *Laet* || 9 Sic, sed alt. lineola del || 10 θεοεδυνατοε || 12 parere: *corr Laet* || 13 animā: *corr Laet* || 15 calore (sic cum puncto) | hinc: *corr Lachm* || 16 sq. dicit de mente humana ait.; an: scite de? etsi dubitanter distinximus cum *Vahleno* || 17 Idē solē: *corr Sp.* || 19 iuncti<s> Mue | exgenuerunt: *corr Laet* || 20 calorē ex calorj || 21 homori || 23 deperit: *corr Scal*

poris discessus quod natis is exi<t>us, inde exitium, ut cum in unum
 61 ineunt, initia. inde omne corpus, ubi nimius ardor aut humor, aut
 interit aut, si manet, sterile. cui testis aestas et hiems, quod in altera
 aer ardet et spica aret, in altera natura ad nascenda cum imbre et
 frigore luctare non volt et potius ver[e] expectat. igitur causa na- 5
 scendi duplex: ignis et aqua. ideo ea nuptiis in limine adhibentur,
 quod coniungit hic, et ma[r]s ignis, quod ibi semen, aqua femina, quod
 62 fetus ab eius humore, et horum vinctionis vis Venus. hinc comicus
 (p. 133 R.³): 'huic victrix Venus, videsne haec?' non quod vincere velit
 Venus, sed vincere. ipsa Victoria ab eo quod superati vinciuntur. 10
 utrique testis poesis, quod et Victoria et Venus dicitur caeligena: Tel-
 lus enim quod prima vineta Caelo, Victoria ex eo. ideo haec cum
 corona et palma, quod corona vinclum capitis et ipsa a vinetura dicitur
 vieri, <id> est vinciri; a quo est in Sota Enni (25 V.²): 'ibant malaci
 viere Veneriam corollam.' palmam, quod ex utraque parte natura 15
 63 vineta habet paria folia. poetae de Caelo quod semen igneum ceci-
 disse dicunt in mare ac natam 'e spumis' Venerem, coniunctione ignis
 et humoris, quam habent vim significant esse Ve<ne>ris. a qua vi
 natis dicta vita et illud a Lucilio (1340 M.): 'vis est vita, vides, vis
 64 nos facere omnia cogit.' quare quod caelum principium, ab satu est 20
 dictus Saturnus, et quod ignis, Saturnalibus cerei superioribus mit-
 tuntur. terra Ops, quod hic omne opus et hac opus ad vivendum,
 et ideo dicitur Ops mater, quod terra mater. haec enim (Enn. V. 48 V.²):

1 Cf. Gell. I 25, 17 || 6 Cf. Varro apud Non. 112, 23 et 182, 19 = 302, 6;
 Serv. in Aen. IV 167 (Varro dicit: aqua et igni mariti uxores accipiebant); Laet.
 inst. div. II 9, 21 (alterum enim quasi masculinum elementum est, alterum quasi
 femininum, alterum activum, alterum patibile. ideoque a veteribus institutum
 est, ut sacramento ignis et aquae nuptiarum foedera sanciantur); Dionys. Hal.
 II 30, 6; Plut. Qu. Rom. 1; Serv. Dan. in Aen. IV 103; Fest. Pauli 2, 15;
 Ovid. Fast. IV 791 sq.; Augustin. d. c. d. VI 9. VII 30, al. || 14 Cf. VII 36;
 fragm. 70 W.; Augustin. princ. dial. 11, 18—12, 8 Crec.; Fest. 375^a, 21 (viere allig-
 gare significat, ut hic versus demonstrat 'ibant m. v. V. c.'): Non. 189, 15 (viere
 vincere inflectere); Don. in Eun. IV 4, 21; TG. s. viere || 18 sq. Cf. cum Reitzen-
 stein Orion VI 20 (βλος εἰσῆται παρὰ τὴν βίαν) similique || 20 Cf. Fest. 186^b, 24
 (... nominatus a satu). 325^a, 16 (nominatur . . . a sationibus); Arnob. IV 9;
 Macr. I 10, 20; Tertull. ad nat. II 12 p. 118, 10 sq.; Serv. in Georg. I 21;
 Augustin. d. c. d. VII 13 || 21 Cf. Fest. Pauli 54, 16 (cereos Saturnalibus muneri
 dabant humiliores potentioribus); Macr. I 7, 32. II 1, 49 || 22 Cf. Fest. 186^b, 26
 (... existimatur terra . . . colitur a p. R., quia omnes opes humano generi terra
 tribuat); Serv. in Aen. XI 532; Augustin. d. c. d. VII 24

1 nati sis exius: corr Sciop || 3sq. hiems | altero aer || 5sq. totius uere: corr Ald |
 causa" duplex" nascendi (lineolae m. 2 ut vid) || 8 fetus | uinctione suis: corr
 Pape duce Turn | comicos: corr Laet; an κομικῶς? || 10sq. uincere ipsa victoria-
 ab | uinciuntur utrique. Testes || 11 celigena. ex religena (c. lineola, sine ras.)
 ut vid || 14 uiere ē uincere: corr Sciop || 14sq. mala cuiuere | cf. adn. || 18 signifi-
 cantes se: corr Sp | add Laet || 20 cogit. evanidis cogi litt.: eodem loco v. sq. (21)
 evanidae rnaljb; litt., sed novo atramento refictae || 22 ops ex obs (c. lineola)

'terris gentis omnis peperit et resumit denuo.' quae 'dat cibaria' ut ait Ennius, quae 'quod gerit fruges, Ceres' (*ibid.* 50). antiquis enim quod nunc G. C. idem hi dei Caelum et Terra Iupiter et Iuno, quod 65 ut ait Ennius (*V.* 54 sqq. *V.*²): 'istic est is Iupiter quem dico, quem 5 Graeci vocant aerem, qui ventus est et nubes, imber postea, atque ex imbre frigus, ventus post fit, aer denuo. haec propter Iupiter sunt ista quae dico tibi, qua mortalis atque urbes beluasque omnis iuvat.' quod hi(n)c omnes et sub hoc, eundem appellans dicit (*Ann.* 580 *V.*²): 'divumque hominumque pater rex.' pater, quod patefacit semen: nam 10 tum est conceptum et inde, cum exit quod oritur. hoc idem magis 66 ostendit antiquius Iovis nomen: nam olim Diovis et Di(e)spiter dictus, id est dies pater; a quo dei dicti qui inde, et dius et divum, unde sub divo, Dius Fidius. itaque inde eius perforatum tectum, ut ea videatur divum, id est caelum. quidam negant sub tecto per hunc 15 deierare oportere. Aelius (*Funai.* p. 60) Dium Fid(i)um dicebat Diovis filium, ut Graeci Διόσχορον Castorem, et putaba[n]t hunc esse Sanc[t]um ab sabina lingua et Herculem a graeca. idem hic Di[e]s pater dicitur infimus, qui est coniunctus terrae, ubi omnia oriuntur †ui aboriuntur; quorum quod finis ortum, Orcus dictus. quod Iovis Iuno coniunx et 67 20 is caelum, haec terra, quae eadem tellus, et ea dicta, quod una iuvat

2 Cf. Cic. d. nat. d. II 26, 67 (a gerendis frugibus Ceres tamquam Geres casuque prima littera . . . immutata). II 23, 60. III 24, 62 et 20, 52 (si est Ceres a gerendo . . . terra ipsa dea est) || 3 Cf. ad 19, 4; schol. German. p. 388, 6 Eyss. || 11 Cf. Gell. V 12, 5 (diei et lucis pater); Serv. in Aen. IX 567 (nostra lingua Diespiter id est diei pater) = GL. III 515, 2; Macr. I 15, 14; Tertull. ad nat. II 11 || 12 sq. Cf. Fest. Pauli 71, 6 et 74, 7, 15; TG. s. dium et sub divo || 14 sq. Cf. Varro (Cato de lib. educ.) ap. Non. 494, 23; Plut. Qu. Rom. c. 28 (cf. Plaut. Asin. v. 23 sq. cum adn. Leonis) || 15 Cf. Serv. Dan. in Aen. IV 204 (fidius, id est Διὸς υἱός, Iovis filius, id est Hercules); Fest. Pauli 147, 8 (. . . Iovis filius, id est Hercules, quod Iovem Graece Δία, nos <D>iovem ac fidium pro filio); Tertull. idol. 20; TG. s. Dius fidius || 16 Cf. CIL. VI 567 (Semoni Sanco deo Fidio); Lyd. d. mens. IV 90 = p. 138, 1W. (τὸ Σάγκος ὄνομα οὐρανὸν σημαίνει τῇ Σαφίρων γλώσσῃ); Cato ap. Dionys. Hal. II 49, 2 (τοῦτον δὲ τὸν Σάγκον ὑπὸ τινὼν πιστῶν καλεῖσθαι Δία). IV 55; Fest. 229*, 13 (Herculi aut Sanco). 241*, 2 (Sanci qui deus fidius vocatur); Ovid. Fast. VI 215; Anecd. Helv. 212, 37. 260, 16; Augustin. de c. d. XVIII 19; Lact. inst. I 15, 8: cf. Agahd 'Ant. rer. div.' p. 194 || 17 Cf. Ennius in Sacra hist. apud Lact. inst. I 14, 5 (Pluto latine est Dis pater, alii Orcum vocant); Isid. VIII 11, 42 || 19 sq. Cf. Cic. de nat. d. II 25, 64 (Iupiter id est iuvans pater, quem conversis casibus appellamus a iuvando Iovem). 26, 66 (Iunonem a iuvando credo nominatam); Gell. V 12, 4 (Iovem Latini veteres a iuvando appellavere); Mart. Cap. II 149; Don. in Andr. III 1, 15; Serv. in Aen. I 47

3 qđ nunc & idē. hi: corr Lachm duce Mue || 6 uentis. || 7 qu(i)a Laet | atq; (non aeq; || 8 add Sp. || 10 distinxiimus || 11 diouis (sic, sine corr) | add Laet || 12 an: diei pater? cf. test. | dies et: corr Bent || 16 dioscoron | n del Puccius | del Scal || 17 ab sauina in loco raso | del Mue || 18 'ui (lineolae m. 2 ut vid, iuxta, non supra ui); vel (uñ) Sk. (aboriunturve Wi) || 19 ortum ortus: corr Turn c. al. || 20 sq. una / cu Ioue Iuuat / Iuno (/ et / m. 2 ut vid)

68 cum Iove, Iuno, et Regina, quod huius omnia terrestria. Sol[a] vel quod ita Sabini, vel <quod> solus ita lucet, ut ex eo deo dies sit. Luna, [vel] quod sola lucet noctu. itaque ea dicta Noctiluca in Palatio: nam ibi noctu lucet templum. hanc ut Solem Apollinem quidam Dianam vocant; Apollinis vocabulum graecum [alterum], alterum latinum 5 et hinc quod luna in altitudinem et latitudinem simul e<a>t, Diviana, appellata. hinc Epicharmus Enni[i] Proserpinam (*Enn. V. 59 V.²*) quoque appellat, quod solet esse sub terris. dicta Proserpina, quod haec ut serpens modo in dexteram modo in sinisteram partem late movetur. serpere et proserpere idem dicebant, ut Plautus (*Poen. 1034. Stich. 724*) 10
 69 quod scribit: 'quasi proserpens bestia.' quae ideo quoque videtur ab Latinis Iuno Lucina dicta vel quod est e<t> terra, ut physici dicunt, et lucet vel quod ab luce eius, qua quis conceptus est, usque ad eam, qua partus quis in lucem, <l>una iuvat, donec mensibus actis produxit in lucem, ficta ab iuvando et luce Iuno Lucina. a quo parientes 15 eam invocant: luna enim nascentium dux, quod menses huius. hoc vidisse antiquas apparet, quod mulieres potissimum supercilia sua attribuerunt ei deae. hic enim debuit maxime collocari Iuno Lucina,
 70 ubi ab diis lux datur oculis. ignis a nascendo, quod hinc nascitur et omne quod nascitur tignis scindit; ideo calet, ut qui denascitur 20

2 Cf. Cic. d. nat. d. II 27, 68 (Apollinis nomen et graecum, quem Solem esse volunt, Dianam autem et Lunam eandem esse putant, cum Sol dictus sit vel quia solus ex omnibus sideribus est tantus vel quia cum est exortus obscuratis omnibus solus apparet, Luna a lucendo nominata sit); *Macr. I 17, 7* (nam et Latinitas eum [scil. Apollinem], quia tantam claritudinem solus optinuit, solem vocavit); *Firm. Mat. d. errore prof. rel. p. 40 Ziegl.*; *Lyd. d. mens. II 4 = 21, 21W.* (καὶ Ποικίλοι δὲ αὐτὸν Σόλῳ ἤτοι μόνον λέγουσι) || 3 Cf. *Hor. c. IV 6, 38* || 6 Cf. *Varro (Messala de valet. tuenda) ap. Prob. in ecl. VI 31 = 343, 5 ed. Hag.* (quod veluti Diana duce ad investigandas feras solas et devias silvas peterent, Devianiam appellasse deam); *Augustin. d. c. d. VII 16*; *Cic. d. nat. d. II 69*; *Isid. VIII 11, 56* (quasi Duanam, quod luna die ac noctu appareat) || 7 Cf. *Serv. Dan. in Aen. IV 511* (cum super terras est, creditur esse Luna, cum in terris, Diana, cum sub terris, Proserpina . . . non nulli eandem Lucinam . . . et quidem nascendi Lucinam deam esse dicunt); *Isid. III 53, 1*; *de R. N. 18* || 8 Cf. *Varro ap. Augustin. d. civ. d. VII 20. 24* (Proserpina, quod ex ea proserpant fruges) = *Isid. VIII 11, 60* || 12 sqq. Cf. *Ovid. Fast. II 449 sqq. III 255*; *aliter VI 39* || 12 Cf. *exempli causa Anaxag. 320, 77 Diels* (τὴν δὲ σελήην ὁ αὐτὸς Ἀναξαγόρας χάραν πλατείαν ἀποφαίνει e. q. s.) || 14 sq. Cf. *Don. in Andr. III 1, 15 cum Eugraphio* || 16 Cf. *Cic. d. nat. d. II 27, 69 = Prob. in ecl. VI 31 (342, 24 ed. Hag.)*; *Plut. Qu. R. 77*; *Mart. Cap. II 149*; *Augustin. d. c. d. IV 11*; *Tertull. d. an. 37* (quae producat in lucem) || 17 Cf. *Fest. 305^b, 10. cum Paulo* (supercilia in Iunonis tutela esse putabant, quod his protegantur oculi, per quos luce fruimur, quam tribuere putabant Iunonem: unde et Lucina dicta est) || 19 sq. Cf. *ad 19, 13*; *Chrysipp. ap. Plut. d. stoic. repugn. 1033 A*; *Serv. in Aen. VI 265*; *Isid. XIX 6, 5*

1 terrestria sola || 2 sauni | solū: corr Sciop || 3 secl Ald || 5 secl Vict || 6 add Sciop || 7 ennii (non enii) || 11 >q̄ in marg ad > ideo suppl || 12 add Sp.¹ | phisici || 13 qd ut || 14 add Sciop || 19 sq. nascitur. & omne (omne et trai Sp.; an: nascimur et o. ?) || 20 scīdit (vix a m. 2 add); an succendit?

eum amittit ac frigeseit. ab ignis iam maiore vi ac violentia Volcanus dictus. ab eo quod ignis propter splendorem fulget, fulgor et fulmen et fulgur(itum), quod fulmine ictum contrariis diis. ab aquae lapsu 71 lubrico lymphæ. lymphæ Iuturna quæ iuaret: itaque multi <a>egroti
 5 propter id nomen hinc aquam petere solent. a fontibus et fluminibus ac ceteris aquis dei, ut Tiberinus ab Tiberi, et ab lacu Velini Velinia, et lymphæ †comitiis ad lacum Cutiliensem a commotu, quod ibi insula in aqua commovetur. Neptunus, quod mare terras obnubit ut 72 nubes caelum, ab nuptu, id est opertione, ut antiqui, a quô nuptiæ,
 10 nuptus dictus. Salacia Neptuni ab salo. Venilia a veniendo ac vento illo, quem Plautus (*Cist. 14 sq.*) dicit: 'quod ibi dixit qui secundo vento vectus est tranquillo mari, ventum gaudeo.' Bellona ab bello nunc, 73 quæ Duellona a duello. Mars ab eo quod maribus in bello praeest, aut quod Sabinis acceptus ibi est Mamers. Quirinus a Quiritibus.
 15 Virtus ut Viritus a virilitate. Honos ab [honesto] onere: itaque honestum dicitur quod oneratum, et dictum (*Com. fr. p. 147 R.³*): 'onus est honos qui sustinet rem publicam.' Castoris nomen graecum, Pollucis a Graecis; in latinis litteris veteribus nomen quod est, inscribitur ut *Πολυδῆκης* Polluces, non ut nunc Pollux. Concordia a
 20 corde congruente. Feronia, Minerva, Novensides a Sabinis. paulo aliter 74

1 Cf. *Augustin. d. c. d. VII 16* (ignem mundi . . . non violentiorem qualis Volcani est): v. *Agahd p. 210* || 2 Cf. *Fest. Pauli 92, 17* (fulguritum id quod est fulmine ictum) et 92, 21; *Non. 430, 16*; *Isid. XIII 9, 1*; *TG. s. fulgeo* || 4 Cf. *ad VII 87* || Cf. *Serv. in Aen. XII 139* (cui nomen a iuvando est inditum) || 6 Cf. § 29; *Serv. in Aen. VIII 31*; *Isid. XIII 21, 27* || 7 Cf. *Fest. Pauli 51, 8*; *Plin. III 109*; *Dionys. Hal. I 15* || 8 sq. Cf. *Don. in Hec. IV 4, 34* (nubere . . . est operiri tegique; nubes, quod nubes, quod tegere solent caelum, dicuntur); *Arnob. III 31* (quod aqua nubatur terram appellatus est, inquit, cognominatusque Neptunus); *Isid. IX 7, 10* = *d. offic. II 20, 6*; *d. nat. rer. XXXII 2* = *Etym. XIII 7, 2* (unde et Neptunus, quod nubatur, id est mare terram tegat); *Fest. Pauli 184, 4*; *Fest. 170^b, 24*; *Serv. in Aen. XI 77*; *TG. s. nuptiæ* || 10 sq. Cf. *Varro ap. Augustin. d. civ. d. VII 22* (Venilia unda est quæ ad litus venit, Salacia quæ in salum redit); *Serv. in Aen. I 144*; *Serv. Dan. in Aen. X 76* (Salaciam a salo); *TG. s. Venilia* || 12 Cf. *VII 49*; *Fest. Pauli 33, 8*; *schol. Stat. Theb. V 155* (bello nata); *Augustin. d. c. d. IV 24* (v. *Agahd 'Ant. rer. div.' p. 181*); *GL. III 497, 6*; *TG. s. Bellona* || 13 Cf. *Fest. Pauli 131, 12* (Mamers . . . id est lingua Osca Mars) || 14 Cf. *ad § 51. VI 68*; *Fest. Pauli 49, 10* (a Quirino Quirites); *Ovid. Fast. II 477 sq.* || 15 Cf. *Cic. Tusc. II 18, 43* (a viris virtus nomen est mutuata); *Lact. de opif. d. 12, 16* (vir itaque nuncupatus est, quod maior in eo vis est quam in femina et hinc virtus nomen accepit); *Isid. XI 2, 17 sq.* || 15 sq. Cf. *Gell. II 3, 3*; *Augustin. d. c. d. IV 21*; *Serv. in Aen. I 289* = *Isid. diff. 285* || 19 Cf. *Isid. X 37* (concors a coniunctione cordis)

2 fulgur Canal || 3 & fulgur: suppl Turn || 4 limpha bis || 6 Velini] cf. *d. r. r. III 2, 3* | ceteras aquas || 7 limphe | Commotiae v || 8 mare et terras Laet (cf. *Isid. test.*) || 10 uenelia || 11 sq. ibi] ille codd Plauti et mare || 15 uiri ius: corr Scal | honos ex honor | secl Woelfflin || 19 pollidenceps, sed p ante s lincola del m. 2 ut vid: corr Rhol | nuns || 20 Minerua. Nouensides a sauinis

ab eisdem dicimus h<a>ec: Palem, Vestam, Salutem, Fortunam, Fontem, Fidem. e<t>ar<a>e Sabinum linguam olent, quae Tati regis voto sunt Romae dedicatae: nam, ut annales dicunt, vovit Opi, Flor<a>e, Vedio[io]vi Saturnoque, Soli, Lunae, Volcano et Summano, itemque Larundae, Termino, Quirino, Vortumno, Laribus, Dianae Lucinaeque; e quis non-⁵ nulla nomina in utraque lingua habent radices, ut arbores quae in confinio natae in utroque agro serpunt: potest enim Saturnus hic de alia causa esse dictus atque in Sabinis, et sic Diana[e], de quibus supra (§ 64 et 68) dictum est.

- 75 11. quod ad immortalis attinet, haec; deinceps quod ad mortalis¹⁰ attinet videamus. de his animalia in tribus locis quod sunt, in aere, in aqua, in terra, a summa parte <ad> infimam descendam. primum ¶nomen nominem alites <ab> alis, volucres a volatu; deinde generatim; de his pleraeque ab suis vocibus ut haec: upupa, cuculus, corvus,
76 irundo, ulula, bubo; item haec: pavo, anser, gallina, columba. sunt¹⁵ quae aliis de causis appellatae, ut noctua, quod noctu canit ac vigilat, luscini<ni>ola, quod luctuose canere existimatur atque esse ex Attica Progne in luctu facta avis. sic galeritus et motacilla, altera quod in capite habet plumam elatam, altera quod semper movet caudam. merula, quod mera, id est sola, volitat; contra ab eo graguli, quod²⁰ gregatim, ut quidam Graeci greges γέγραφα. ficedula<e> et miliariae a cibo, quod alter<a>e fico, alterae milio fiunt pingues.

- 77 12. aquatiliū vocabula animalium partim sunt vernacula, partim peregrina. foris mur<a>ena, quod μύρανα graece, cy[ty]bium et thynnus, cuius item partes graecis vocabulis omnes, ut melander atque²⁵ uraeon. vocabula piscium pleraque translata a terrestribus ex aliqua parte similibus rebus, ut anguilla, lingulaca, sudis; alia a coloribus, ut

5 Cf. Augustin. d. civ. d. IV 23 (T. Tatiū addidit Saturnum, Opem, Solem, Lunam, Vulcanum, Lucem et quoscumque alios addidit, inter quos etiam Cluacianam Felicitate neglecta?). VI 10; Dionys. Hal. II 50, 3 || 13 Cf. Fest. 197^a, 11 (alit<es> quae alis ac volatu); Isid. XII 7, 3 sq. || 15 Cf. Isid. XII 7, 39 (bubo a sono vocis) || 16 Cf. Fest. 174^a, 4 cum Paulo 175, 1 (noctua a tempore noctis quo canit vel volat) || 20 Cf. ad 12, 6; Fest. Pauli 124, 4 (merum . . . unde et avis merula nomen accepit quod solivaga est) || 21 Cf. ad 12, 6; Fest. Pauli 97, 19 (antecedente glossa 'graculi': greges ex Graeco dicti, quos illi γέγραφα solent appellare) || 27 Cf. GL. II 106, 10. 115, 13; Isid. XII 6, 41; Plin. XXXII 154 (a nullo auctore nominati sudis latine appellatus . . .)

1 sq. hecralē: corr Scal || 2 ea re: corr Mue | linguamolent || 3 floreue. dioui: corr Mue || 7 serpent || 8 dianē: corr Ald || 10 attinet. Haec deinceps | mortalis ex mortales || 13 nomen omnium Mue | alii | deinde generatj, g ex I (post de iterum incohato l[nde]) || 17 add Vict || 18 galericus || 21 gegera | add ed. Ven. || 24 peregrina foris. Murena qđ mirena. | cytybium: corr Ald || 25 thynnus || 27 ljjgula casudis: corr Ald

haec: asellus, umbra, turdus; alia a vi quadam, ut haec: lupus, canicula, torpedo. item in conchyliis aliqua ex graecis, ut peloris, ostrea, echinus. vernacula ad similitudinem, ut surenae, pectunculi, ungues.

13. sunt etiam animalia in aqua, quae in terram interdum exeant 78
 5 (alia graecis vocabulis, ut polypus, hippo(s) potamios, crocodil[us],
 alia latinis, ut rana, (anas), mergus): a quo Graeci ea quae in aqua
 et terra possunt vivere vocant ἀμφίβια. e quis rana ab sua dicta
 voce, anas a nando, mergus, quod mergendo in aquam captat escam.
 item alia[e] in hoc genere a Graecis, ut querquedula †cerceris, alcedo, 79
 10 quod ea ἀλκων; latina, ut testudo, quod testa tectum hoc animal,
 lolligo, quod subvolat, littera commutata, primo volligo. ut (A)egypti
 in flumine quadrupes sic in Latio, nominati lu(t)ra et fiber. lu(t)ra,
 quod succidere dicitur arborum radices in ripa atque eas dissolvere ab
 †litra. fiber, ab extrema ora fluminis dextra et sinistra maxime quod
 15 solet videri, et antiqui februm dicebant extremum, a quo in sagis fim-
 br(i)ae et in iecore extremum fibra, fiber dictus.

14. de animalibus in locis terrestribus quae sunt hominum pro- 80
 pria primum, deinde de pecore, tertio de feris scribam. incipiam ab
 honore publico. consul nominatus qui consuleret populum et senatum,
 20 nisi illinc potius unde Accius ait in Bruto (39 R.³): 'qui recte con-
 sulat, consul ciat.' pr(a)etor dictus qui praeiret iure et exercitu; a
 quo id Lucilius (1160 M.): 'ergo praetorum est ante et pr(a)eire.'
 censor ad cuius censionem, id est arbitrium, censeretur populus. aedilis 81

8 Cf. TG. s. anas (a natando) et Isid. XII 7, 51 | Cf. Serv. Dan. in Aen. V 128
 (saepe mergendo) || 9 sq. Cf. TG. s. querquedula (κερκήδης) | Cf. VII 88; Fest. Pauli
 7, 16 (alcedo dicebatur ab antiquis pro aleyone); TG. s. alcedo || 12 Cf. Plin. VIII
 109 et XXXII 144 (fibri quorum generis luras nusquam mari accepimus) ||
 14 Cf. Fest. Pauli 90, 3 (fiber genus bestiae quadrupes . . . unde et fibras ioci-
 nerum et fimbrias vestimentorum dicimus) || 19 Cf. Non. 23, 31 ibique Varro
 de v. p. R.; Mart. Cap. V 483 (a nota vel etymologia, ut Graeci dicunt,
 sumimus argumentum sic: si consul est qui consulit rei publicae e. q. s.); Cic.
 de leg. III 3, 8; GL. II 432, 25; Quintil. I 6, 32 (consul a consulendo); Isid.
 IX 3, 6 || 21 Cf. Non. 23, 31 ibique Varro d. v. p. r.; Cic. de leg. III 3, 8; GL. II
 432, 26 || 23 sq. Cf. Non. 519, 21; Fest. Pauli 58, 8; Isid. IX 4, 13 | Cf. Fest. Pauli
 13, 7 (aedilis initio dictus est [magistratus] qui aedium non tantum sacrarum, sed
 etiam privatarum curam gerebat); Dionys. Hal. VI 90; Theophilus Inst. paraphr.
 I 2, 8; Dig. I 2, 2, 21; GL. II 432, 26; Lyd. de mag. I 35 = p. 36, 4 W. (aediles
 τοὺς ἀγορανόμους ἐτι καὶ τὴν συμβάλειν καλεῖσθαι, καθὼς τοὺς ναοὺς οἱ Ῥωμαῖοι
 αἰθεῖς καλοῦσιν)

1 ēchiljis || 2 ostrea ex ostreae || 3 syrene || 5 polypus | .yppo potamios: corr Sp.;
 hippopotamios v || 7 amphibia || 8 ana sanando (s lineolis separ. m. 2) || 9 aliē |
 an: κερκήδης? v. test. | algedo || 10 aleyon || 11 egipti || 12 lira bis: corr Turn
 (sed lytra): v. test. || 13 dissolvere litt. ol vix casu oblitteratis || 14 an: litore?
 (sic etiam W) || 16 sq. post dictus et Ter(tio) in extremis versibus (13 et 14) add
 DE ANIMALIBVS || IN LOCIS TERRESTRIBVS (lineolas | ante in et infra I L C T R B m. 2
 ut vid) || 20 taccius ex taccius m. 2 (cc s. scr.) | cšulciat: corr Schoe || 21 sq. an:
 a quo (a)it?

qui aedis sacras et privatas procuraret. quaestores a qu<a>erendo, qui conquirent publicas pecunias et maleficia, quae triumviri capitales nunc conquirunt; ab his postea qui quaestionum iudicia exercent quaes<i>tores dicti. tribuni militum, quod terni tribus tribubus Ramnium, Lucerum, Titium olim ad exercitum mittebantur. tribuni plebei, 5 quod ex tribunis militum primum tribuni plebei facti, qui plebem de-
 82 fenderent, in secessione Crustumerina. dictator, quod a consule dicebatur, cui dicto audientes omnes essent. magister equitum, quod summa potestas huius in equites et accensos, ut est summa populi dictator, a quo is quoque magister populi appellatus. reliqui, quod 10 minores quam hi magistri, dicti magistratus, ut ab albo albus.
 83 15. sacerdotes universi a sacris dicti. pontufices, ut [a] Sc<a>e-
 vola Quintus pontufex maximus (*Bremer I p. 57*) dicebat, a posse et facere, ut po[n]tifices. ego a ponte arbitror: nam ab his sublicius est factus primum ut restitutus s<a>epe, cum ideo sacra et uls et cis 15
 84 Tiberim non mediocri ritu fiant. curiones dicti a curiis, qui fiunt ut in his sacra faciant. flamines, quod in Latio capite velato erant semper ac caput cinctum habebant filo, f<i>lamines dicti. horum singuli cognomina habent ab eo deo cui sacra faciunt; sed partim sunt aperta, partim obscura: aperta ut Martialis, Volcanalis; obscura Dialis et 20 Furinalis, cum Dialis ab Iove sit (Diovis enim), Furi<n>alis a Furrina, cuius etiam in fastis feriae Furinales sunt. sic flamen Falacer a divo
 85 patre Falacre. Salii ab salitando, quod facere in comitiis in sacris

1 Cf. *Fest* 258*, 59 cum *Paulo* 221, 15; *Dig.* I 2, 2, 23. I 13, 1, 1; *Lyd. de mag.* II 29 = 85, 1 *W.* (τὸν λεγόμενον κραισσίτορα ἀντὶ τοῦ τῶν βιωτικῶν ἐγκλημάτων ἐρευνᾶσα σεμνότητων); *Serv. in Aen.* VI 432 (quaesitores sunt qui exercendis quaestionibus praesunt); *Isid.* IX 4, 16; *TG.* s. quaestor || 4 Cf. § 181; *Lyd. de mens.* IV 30 = 88, 14 *W.* (ἐπειδὴ εἰς τρεῖς μοῖρας ὁ Ῥωμαῖκὸς διέφητο ὁ δῆμος, τρίβους ἢ φυλὴ παρ' αὐτοῖς ὠνομάσθη καὶ τριβοῦνοι οἱ δῆμαρχοι); *Dionys. Hal.* II 7; *Pompon. Dig.* 1, 2, 2, 20 || 8 Cf. *Cic. de rep.* I 40, 63; *GL.* VII 74, 19; *Fest.* 198*, 33; *Seneca epist.* 108, 31 | Cf. *Cic. de leg.* III 3, 9 (equitatumque qui regat) || 14 Cf. *Serv. Dan. in Aen.* II 166 (quidam pontifices a ponte sublicio ... appellatos tradunt); *Dionys. Hal.* II 73, 1. III 45; *Plut. Num.* 9 || 15 Cf. *Dionys. Hal.* III 45, 3 || 17 Cf. *Fest. Pauli* 87, 15 (quod filo assidue veletur, indeque appellatur flamen quasi filamen); *Serv. in Aen.* VIII 664 (a filo quo utebantur flamines dicti quasi filamines = *Isid.* VII 12, 18 sq.); *id. in Aen.* X 270; *Plut. Qu. R.* 40, Num. 7 (πιλαμένης τινὲς ὄντας); *Marcell.* 5 || 21 sq. Cf. *VI* 19. VII 45; *Fest. Pauli* 88, 16 (Fur<i>nalia sacra Furinae quam deam dicebant) || 23 Cf. *Dionys. Hal.* II 70; *Plut. Num.* 13 (ἀπὸ τῆς δεξιότητος αὐτῆς ἀλικυῆς οὐσίας); *additam. cod. Turon. ad Serv. Aen.* VIII 285 (Salii ... quos a saltu quidam appel-

4 add *Mommsen c. al. (cf. test.)* || 5 sq. titiū. Olim et mittebantur tribuni || 10 dictatoris *A. Sp. (ex falso Grothii de F testimonio)* || 12 Pontifices (corr m. 2) || 13 dicebat ex dicebant m. 1 ut vid (n lineola del) || 14 del Turn; an: po<te>nti-
 fices? cf. V 4 || 15 & uis & gis || 18 add Canal (cf. test.) || 21 furialis a furrida (furrina *Ald*) || 22 ferie (sic) || 23 in comitiis suspectum (cf. *adn.*)

quotannis et solent et debent. Luperci, quod Lupercalibus in lupercali sacra faciunt. fratres aruales dicti qui sacra publica faciunt propterea ut fruges ferant arva: a ferendo et arvis fratres aruales dicti. sunt qui (*Funai. p. 116*) a fratria dixerunt. fratria est graecum vocabulum partis hominum, ut <Ne>apoli etiam nunc. sodales Titii dicti *** quas in auguriis certis observare solent. fetiales, quod fidei publicae inter populos praeerant: nam per hos fiebat ut iustum conciperetur bellum et inde desitum, ut f<o>edere fides pacis constitueretur. ex his mittebantur, ante quam conciperetur, qui res peterent, et per hos etiam nunc fit foedus, quod fidus Ennius (*p. 238 V.²*) scribit dictum.

16. in re militari pr<a>etor dictus qui praeiret exercitui. imperator ab imperio populi qui eos, qui id attemptasse<n>t, †oppressi hostis. legati qui lecti publice, quorum opera consilioque uteretur peregre magistratus, quive nuntii senatus aut populi essent. exercitus, quod exercitando fit melior. legio, quod leguntur milites in delectu. cohors, quod ut in villa ex pluribus tectis coniungitur ac quiddam fit unum, sic hic ex manipulis pluribus copulatur (cohors quae in villa, quod circa eum locum pecus coereretur, tametsi cohortem in villa
 20 Ψpsicrates [*Funai. p. 107*] dicit esse graece χόρτον apud poetas dictam). manipulus exercitus minima[s] manus quae unum sequitur signum. centuria qui sub uno centurione sunt, quorum centenarius

latos dicunt); *Fest. 326^b, 32* (Salios a saliendo et saltando dictos *e. q. s.*); *Ovid. Fast. III 38*; *Serv. in Aen. VIII 663*; *Porphy. in Hor. c. I 36, 12*; *Isid. XVIII 50* (*Kriegshammer 88*)

5 Cf. *Strabo V 246* || 7 Cf. *Non. 529, 17* ibique *Varro d. v. p. R.*; *Serv. Dan. in Aen. IV 242* (fetiales a foedere: cf. *Serv. in Aen. I 62* = *Isid. XVIII 1, 11*); *Liv. I 32*; *TG. s. v.* || 10 Cf. *Fest. Pauli 84, 1*; *Serv. Dan. in Aen. VIII 641* (Cicero foedera a fide putat dicta); *Liv. V 51, 10*; *Isid. XVIII 1, 11*; *TG. s. foedus* || 12 Cf. § 80 || 13 Cf. *Lyd. de mag. III 3* = *S9, 13W.* (τὸ δὲ ὑπερέτατος ἐπὶ ἀπολύτως τοῦ αὐτοκρατοῦς διοικεῖν εἰληχότος τὸν πόλεμον) || 14 Cf. *VI 65* || 15 Cf. *Ulpian. Dig. XXIX 1, 1* (exercitus . . . nomen ab exercitatione traxit) || 16 Cf. *VI 66*; *Non. 57, 4* ibique *Varro d. v. p. R.* (a dilectu militum . . . ab electione); *Plut. Rom. 13* (ἐκλήθη δὲ λεγῶν τῷ λογάδας εἶναι τοὺς μαχίμους ἐκ πάντων); *Fest. Pauli 73, 16* (dilectus militum . . . a legendo); *Isid. IX 3, 46*; *TG. s. v.* || 17 Cf. *Isid. XV 9, 1* || 21 Cf. *Non. 556, 3* (manipuli sunt manus militum vel collecti viri); *Don. in Eun. IV 7, 6* cum *Eugr.*; *Isid. IX 3, 50*; *XVII 9, 106*; *XVIII 3, 5*; *TG. s. v.* || 22 Cf. *Serv. in Aen. IX 160*; *Fest. Pauli 53, 12*; *Lyd. de mag. I 9* = *15, 2W.* (ἐκάστης ἐκατόνταδος ἡγεμόνα προῦθηκεν, ὃν Ἕλληες μὲν ἐκατόνταρχον, Ῥωμαῖοι δὲ κεντοριὰνα καλοῦσιν); *TG. s. v.*

3 f<e>rantes *Canal* || 5 sq. patris | suppl *Turn* | nunc sodales | lac sign *Laet supplens* ab titiis [immo titis] avibus || 8 in desitum (scil. bellum) *Lachm duce Popma et Mue*; si d. *Sk. duce Sp.* || 10 foedus || 11 sq. dictum in re militari. Pretor || 13 oppsi: oppressit v || 14 hostis. (h in ras) || 15 peregre ex peregr& ut vid || 18 his: corr *Mue* | poplatur || 19 coereret (non coereret) || 20 ipsicrates: *Hypsicrates Ald* | grece ex greco | cohorton: corr *Turn* || 21 manipulos et minimas: corr *Sp.* || 22 quæ: corr *Mue*; an: qua?

- 89 iustus numerus. milites, quod trium milium primo legio fiebat ac singulae tribus Titienſium, Ramnium, Lucerum milia militum mittebant. hastati dicti qui primi hastis pugnabant, pilani qui pilis, principes qui a principio gladiis; ea post commutata re militari minus illustria sunt. pilani triarii quoque dicti, quod in acie tertio ordine 5 extremi[s] subsidio deponerantur; quod hi subsidebant ab eo subsidium dictum, a quo Plautus (*Friv. V*): 'agite nunc, subsidite omnes
- 90 quasi solent triarii.' auxilium appellatum ab auctu, cum accesserant ei qui adiumento essent alienigenae. praesidium dictum qui extra castra praesidebant in loco aliquo, quo tutior regio esset. obsidium 10 dictum ab obsidendo, quo minus hostis egredi posset. insidi(a)e item ab [ab]sedendo, cum id ideo facerent quo facilius deminuerent hostis. duplicarii dicti quibus ob virtutem duplicia cibaria ut darentur
- 91 institutum. turma terima (E in U abiit), quod terdeni equites ex tribus tribubus Titienſium, Ramnium, Lucerum fiebant. itaque primi 15 singularum decuriarum decuriones dicti, qui ab eo in singulis turmis sunt etiam nunc terni. quos hi primo administros ipsi sibi adoptabant, optiones vocari coepti, quos nunc propter ambitionem tribuni faciunt. tubicines a tuba et canendo, similiter liticines. classicos a classe, qui item cornu[u]o canu(n)t, ut tum cum classes comitiis ad 20 comit(i)atum vocant.
- 92 17. quae a fortuna vocabula, in his quaedam minus aperta ut

1 Cf. *Lyd. de mens. IV* 72 = 124, 12 W. (χιλῖους γὰρ ὑπασπιστάς ὁ Ῥωμύλος μόνους ἔταξε καὶ μίλιτας αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ ἐκάλεσεν οἷον ἐλ χιλῖους, τὸ πρὶν σατέλλιτας προσαγορευομένους); *Dig. XXIX* 1, 1 (... aut a numero mille hominum); *Dio frgm. V* 8; *Isid. IX* 3, 32; *Suet. p. 318*, 5 R.; *Syncell. p. 367* || 3 Cf. *TG. s. hastatus* | Cf. *Fest. Pauli* 204, 11 (pilani pilis pugnantes); *Lyd. de mag. I* 46 = 48, 16 W. (πυλάριοι ἐκοντισταί) || 5 Cf. *Veget. III* 14; *TG. s. triarii* || 6 Cf. *Fest. 306^a*, 4. 193^a, 19; *Pauli* 223, 11 || 8 Cf. *Fest. Pauli* 17, 16 (auxiliares ... dicti ex graeco vocabulo ἀὔξισις quod nos dicimus ... auctionem) || 9 *GL. II* 118, 8 (praesideo praesidium) || 11 Cf. *Serv. in Aen. XI* 531 (insidere est dolose aliquem expectare: unde et insidiae nominatae sunt) = *Isid. X* 152 || 14 Cf. *Fest. 355^a*, 6 (turmam ... ait Curiatius quasi terimam: quod terdeni ... terni eisdem verbis nisi quod ex eo pro ab eo): v. *Kriegshammer* 95 || 17 Cf. *Fest. 198^b*, 11; *Pauli* 184, 13 (in re militari optio appellatur is, quem decurio aut centurio optat sibi rerum privatarum ministrum e. q. s.); *Non. 68*, 1 ibique *Varro d. v. p. R.*; *Plut. Galb. 24*; *Lyd. de mag. I* 46 = 47, 4 W. (ὁπλίωτες αἰετοὶ ἢ γράμματαις); *Don. in Eun. V* 8, 27 || 19 Cf. *Fest. Pauli* 116, 16; *Caesell. Vind. apud Gell. XX* 2; *GL. I* 28, 14 = 38, 5. 87, 16. 541, 24; *suppl. 74*, 28; *TG. s. liticen et tubicen* || 20 Cf. *VI*, 92; *Quintil. I* 6, 33 (iam sit et classis a calando); *GL. III* 482, 24 (classe ... fac derivativum. Classicus e. q. s.)

2 singula[e] *Groth* || 5 triani || 6 del *Aug c. al.* || 7 subsidite: corr *Laet* || 11 Indie.: corr *Sp.* || 12 absidendo: corr *Sp.* || 17 sunt. Etiam || 18 cepti | ambitionē || 19 litigines: corr *Rhol* || 20 cornu (ex curnu) uo: corr *Mommſen* | canit || 21 add *Vertr*

pauper, dives, miser, beatus, sic alia. pauper a paulo lare. mendicus a minus, cui cum opus est minus †nullo est. dives a divo qui ut deus ni[c]hil indigere videtur. opulentus ab ope, cui eae opimae; ab eadem inops qui eius indiget, et ab eodem fonte copi[i]s ac copio-
 5 sus. pecuniosus a pecunia magna, pecunia a pecu: a pastoribus enim horum vocabulorum origo.

18. artificibus maxima causa ars, id est, ab arte medicina ut sit 93
 medicus dictus, a sutrina sutor, non a medendo ac suendo, quae om-
 nino ultima huic rei. * * * earum rerum radices, ut in proximo libro
 10 aperietur. quare quod ab arte artifex dicitur nec multa in eo obscura,
 relinquam. similis causa quae ab scientia voca(n)tur aliqua ut prae- 94
 stigiator, monitor, nomenclator; sic etiam quae a spatio quodam di-
 cuntur, cursor, natator, pugil. etiam in hoc genere quae sunt voca-
 bula, pleraque aperta, ut legulus, alter ab oleis, alter ab uvis. haec
 15 si minus aperta: vindemiator, vestigator et venator, tamen †idem, quod
 vindemiator vel quod vinum legit dicitur vel quod de viti id demunt;
 vestigator a vestigiis ferarum quas indagatur; venator a ventu, quod
 sequitur †verbum adventum et inventum.

19. haec de hominibus: hic quod sequitur de pecore, haec. pecus 95
 20 ab eo quod [per]pascabant, a quo pecora universa. quod in pecore

1 Cf. *Isid.* X 176 (mendicus dictus quod minus habet unde vitam degat) || 3 sqq. Cf. *TG.* s. copis; *Non.* 84, 19 et 30, 32; *GL.* II 321, 24 (vetustissimi tamen etiam [scil. praeter 'Ops' et 'inops'] hic et haec et hoc ops et cops pro opulentus et copiosus proferebant) || 5 Cf. § 95; *Fest.* 213*, 20 (a pecore ut pecunia); *Pauli* 23, 8; *Plin.* XXXIII 43 (nota pecudum, unde et pecunia appellata); *Colum.* VI praef.; *Non.* 42, 22 ibique *Cic.* de rep.; *GL.* VII 525, 6. 8; I 107, 33; *Lyd.* de mag. I 21 = 24, 21W. (ἐν γὰρ ταῖς ὕλαις τὰς οὐκίσεις ἔχοντες οἱ πρὶν καὶ τὸν νομαδικὸν τιμῶντες βλόν . . . μηδὲ αὐτῶν βασιλέων ἀπαξιούντων νέμειν ἀγέλας καὶ χρήματα συλλέγειν <ἀπ'> αὐτῶν δθεῖν καὶ πεκοννίαν κατ' αὐτοὺς τὰ χρήματα καλοῦσι); *Ovid.* *Fast.* V 280 || 7 sqq. Cf. *GL.* II 434, 1 (artium vero nomina . . . omnia post verba naturaliter sunt accipienda . . . suo post sutor . . . moneo monitor curro cursor . . .) || 12 Cf. *Fest.* 138^b, 29 || 14 Cf. VI 66 (unde recte *Canal* concludit deesse nihil); *Fest.* *Pauli* 115, 14 || 15 Cf. ad § 37 || 17 Cf. VIII 53; *Isid.* X 282 (venator quasi venabulator a venabulo). XVIII 7, 4 (venabula . . . quia venientem excipiunt) || 19 Cf. *Serv. Dan.* in *Aen.* I 435 (pecus . . . a pascendo); *schol.* in *Georg.* IV 168 (pecus autem vetuste, quia omnia animalia pecora dicebant); *Isid.* XII 1, 6 (generaliter autem omne animal pecus a pascendo vocatur) et XII 6, 1; adde *Non.* 158, 31. 460, 2; *TG.* s. v.

2 sq. cui quam *Canal* (et multo pro nullo) | an: nummo? | //// qui ut (er. ut) || 4 del *Turn* (cf. test.) || 5 apēcua || 7 ab s. ser. m. 1 ut vid || 9 lac sign et hae enim suppl *Reitzenstein* || 13 natator (tor *lineola* in cor corr m. 1 ut vid) || 15 idē. (· *lineola* del m. 2 ut vid); an: <memoratu>i dem? dicam *Sk.* || 16 legere: corr *Sp.* || 17 quas<i> indagator *Laet* | ventu scil. ferarum || 18 an: venabulo? cf. test. (ferarum *A. Sp.* duce amico *Aug*)

pecunia tum pastoribus consistebat et standi fundamentum pes (a quo dicitur in aedificiis area pes magnus et qui negotium instituit pedem posuisse), a pede pecudem appellarunt, ut ab eodem pedicam et pedisequum et peculatoriae oves aliudve quid: id enim peculium primum. hinc peculatum publicum primo [†]tut cum pecore diceretur multa et
 96 id esse<t> coactum in publicum, si erat aversum. ex qua fructus maior, hi[n]c est qui graecis usus: <sus>, quod ὄς, bos, quod βοῦς, taurus, quod <ταῦρος>, item ovis, quod ὄις: ita enim antiqui dicebant, non ut nunc πρόβατον. possunt in Latio quoque ut in Graecia ab suis vocibus haec eadem ficta. armenta, quod boves ideo maxime
 10 parabant, ut inde eligerent ad arandum; inde arimenta dicta, postea I tertia littera extrita. vitulus, quod graece antiquitus ἰταλός, aut quod plerique vegeti, vegetulus. iuvenus, iuvare qui iam ad agrum colen-
 97 dum posset. capra carpa, a quo scriptum 'omnicarpae caprae'. ircus, quod Sabini fircus; quod illic fedus, in Latio rure [h]edus: qui in
 15 urbe ut in multis A addito aedus. porcus, quod Sabini dicunt [†]apruno porco por; i<n>de porcus, nisi si a Graecis, quod Athenis in libris

1 Cf. Varro d. r. r. II 1, 11 (a quibus ipsa pecunia nominata est: nam omnis pecuniae pecus fundamentum); Serv. in Buc. I 32 (omne patrimonium apud maiores peculium dicebatur a pecoribus in quibus eorum constabat universa substantia: unde etiam pecunia dicta est a peculio) = Isid. V 25, 5. XVI 18, 4: v. Lachm Kl. Schr. II 163 || 4 sq. Cf. Plut. Poplic. 11 (τὰς οὐσίας ἔχει νῦν ἀπὸ τῶν προβάτων πεκοῦλια καλοῦσι); Fest. 213^a, 18 (peculatus est nunc quidem quaecumque publicum furtum, sed inductum est a pecore, ut pecunia quoque ipsa) = 237^a, 13 (peculatus furtum p. e. q. s.); Pauli 75, 11. 23, 8; TG. s. peculium (Willers de Verr. Fl. 21 sqq.; Kriegshammer 94) || 7 sq. Cf. Varro d. r. r. II 4, 9 (sus graece dicitur ὄς); GL. II 25, 1. 27, 23. 455, 8 (βοῦς bos); Isid. XII 1, 29 sq. (taurus graecum nomen est sicut et bos . . . bovem Graeci βοῦν dicunt); TG. s. v. || 8 Cf. GL. II 17, 17. 253, 19 (ὄις ovis) || 11 Cf. Colum. VI praef. 3 (armentorum adiutorio . . . unde etiam iumenta et armenta nomen a re traxere quod nostrum laborem vel onera subvectando vel arando iuvarent); Isid. XII 1, 8 (alii armenta tantum boves intellegunt ab arando quasi aramenta) || 12 Cf. Varro d. r. r. II 1, 9. 5, 3; antiqu. hum. ap. Gell. XI 1, 1; apud Colum. VI praef.; Fest. Pauli 106, 7; Serv. Dan. I 533; Isid. XII 1, 32; Hesych. s. ἰταλός || 13 Cf. Censorin. d. d. n. 14, 2; TG. s. iuvenus || 14 Cf. frgm. 84 W.; d. r. r. II 3, 7 (a carpendo caprae); Fest. Pauli 48, 14 (quod omne virgultum carpant); Isid. XII 1, 15 || 14 sq. Cf. frgm. 58 W. = GL. VII 11, 5. 69, 9 (haedos . . . faedi . . . apud antiquos; item hircos, quoniam eosdem aequae fircos vocabant) = 81, 12. 13, 9 (fircum — hircum); Quintil. I 5, 20 (aedos ircosque); Serv. in Aen. VII 695; TG. s. haedus

1 C consistebat D pastoribus (C D m. 2 ut vid) || 3 posuisse || 4 peculariae Lachm (peculiares A. Sp.) || 5 publicū primo | an: primo furtum cum? (furtum post peculatum suppl Vertr) || 7 del Mue | graecis scil. vocabulis | hys^{ou} bvs (ov supra y scr. m. rec. quod spectat ad v) || 8 ois: corr Bent || 9 pbaton || 11 parabant ex parabant (= lineola del m. 2 ut vid) || 12 italos || 13 uigitulus: corr Laet | iuvare || 15 sauini | fedus | q in urbe ante hedus del || 16 sauini dicto: corr Laet | apruno porco poride (cf. adn.) | add Turn

sacrorum scriptu(m) est †porcae porco. aries †qui eam dicebant ares, 98
veteres nostri ariuga, hinc ariugas. haec sunt quorum in sacrificiis
exta in olla, non in veru coquuntur, quas et Accius (p. 227 R.²) scribit
et in pontificiis libris (p. 18 Preibisch) videmus. in hostis eam dicunt
5 †ariugem quae cornua habeat. quoniam si cui ovi mari testiculi
dempti et ideo vi natura versa, verbex declinatum. pecori ovillo quod 99
agnatus, agnus. catulus a sagaci sensu et acuto, (ut Cato) Catulus;
hinc canis, nisi quod ut tuba ac cornua [quod], signum cum dent[e],
canere dicuntur, quod hic item et noctulucus in custodia et in venando
10 signum voce dat, canis dictus.

20. ferarum vocabula item partim peregrina, ut panthera, leo 100
(utraque graeca, a quo etiam et rete quoddam panther et le(a)ena et
muliercula(e) Pantheris et Le(a)ena), tigris qui est ut leo varius, qui
vividus capi adhuc non potuit. vocabulum e lingua armenia: nam ibi
15 et sagitta et quod vehementissimum flumen dicitur Tigris. ursi Lucana
origo vel, unde illi, nostri ab ipsius voce. camelus suo nomine syriaco
in Latium venit, ut Alexandria camelopardalis nuper adducta, quod
erat figura ut camelus, maculis ut panthera. apri ab eo quod in locis 101
asperis, nisi a Graecis quod hi <e>aproe. caprea a similitudine qua-
20 dam caprae. cervi, quod magna cornua gerunt, gervi, G in C mutavit
ut in multis. lepus, quod Sien(li, ut Aeolis) quidam Graeci, dicunt

1 Cf. Varro d. r. r. II 4, 17 (porcus graecum est nomen antiquum, sed obscuratum) || 2 Cf. Fest. Pauli 100, 6 (harviga dicebatur hostia e. q. s.); Non. 120, 20; Don. in Phorm. IV 4, 29 (haruspex ab hariga eius nominatur. nam hariga hostia dicitur ab hara e. q. s.); GL. VII 73, 9 (arispex ab ari[u]ga quae est hostia, non aruspex); TG. s. arvigas; Hesych. s. ἄριγχα || 3 Cf. § 104 || 7 sqq. Cf. IX 74 et ad VII 46; GL. II 121, 16 (quod est catus Cato); Don. in Andr. V 2, 14; Isid. XII 2, 25 (a canore latratus . . . unde et canere. nihil autem sagacius canibus); Augustin. d. c. d. IV 21 || 11 sq. Cf. Isid. XII 2, 8 (de panthere) et XII 2, 3 (de leone); adde fragm. libri III 4 (6 W.) || 12 Cf. TG. s. panthera (genus quadrupedis vel retis et rete aucupale); Serv. in Georg. III 245 (leena autem graecum est e. q. s.); GL. II 146, 13, al. || 13 Cf. Plin. VI 127 (a celeritate Tigris incipit vocari: ita appellant Medi sagittam) = Isid. XII 2, 7 || 16 Cf. Isid. XII 2, 19 || 17 Cf. Plin. VIII 69, al. || 18 Cf. Cassiod. in psalm. 97, 13; Quint. I 6, 13; Isid. XII 1, 27 (aper a feritate) || 19 Cf. Isid. XII 1, 15 || 20 Cf. Fest. Pauli 54, 15 (quod λέπρα id est cornua gerat); Serv. in Aen. I 184 = Isid. XII 1, 18 || 21 Cf. de re r. III 12, 6 (a graeco vocabulo antico quod eum Aeolis λέπρον appellabant); adde fragm. e rer. div. l. XIV apud Gell. I 18, 2

1 scripta | porcoe (del porco) Keil | an: quidam dicebant <ut> ἄρης? || 2 an: hinc ariga et mox (v. 5) arigam? cf. test. || 3 ollo || 5 is cui: corr Lindemann || 6 ut natura: corr Sciop || 7 supplevimus (cf. test.): ubi prius catulus Sp. del, posterius Mue || 8 an: nisi [quod]? | cornua ex corpua | secl. A. Sp. | del Vict || 9 noctulucus (non noctu lucus) || 12 sq. distinguimus || etiā et (sic) | pantherum A. Sp. | add Rossignol || 17 alexandrea (lineola disiunxit m. 2) || 19 add Bent (<κ>ἀποι) || 20 corui G-In-C. || 21 siculis: supplevimus (cf. test.), Siculi c. Sp.

- λέποριν. a Roma quod orti Siculi, ut annales veteres nostri dicunt, fortasse hinc illuc tulerunt et hic reliquerunt id nomen. volpes, ut Aelius (*Funai. p. 69*) dicebat, quod volat pedibus.
- 102 21. proxima animalia sunt ea quae vivere dicuntur neque habere animam, ut virgulta. virgultum dicitur a viridi, id a vi quadam humoris; quae si exaruit, moritur. vitis, quod ea vini origo. malum, quod Graeci <A>eolis dicunt μάλον. †pinus iuglans, quod cum haec nux antequam purgatur similis glandis, haec glans optima et maxima a Iove et glande iuglans est appellata. eadem nux, quod ut nox aerem
- 103 huius sucus corpus facit atrum. quae in <h>ortis nascuntur, alia peregrinis vocabulis, ut graecis ocimum, menta, ruta quam nunc πήγανον appellant; item caulis, lapat<h>ium, radix: sic enim antiqui Graeci, quam nunc δάφανον; item haec graecis vocabulis: serpyllum, rosa, una littera commutata; item ex his graecis latina κολλανδρον, μαλάχη, κύμινον; item lilium ab λειρίω et malva ab μαλάχη et
- 104 sisymbrium a σισυμβρίω. vernacula: lact<u>c<a> a lacte, quod olus id habet lact; brassica ut p<r>aesica, quod ex eius scapo minutatim praesicatur; asparagi, quod ex asperis virgultis leguntur et ipsi scapi asperi sunt, non leves; nisi graecum: illic quoque enim dicitur ἀσπάραγος. cucumeres dicuntur a curvore, ut curvimeres dicti. fructus, a ferundo, res eae quas fundus et ea [e] qu<a>e in fundo ferunt ut

2 Cf. *Quintil. I 6, 33* (vulpes volipes); *GL. VII 112, 4* (vulpes quasi volipes [vel volupedes]); *Isid. XII 2, 29*; *Anecl. Helv. 180, 2* || 5 Cf. *Isid. XVII 6, 18* (virga . . . vel a viriditate) || 6 Cf. § 37 || 8 *Serv. in Buc. VIII 29* (iuglandes vocantur quasi Iovis glandes) = *Isid. XVII 7, 21*; *Gavius Bassus ap. Macr. III 18, 3* (iuglans arbor proinde dicta est ac Iovis glans); *Non. 122, 30*; *TG. s. iuglandes*; *Anecl. Helv. 180, 4* || 11 Cf. *de r. r. I 31, 4*; *Fest. 181^b, 7* (ocimum graecum . . .) | Cf. *schol. Nicandr. 528*; *Dioscor. III 45*; *Hesych. s. εὐτά*; *GL. I 553, 26*; *TG. s. ruta* || 12 Cf. *Hesych. s. δαφανίς* (Τρύφων δέ φησι παρὰ Δωριεῦσι τὰς μικρὰς δαφανίδας λέγεσθαι, τὰς δὲ μεγάλας δάφνας); adde *schol. Cruqu. in Hor. sat. II 8, 8* (radices δάφανοι) et *TG. s. radix et raphanus* || 13 Cf. *Serv. in Buc. II 11* (pro herpyllo serpyllum) = *Isid. III 3, 3* || 16 sq. Cf. *GL. IV 7, 4* (quidam putant hoc lact debere dici, sed non legi nisi in Varrone de lingua latina); *Isid. XVII 10, 11* (Lactuca . . . quod abundantia lactis exuberat); *Mart. Cap. III 307* (lact); *GL. I 102, 4. 303, 6*; *II 21, 9*; *V 48, 22. 199, 10. 326, 25*; *VI 472, 1*; *VII 95, 13* || 17 Cf. *Fest. Pauli 31, 18* (brassica a praesecando est dicta); *Hesych. s. βρασ<σ>α<ν>η* || 18 sq. Cf. *Fest. Pauli 19, 11* (asparagus herba dicta, quod in aspero virgulto nascatur); *TG. s. v.* (qui virgas habet asperas); *Isid. XVII 10, 19* (quod sit spinosus et asper sit frutex eius) || 21 Cf. *Varro d. r. r. I 23, 1* (fructum arbitror esse fundi eum qui ex eo satus nascitur utilis ad aliquam rem); *Gai. II 203* (fructus qui in illo fundo nati erunt)

1 Leporin. || 2 id ex hoc || 4 inter s̄ et ea lineola del | (vix l) || 7 malon aut lac est post pinus (sic Mue) aut latet corruptela (nux A. Sp.) || 11sq. ΠΕΓΑΝΟΝ || 13 raphanū: corr Scal || 14 sq. colliandron malachen cymion | līrio | malba malache || 16 sisimbriū a sysibrio | lacte a lacte || 17 lact. Blassica (corr Laet) passica: corr Turn duce Ald || 20 asparagus || 21 a fruendo Turn | ea equas et ea eque: corr A. Sp.

fruamur. hinc declinatae fruges et frumentum, sed ea e terra; etiam frumentum, quod <ad> exta ollicoqua solet addi ex mola, id est ex sale et farre molito. uvae ab uvore.

22. quae manu facta sunt dicam, de victu, de vestitu, de instrumento 105
 et si quid aliud videbitur his aptum. de victu antiquissima puls; haec appellata vel quod ita Graeci vel ab eo unde scribit Apollodorus (*hist. Gr. fragm. I p. 462 M.*), quod ita sonet cum aqua<e> ferventi insipitur. panis, quod primo figura faciebant, ut mulieres in lanificio, panus; posteaquam ei figuras facere instituerunt alias, a pane et faciendo panificium 10
 <o>eptum dici. hinc panarium, ubi id servabant, sicut granarium, ubi granum frumenti condebant: unde id dictum, nisi ab eo quod Graeci id †*ζρόχην*? a quo a Graecis quoque †granum dictum in quo ea quae conduntur. hordeum ab <h>orrido. triticum, quod tritum e spicis. 106
 far a faciendo, quod in pistrino fit. milium a graeco: nam id *μῆλιν*. 15
 libum, quod ut libaretur, priusquam essetur, erat coctum. testuacium, quod in testu caldo coquebatur, ut etiam nunc Matralibus id faciunt matronae. circuli, quod mixta farina et caseo et aqua circuitum aequa-
 biliter fundebant. hos quidam qui magis incondite faciebant vocabant 107
 lixulas et similixulas vocabulo sabino: itaque †frequentia Sabinis. a
 globo farinae dilatato, item in oleo cocti, dicti [a globo] globi. crustu- 20
 lum a crusta pultis, cuius ea, quod ut corium et uritur, crusta dicta. cetera fere opera a vocabulis graecis sumpta, ut thrion et placenta. quod edebant cum pulte, ab eo pulmentum, ut Plautus (*Aul. 316*, 108
Mil. 349, al.); hinc pulmentarium dictum: hoc primum debuit pasto-

1 Cf. *Don. in Eun. IV 7, 46* (a frugibus, quae quod his fruamur ita dictae sunt: unde fructus et frumentum) || 2 Cf. § 98; *Fest. Pauli 23, 14* (itaque aulicocia [aulicocta?] exta e. q. s.); *TG. s. extar*; v. *Kretzer de Roman. vocab. pontif. 50* || 3 Cf. *Fest. 141^a, 31* (mola etiam vocatur far tostum et sale sparsum, quod eo molito hostiae aspergantur); *Pauli 110, 5* (mola, id est farre molito et sale); *Serv. Dan. in Aen. IV 517* (mola id est farre et sale, quam molam salsam a molendo appellant); *GL. V 477, 23* || Cf. *Serv. in Buc. X 20* (uvidum... unde et uvae dictae sunt); *GL. VII 543, 29* || 6 Cf. *Athen. XIV 648 B* || 10 Cf. *Non. 47, 14* || 13 Cf. *Augustin. de dial. 11, 6 Crec.* (per id quod continetur, ut si quis horreum mutata littera adfirmet ab hordeo nominatum); *Isid. XVII 3, 10* (quod... aridum ante fiat) || Cf. *Isid. XVII 3, 4* (vel a tritura...); *TG. s. granarium* || 14 Cf. *Fest. 157^a, 17* (milium... Graecae stirp<i>s iudicant esse, cum id illi *κῆρυρον* vocent; tam hercules quam panicum *μῆλιν*) || 15 Cf. *VII 44*; *Ovid. Fast. VI 531* || 24 *GL. I 73, 7*: pulmentum et pulmentarium dicitur... Varro autem ad Ciceronem V pulmentum ait, quod id cum pulte esse<n>t, et inde pulmentarium dictum; cf. *Isid. XX 2, 27*

2 qđ exta ollico quo: *corr Turn* || 7 add *Turn* || 8 postea quā || 12 KPOKEN: *νόκκον Bent et Scal* (cf. *TG. s. 'granum'*) || 13 horreū || 14 ΜΕΛΙΝΕ^H (*suprascr. m. 2*) || 15 ess& ut erat: *corr Turn* || 18 Hoc || 19 semilixulas v || sauiuo | an: frequenti in <usu> Sabinis? || 20 secl *Mue* || 21 & urit̄ (*sic*): exuritur v

ribus. caseus a coacto lacte ut co<a>xeus dictus; dein posteaquam desierunt esse contenti his quae suapte natura ferebat sine igne, in quo erant poma, quae minus cruda esse poterant decoquebant in olla. ab olla olera dicta, quorum †a gerere cruda olera. e quis ad coquendum quod e terra eru<itu>r[e], ruapa, unde rapa. olea ab el<a>ea; 5
 109 olea grandis orchitis, quod eam Attici †orchen mora. hinc ad pecudis carnem perventum est. †suilla, sic ab <a>liis generibus cognominata. hanc primo assam, secundo elixam, tertio e iure uti c<o>episse natura docet. dictum assum, quod id ab igni assudescit: uvidum enim quod humidum, et ideo ubi id non est, sucus abest; et ideo sudandum assum destillat calore[m], et ut crudum nimium habet humoris, 10
 sic excoctum parum habet suci. elixum e liquore aquae dictum et
 110 ex iure, quod iucundum magis conditione. succidia ab suibus c<a>e-
 dendis: nam id pecus primum occidere coeperunt domini et ut servarent sallere. tegus suis ab eo quod eo tegitur. perna a pede. 15
 sueris a nomine eius. offula ab offa, minima suere. insicia ab eo quod insecta caro, ut in carmine Saliorum (p. 345 M.) est, quod in
 exis dicitur nunc prosectum. murtatum a murta, quod †eo ad large
 111 fartis. quod fartum intestinum crassundiis, Lucan<ic>am dicunt, quod milites a Lucanis didicerint, ut quod Faleriis Faliscum ventrem. fundo- 20

1 Cf. VI 43 (a lacte coacto) || 6 Cf. Fest. 181^b, 18 sqq. cum Paulo 180, 9 (orchitis genus oleae ex Graeco dictum) || 7 Cf. GL. II 80, 4 (ovinus quoque ab ove et suinus a sue: nam ovilla et suilla diminutiva sunt . . . suina suilla ovina ovilla) || 9 Cf. Isid. XX 2, 22 (quod ardeat quasi arsum) | Cf. § 24; TG. s. uvidus; schol. in Verg. ecl. X 20 = GL. VII 543, 29; Suet. p. 294, 7 Reifferssch. || 10 Cf. Don. in Eun. II 3, 27 (sucus est humor in corpore quo abundant bene valentes) || 12 Cf. Fest. Pauli 76, 17 (elixa a liquore dicta) || 13 Cf. Non. 171, 1 (dicitur et succidia [suicidia L] quod est laridum) || 14 sq. GL. I 375, 17: veteres ambiguitatem appellationis vitantes et analogiam sequentes . . . a positione sallo, non sallio ut Sallustius . . . Varro ad Ciceronem quinto: 'ut servarent sallere' || 16 Cf. Macr. VII 8, 1 (isicium, quod ab insectione insicium dictum amissione x litterae postea quod nunc habet nomen obtinuit); TG. s. ensicium || 18 Cf. Plin. XV 118 (et alius usus baccae [scil. myrti] fuit apud antiquos, antequam piper reperiretur, illam optinens vicem, in quodam etiam genere opsonii nomine inde tracto, quod etiam nunc myrtatum vocatur) || 19 Cf. GL. I 94, 14 (lucanica feminino genere intellegitur hira, hoc est intestinum aut aliud quod unusquisque intellegere voluerit); Martial. IV 46, 8 (et Lucanica ventre cum Falisco), al.

4 agerere (ger ex gen); an: a cruore? || 5 efre rure: correximus duce Turn (e terra erueretur). | add Vict || 6 attico: corr Sp. | δειλίμορον Buttmann, δειλίμορεν Canal || 7 suilla ex suillj inter scribendum | <ut ab sue> suilla A. Sp. (ut c. al.); an: suilla <a sue et alia>? nisi plura desunt | ilis: corr Mue || 8 hinc || 9 dictū ex dictā inter scribendum | assuescit; an: assud<escit id est uv>escit? | Vbidū || 10 sq. sudando Laet | calorē || 13 iuro || 14 ceperunt || 15 sallire (cf. test.) || 15 q eo || 16 sue re || 17 an: Saliorum <prosicium> est? cf. Fest. Pauli 225, 15; Non. 220, 17; TG. s. 'prosiciae' || 18 ea Laet | ad<ditur> A. Sp. || 19 <e> crassundiis Mue | add Laet: v. test.

lum a fundo, quod †ut reliquae partes, sed ex una parte sola apertum; ab hoc Graecos puto *τυφλὸν ἔντερον* appellasse. ab eadem fartura farcimina <in> extis appellata, †a quo, in eo quod tenuissimum intestinum fartum, hila ab hilo dicta illo quod ait Ennius (*Ann. 14 V.*²): ‘neque
 5 dispendi[i] facit hilum.’ quod in hoc farcimine summo quiddam eminet, ab eo quod ut in capite apex, apexabo dicta. tertium fartum est longavo, quod longius quam duo illa. augmentum, quod ex immolata
 112 hostia desectum in iecore in por<ric>iendo a<u>gendi causa. magmentum a magis, quod ad religionem magis pertinet: itaque propter hoc
 10 <mag>mentaria fana constituta locis certis quo id imponeretur. mattea ab eo quod ea graece *ματτήη*. item Graecis singillatim †heq-ovum bulbum.

23. lana Graecum, ut Polybius (*fragm. inc. 99 [104] H.*) et Calli- 113 machus (*fragm. 408 Schn.*) scribunt. purpura a purpur<a>e maritumae
 15 colore[nt], P<o>enicum, quod a Poenis primum dicitur allata. stamen a stando, quod eo stat omne in tela velamentum. subtemen, quod subit stamini. trama, quod tram<e>at frigus id genus vestimenti. densum a dentibus pectinis quibus feritur. filum, quod minimum est hilum: id enim minimum est in vestimento. pannus graecum, ubi †ea fecit. 114
 20 panuvellium dictum a pano et volvendo filo. tunica ab tuendo corpore, tunica ut † indica. toga a tegendo. cinctus et cingillum a cingendo, alterum viris, alterum mulieribus attributum.

2 Cf. *Isid. XI 1, 131 (τυφλὸν ἔντερον)* || 3 sq. Cf. *Varro in GL. I 102, 15* (hilum Varro rerum humanarum intestinum dicit tenuissimum, quod alii billum appellaverunt); *Non. 122, 5* (hillas intestina veteres esse dixerunt); *Festus Pauli 101, 8*; *Pseudacr. in Hor. sat. II 4, 60* (hillae et hilli dicuntur salsa intestina e. q. s.); *Isid. X 186* || 4 sq. Cf. *praeter V 60 etiam IX 54* || 6 sq. Cf. *Arnob. VII 24* (apexaones . . . longavi, quae sunt nomina et farciminum genera e. q. s.); *TG. s. v.* || 7 Cf. *Arnob. VII 25*; *TG. s. augmentum* || 9 Cf. *Serv. Dan. in Aen. IV 57* (maius augmentum); *Arnob. VII 24 s. f.*; *Fest. Pauli 126, 4* (magment<at>um magis augmentatum); *TG. s. magmentum* || 10 Cf. *TG. s. magmentarium* (ἐφ’ οὗ τὰ πλάγχθηα τιθέμενα τοῖς βωμοῖς προσφέρονται) | Cf. *TG. s. matia et mattia (περίφορα)* || 12 Non huc spectant quae Apicius p. 153 ex Varrone de bulbis adfert, quamquam huc rettulit Canal || 16 Cf. *schol. Bemb. in Heaut. II 3, 52* (ab eo quod subeat stamen [stamini?]); *Serv. in Aen III 483* || 20 Cf. *TG. s. pannum*; *Non. 149, 17*; *Hesych. s. πηνίον (πανούκλιον [i. e. πανούηλιον] ἢ ἀτρακτός)* || 21 Cf. *schol. in Pers. V 14*;

1 quod <non ex> utraque parte *Sp.* (non c. *Ald.*); an: quod in<clusum> reliqua e parte ? || 2 TYphloNENTEpon || 3 farcimina ex fac cimina ut vid | an: a quo <farticulum>; in ? | tenuissimum ex testinūissimum (sti et ~ lineolis del m. 2 ut vid) ||

4 hila dicta. Hilo qđ: corr *Lachm* || 5 semin& (s exp. m. 2) || 8 sq. im poriendo: corr *Sp.* | add *Turn c. al.* | Magnentū || 10 m̄tareā: corr *Turn* | matte: mattea (= ματτήη) *Popma* || 11 sq. MATTYE | heq- Ovū. bvlavm. (quae lacunosa esse sensit *Scal*) || 13 polibius || 15 colerent (colore, ut *Lachm*) | Penicū | penis || 16 velumentum *Ellis* || 17 add vir d. apud *Aug* || 18 ad entib; | pectinis, is ex ii vel u || 19 grecus | ubi Aeolis πᾶρος *Sp.*; an: ubi E <pro> A facit ? || 21 ut induca *Laet*; an: ut <tu>endica ?

- 115 24. arma ab arcendo, quod his arcemus hostem. parma, quod e medio in omnis partis par. conum, quod cogitur in cacumen versus. asta, quod astans sol[1]et ferri. iaculum, quod ut iaciatur fit. tragula a traiciendo. scutum <a> sectura ut secutum, quod a minute consectis
116 fit tabellis. umbonis a graeco, quod ambonis. gladium C in G commutato a clade, quod fit ad hostium cladem gladium; similiter ab [h]omine pilum, qui hostis periret, ut periculum. lorica, quod e loris de corio crudo pectoralia faciebant; postea subcidit galli<ca> e ferro sub id vocabulum, ex anulis ferrea[m] tunica[m]. balteum, quod cingulum e corio habebant bullatum, balteum dictum. ocrea, quod oppo- 10
117 nebatur ob crus. galea ab galero, quod multi usi antiqui. tubae ab tubis, quos etiam nunc ita appellant tubicines sacrorum. cornua, quod ea quae nunc sunt ex aere, tunc fiebant bubulo e cornu. vallum vel quod ea varicare nemo posset vel quod singula ibi extrema bacilla furcillata habent figuram litterae V. cervi ab similitudine cornuum 15
118 cervi; item reliqua fere ab similitudine ut vineae, testudo, aries.
25. mensam escariam cillibam appellabant; ea era[n]t quadrata ut etiam nunc in castris est; a cibo cilliba dicta; postea rutunda facta, et quod a nobis media et a Graecis mesa, mensa dicta<a> potest; nisi etiam quod ponebant pleraque in cibo mensa. trulla a similitudine 20
truae, quae quod magna et haec pusilla, ut truella; hanc Graeci trullan.

Non. 406, 13 (toga dicta est a tegendo); *GL. II 25, 14* (e . . . transiit in . . . o tego toga); *Lyd. de mag. I 7 = 13, 11W.* (τόγα οἰονεὶ σκέπασμα ἀπὸ τοῦ τέγρε κατ' ἀντίστοιχον οὕτω γὰρ τὸ σκέπειν Ῥωμαῖοι καλοῦσι); *Mart. Cap. III 233* (a tegendo toga); *Isid. XIX 24, 3*; *TG. s. v.* (quod corpus tegit) | *Cf. Non. 47, 20* (cingillum a cingendo); *TG. s. cingulum*

2 *Cf. Serv. in Aen. III 680* (conus . . . a rotunditate in acumen levatur); *TG. s. v.* || 3 *sq. Cf. Non. 327, 18* (iacere significat emittere; unde et iaculum) | *Cf. Varro ap. Non. 553, 29* (tragulae traiecit) || 5 *Cf. gloss. de Prudent. p. 32, 19 ed. Burnam* (gladius a clade) || 7 *Cf. schol. in Verg. Aen. XI 679* (lorica est tegimen de corio tamquam de loro factum); *Isid. XVIII 13, 1* (quod loris careat) || 9 *Cf. Serv. in Aen. V 313* (balteus . . . quo cingimur) = *Isid. XIX 33, 2*; *Lyd. de mag. II 13 = 69, 19W.* (βάλτεον τὸν ζωστήρα λέγουσι); *GL. I 77, 8* ibique Varro; *TG. s. v.* || 10 *Cf. Lyd. de mag. I 46 = 48, 5W.* (ὀκρεᾶτοι . . . τὰς κνήμας περιπεφραγμένοι) || 11 *Cf. Fest. 352^a, 23* ibique Mue || 17 *sq. Cf. § 121*; *Fest. Pauli 43, 9* (cillibae mensae rotundae) et 77, 11 (escariae mensae quadratae vocantur . . .) || 19 *GL. I 58, 17*: mensam sine n littera dictam Varro ait, quod media poneretur: sed auctores cum n littera protulerunt, Vergilius saepe. sed et mensam cum n posse dici idem Varro ait, quod et mensa [βρωτά] edulia in ea [escolenta] ponerentur; *cf. Plut. Sympos. VIII 6, 726 F* (μῆνσαν μὲν τὴν τράπεζαν ἀπὸ τῆς ἐν μέσῳ θέσεως) || 20 *Cf. Pseudacro in Hor. sat. II 3, 144*

3 soll& || 4 add Laet | amminute ex aminutj | tsectū: corr Aug || 5 Eladius: corr Sp. | §. ln. ξ. || 7 q hostem | ferir&: corr Aug || 8 gallj e: corr Mue || 9 ferrea tunica (in fine v. longius distante): corr Turn || 14 uacilla || 18 rutunda facta ex rutundę factę || 19 agreis mesa. msa | dici potest: corr Mue || 21 troula: corr Klotz | hinc: corr Sp. | τρυλλαν; an τρυηλῖδα duce Scal? cf. Hesych. et Lucian. Lexiph. 7

trua[e] qu<a> e culina in lavatrinam aquam fundunt; trua, quod travolat ea aqua. ab eodem est appellatum truleum: simile enim figura, nisi quod latius est, quod concipit aquam, et quod manubrium cavum non est nisi in vinario truleo. accessit matellio a matula dictus [et dictus], 119
 5 qui, posteaquam longius a figura matulae discessit, et ab aqua aqualis dictus. vas aquarium vocant futim, quod in triclinio allatam aquam infundebant; quo postea accessit na[g]nus cum graeco nomine et cum latino nomine graeca figura barbatus. pelvis pede<l>uis a pedum lavatione. candelabrum a candela: ex his enim funiculi ardentes fige-
 10 bantur. lucerna post inventa, quae dicta a luce aut quod id vocant λύχνον Graeci. vasa in mensa escaria: ubi pultem aut iurulenti quid 120 ponebant, a capiando catinum nominarunt, nisi quod Siculi dicunt κάτινον ubi assa ponebant; magidam aut langulam alterum a magnitudine alterum a latitudine finxerunt. patenas a patulo dixerunt, ut
 15 pusillas, quod his libarent cenam, patellas. tryblia et canistra quod putant (*Funai. p. 117*) esse latina, sunt graeca: τρύβλιον enim et κανοῦν d<i>c<untur> graece. reliqua quod aperta sunt unde sint relinquo.

26. mensa vinaria rotunda nominabatur cilibantum, ut etiam nunc 121 in castris. id videtur declinatum a graeco †ciliceo, a poculo cylice

4 Cf. *Fest. Pauli* 126, 3 (matellio deminutivum a matula) || 5 Cf. *GL. I* 118, 30 (aquales . . . huius autem principale nomen est aqua) || 6 Cf. *Fest. Pauli* 89, 4; *Serv. in Aen. XI* 339 = *Lact. Plac. in Theb. VIII* 297; *Don. in Andr. III* 5, 3. *Phorm. V* 1, 19; *Pseudacr. in A. P.* 231; *Isid. X* 110; *TG. s. futis et effutire* || 7 sq. Cf. *Fest. 177^b*, 5 = *Paul. 176*, 5 (ubi barbatum et nani); *TG. s. bardatus* || 8 Cf. *Fest. Pauli* 247, 1; *TG. s. v.* (quod pedes ibi lavantur); *schol. in Iuv. III* 277 (in quibus pedes lavant . . . ποδάμπτερα); *Isid. XX* 6, 8 || 9 Cf. *Fest. Pauli* 46, 7 (quod in eo candelae figantur); *Serv. in Aen. I* 727 (quae in capitibus uncinos haberent quibus affigi solebant vel candelae vel funes) et *Varro rer. hum. apud Servium Dan. II* 225 (ut in quo figunt candelam, candelabrum appellant) = *Macr. III* 4, 2; *Isid. XX* 10, 2 sq. et 5; *Plin. XXXIV* 11 || 10 Cf. *Serv. in Aen. I* 726 (a lychno autem lucerna dicta est . . . si enim a luce diceretur, non staret versus) = *Lact. Plac. in Theb. I* 521; *Isid. XX* 10, 2 || 12 Cf. *TG. s. catinus* || 14 Cf. *Isid. XX* 4, 10. 8, 2 (oris patentioribus) || 15 Cf. *Fest. Pauli* 45, 19 (cana dicunt Graeci, nos canistra e. q. s.); *TG. s. canistrum* || 18 Cf. § 118 || 19 Cf. *Macr. V* 21, 19 (κύλικος, quod poculi genus nos una littera immutata calicem dicimus)

1 true que culina: corr Mue | post aquã fundunt usque ad VI 61 finit cum deficiat F, quae de quaternione nunc deperdito adhibitis et apographis melioribus et F^v i. e. lectionibus editioni principi a Petro Victorio et Iacobo Diacetio adscriptis [(F^v) ubi e silentio testandum] cum probabilitate effici possunt adnotavimus: ac saepius inter plures scripturas optio relinquenda erat || 3 concipiat (F^v) vel concipit || 4 uinaria trulla: corr Christ | matiolo: corr Ald secl Turn || 7 magnus: corr Turn || 8 add Seal duce Ald || 11 licnon | pultes F^v || 13 catinon | autem vel aut; an ac? || 15 triplia || 16 triplion | canun: corr Sp. || 17 de: correximus | græca: corr Canal || 18 an: cilliba ante? || 19 κελύκειν Turn, cui id add Mue

†qui illa. capid(es) et minores capulae a capiando, quod ansatae ut
 122 ac fictiles antiquas etiam nunc videmus. praeterea in poculis erant
 paterae, ab eo quod †latini ita dicunt dictae. hisce etiam nunc in
 publico convivio antiquitatis retinendae causa, cum magistri fiunt, potio 5
 circumfertur, et in sacrificando deis hoc poculo magistratus dat deo
 vinum. pocula a potione, unde potatio et etiam posca. haec possunt
 a poto, quod πότος potio graece. origo potionis aqua, quod <a>equa
 123 summa. fons unde funditur e terra aqua viva, ut fistula a qua fusus
 aquae. vas vinarium grandius sinum ab sinu, quod sinum maiorem 10
 cav(a)tionem quam pocula habebant; item dictae lepestaе, quae etiam
 nunc in diebus sacris Sabinis vasa vinaria in mensa deorum sunt po-
 sita; apud antiquos scriptores graecos inveni appellari poculi genus
 δεπέσταν: quare vel inde radices in agrum Sabinum et Romanum sunt
 124 profectae. qui vinum dabant ut minutatim funderent, a guttis guttum 15
 appellarunt; qui sumebant minutatim, a sumendo simpuium nominarunt.
 in huiusce locum in conviviis e Graecia successit epichysis et cyathus;
 125 in sacrificiis remansit guttus et simpuium. altera vasaria mensa erat
 lapidea quadrata oblonga una columella; vocabatur cartibulum. haec
 in aedibus ad compluvium apud multos me puero ponebatur et in ea 20
 et <cir>cum ea<m> aenea vasa: a gerendo cartibulum potest dictum.

1 Cf. *Fest. Pauli* 48, 9 (capis poculi genus, dictum a capiando); *Non.* 547, 12 (etiamnunc pocula quae vocant capulas et capides); *TG.* s. capedo; *GL.* II 251, 12 || 4 *Cf. Macr.* V 21, 4 (patera enim ut et ipsum nomen indicio est planum ac patens est); *Isid.* XX 5, 2; *TG.* s. v. (a patendo) || 7 sq. *Cf. VI* 84; *Isid.* XX 5, 1 (poculum a potando nominatum). 3, 1 (potio a graeca derivatione vocatur: hanc enim illi πότον dicunt); *TG.* s. potio (πότος ποτόν) || 8 sq. *Cf. Fest. Pauli* 84, 16 (a fundendo dictus | *Cf. Lyd.* d. mens. IV 46 = 101, 25 W. (ἀνοταν ἀντήν Ποματοῖς ἔθος καλεῖν ἀπὸ τῆς ἰσοότητος); *Isid.* XX 3, 1 (quod superficies eius aequalis sit) || 10 *Cf. IX* 21; *Non.* 547, 15 (sinum et galeola vasa sinuosa); *GL.* II 262, 23 (dicitur tamen hoc sinum i producto et significat vas); *schol. Veron. et Serv. in Buc.* VII 33 (ibique Varro d. v. p. R.); *GL.* IV 259, 34; *TG.* s. sinum et lepista || 11 *Cf. Fest. Pauli* 115, 6 (lepista genus vasis aquarii); *Non.* 547, 20 ex Varrone d. v. p. R. (lepistae etiamnunc Sabinorum fanis pauperioribus plerisque aut fictiles sunt aut aeneae) || 15 *Cf. schol. Iuv. in III* 263 (ab eo quia guttam mittit); *Fest. Pauli* 93, 13 (gutturium . . . ab eo quod propter oris angustias guttatim fluat); *TG.* s. gutus || 16 *Cf. Fest. Pauli* 337, 10 (vas parvulum non dissimile cyatho); *schol. Iuv. in VI* 343 (simpurium); *TG.* s. simpulum (κύαθος); v. *Kretzer de Rom. vocab. pontif.* 66 || 19 *Cf. TG.* s. cartibulum (mensa quadrata quae in atriis ponitur)

1 qui <in> illa (scil. erat) *Mue* | capit: corr *Sp.* (capis *Turn*) || 2 prehendi *Fv* || 4 dicunt *secl v*; an: Latini <patere aper>ta dicunt? || 7 postea hec: corr *Turn* || 8 πότος *Mue* | potos | græce origo potionis. Aqua *Fv* || 11 add *Alb* | dicta flepeste: corr *Mue* duce *Sciop* || 12 sabinis vel sauinis || 14 depesta || 16 simpulum: corr *Brinkmann* (item 18) || 18 vasaria 'quamvis ab alio unaria repositum fuerat' *Fv* || 19 columella (non columbella) *Fv* || 20 ad vel a || 21 suppl *Christ* | cartibulum potest vel cartibum post

27. praeterea erat tertium genus mensae et quadratae vasorum; 126
 voca(ba)tur urnarium, quod urnas cum aqua positas ibi potissimum
 habebant in culina. ab eo etiam nunc ante balineum locus ubi poni
 solebat urnarium vocatur. urnae dictae, quod urinant in aqua haurienda
 5 ut urinator. urinare est mergi in aquam. †impurro fictum ab urvo, 127
 quod ita flexum ut redeat sursum versus ut in aratro quod est urvum.
 calix a caldo, quod in eo calda puls apponebatur et caldum eo bibe-
 bant. vas ubi coquebant cibum, ab eo caccabum appellarunt. veru a
 versando.

10 28. ab sedendo appellatae sedes, sedile, solium, sellae, siliquastrum; 128
 deinde ab his subsellium: ut subsipere quod non plane sapit, sic quod
 non plane erat sella, subsellium. ubi in eiusmodi duo, bisellium dictum.
 arca, quod arcebantur fures ab ea clausa. armarium et armamentarium
 ab eadem origine, sed declinata aliter.

15 29. mundus muliebris dictus a munditia. ornatus quasi ab ore 129
 natus: hinc enim maxime sumitur quod eam deceat. itaque id paratur
 speculum. calamistrum, quod his calfactis in cinere capillus ornatur.
 qui ea ministrabat, a cinere cinerarius est appellatus. discerniculum,
 quo discernitur capillus. pecten, quod per eum explicatur capillus.

5 Cf. ad 41, 13 || 7 Cf. Fest. Pauli 47, 1 (quod in eo calidum bibitur); aliter
 GL. II 167, 1 (ἀπὸ τοῦ κλύξ); Macr. V 21, 18 al. || 8 Cf. TG. s. caccabus (παν-
 θέψης) || 10 sq. Cf. Fest. 340^b, 10 (seliquastra sedilia antiqui generis appellantur
 D littera in L' conversa, ut etiam in sella factum est et subsellio et solio, quae
 non minus a sedendo dicta sunt) et 298^b, 14 (solla [i. solia] appellantur sedilia
 e. q. s.); Lyd. d. mag. I 7 = 13, 20 W. (τὸν δὲ θερόνον σόλιον ἐπιχωρίως ὀνόμαζον
 ἀπὸ τοῦ σέλλιον καὶ ἀντίστοιχον, ὡς φησὶν ὁ Πομπόλιος Ἀσπερος); Serv. in Buc. I 2
 (sella pro sedda dicitur a sedendo); GL. VII 13, 14. 26, 17 (seddam sellam); VI
 26, 3 (sellam a sede); II 118, 2 (sedeo sedile); Serv. in Aen. VII 169 (solium
 . . . secundum Asprum per antist(o)ichon . . . quasi sodium a sedendo); Isid.
 XX 11, 9 sq. et 16, 4 (cf. diff. 524); TG. s. siliquastrum et subsellium || 12 Cf.
 TG. s. biclinium || 13 Cf. Fest. Pauli 16, 5 (arca in qua quae clausa sunt tuto
 manent); Serv. in Aen. I 262; Non. 32, 5; Isid. XI 1, 73. XV 14, 5 (ab arcendo).
 XX 9, 2 (diff. 9) | Cf. § 115; TG. s. armaria (arca maiora); GL. II 75, 7. 12;
 III 462, 32; VII 265, 1. 296, 24; Isid. XV 5, 4 || 15 Cf. Fest. 142^a, 16 = Paul.
 143, 1 (mundus etiam dicitur ornatus mulieris . . . mundus quoque appellatur
 lautus et purus); Liv. XXXIV 7, 9; Varro Menipp. frgm. 420 Buech. || 17 sq. Cf.
 Dig. XXXIV 2, 19 § 8 (speculum . . . quod mulier mundi causa habuit) || 18 Cf.
 Pseudacr. in Hor. sat. I 2, 98 (cinerarii . . . ab officio calamistrorum i. e. veruum
 in cinere calefaciendorum, quibus matronae capillos crispabant); Non. 546, 13;
 Serv. in Aen. XII 100 (acus maior quae calefacta . . . intorquet capillos) = Isid.
 X 57. XX 13, 4; TG. s. calamistratus || 18 Cf. Non. 35, 29 (acus quae capillos
 . . . dividit, dicta a discernendo). 282, 21 || 19 Cf. GL. II 126, 13 (a pectendo
 pecten)

1 an: it(em)? || 2 vocatum Sp., fortasse recte || 5 orinator urinare: corr
 Bent | imburum v, imburvom Mue | urbo: corr Mue || 6 uersus est in: corr Ald |
 aruum || 7 plus: corr Laet || 8 uera: corr Ald || 10 souum: corr Aug c. al. || 15 an:
 mundus <ornatus>? v. test. || 16 <ob> id Laet (quod significat id)

- 130 speculum a speciendo, quod ibi <s>e spectant. vestis a vellis vel[a] ab eo quod vellus lana tonsa universa ovis. id dictum, quod vellebant. lan<e>a ex lana facta. quod capillum contineret, dictum a rete reticulum; rete ab raritudine; item texta fasciola, qua capillum in capite alligarent, dictum capital a capite, quod sacerdotulae in capite etiam 5 nunc solent habere. sic rica ab ritu, quod Romano ritu sacrificium feminae cum faciunt, capita velant. mitra et reliqua fere in capite postea addita cum vocabulis graecis.
- 131 30. prius †de ind[e]utui, tum amictui quae sunt tangam. capitium ab eo quod capit pectus, id est, ut antiqui dicebant, comprehendit. 10 indutui alterum quod subtus, a quo subucula; alterum quod supra, a quo supparus, nisi id quod item dicunt osce. alterius generis item duo, unum quod foris ac palam, palla; alterum quod intus, a quo intusium, id quod Plautus dicit (*Epid.* 231): 'intusiatam patagiatam caltulam ac crocotulam.' multa post luxuria attulit, quorum vocabula 15
- 132 apparet esse graeca, ut asbest<in>on. amictui dictum quod amiectum est, id est circumiectum, a quo etiam quo[d] vestitas se involvunt, circumiectui appellant, et quod amictui habet purpuram circum, vocant circumtextum. antiquissimi amictui ricinium; id, quod eo utebantur du-

1 Cf. VI 82; GL. II 125, 9 (a simplici quoque quod in usu non est specio species speculum pro speciculum per syncopam ei euphoniae causa); *Serv. in Aen.* I 180 (in quo nos intuemur) | Cf. V 54; d. r. r. II 11, 9; *additam. ad Serv. in Georg.* III 306 (vellera autem a vellendo dicta); *Isid.* XIX 27, 1; TG. s. v. || 3 sq. Cf. *Non.* 542, 8 (tegmen capitis muliebre); *Isid.* XIX 31, 7 || 5 Cf. *Fest. Pauli* 57, 6; TG. s. capitalis (περικεφάλαιον) || 6 Cf. *Gran<ius>* apud *Fest.* 277^a, 6 (muliebre cingulum capitis quo pro vitta flaminica redimiatur) et 289^b, 21 (pro palliolo mitrave); *Non.* 539, 17; *Serv. Dan. in Aen.* IV 137; TG. s. v. || 7 Cf. *Serv. in Aen.* IV 216. IX 613; *Isid.* XIX 31, 4 sq.; TG. s. mitra || 9 Cf. *Non.* 542, 23 (capitum tegmina) || 11 sq. Cf. *Varro d. v. p. R.* apud *Non.* 542, 20 (posteaquam binas tunicas habere coeperunt, instituerunt vocare subuculam et indusium) et 540, 9 (supparum . . . dictum quod subtus appareat); TG. s. subucula et suppara; GL. II 169, 17 (supparus περιώμιον et hoc supparum); *Fest.* 309^a, 25 (subuculam . . . de tunicae genere) et 310^a, 10 cum *Paulo* 311, 4 || 13 *Aliter Varro* apud *Serv. in Aen.* I 648; cf. *Non.* 537, 32 (palla est honestae mulieris vestimentum, hoc est tunicopallium); *Serv. in Aen.* XI 576; *Isid.* XIX 25, 2; TG. s. v. (vestis superior) || 13 sq. Cf. *Non.* 539, 35 (indusium est vestimentum quod corpori intra plurimas vestes adhaeret quasi intusium: Plautus in *Epidico*; v. ad 11 (*Varro ap. Non.*) || 15 Cf. *Plin.* XIX 20 (vocatur autem a Graecis ἀσβέστινον ex argumento naturae suae) || 17 Cf. *Fest. Pauli* 17, 8. 28, 14 (a circumiectu dictum); TG. s. v. (περιβολή, περιβόλαιον) || 17 sq. Cf. TG. s. circumtextum (indumentum quod graece νυκλᾶς dicitur); *Serv. in Aen.* I 649; *Isid.* XIX 24, 10 || 19 Cf. *Fest.* 274^b, 32 (rec.); *Non.* 542, 1 (ric.); *Serv. in Aen.* I 282 (quod post tergum reicitur); *Isid.* XIX 25, 4 (quod dimidia eius pars retro reicitur); TG. s. ricinus

1 spiciendo: corr *Laet* | ibi espectant | del *Laet* || 2 uellabant: corr *Laet c. al.* || 3 add *Turn* || 9 prius deinde utuitum: e del *Laet*; an: prius d(i)<e>(am)? (prius quae *We*) || 13 sqq. an: <indusium ut> intusium et mox indusiatam? v. test. | indusiatam *Plaut.* et *Non.* | caltulum: corr *Laet ex Plauto et Nonio* || 16 addidimus: v. test. | abiectum est || 17 circumlectum | del *Aug c. al.*

plici, ab eo quod dimidiam partem retrorsum iaciebant, ab reiciendo ricinium dictum. hinc quod facta duo simplicia paria, parilia primo 133 dicta, R exclusum propter levitatem. parape[c]chia, clamides, sic multa, graeca. l(a)ena, quod de lana multa, duarum etiam togarum instar; 5 ut antiquissimum mulierum ricinium, sic hoc duplex virorum.

31. instrumenta rustica quae serendi aut colendi fructus causa 134 facta. sarculum ab serendo ac sariendo. ligo, quod eo propter latitudinem quod sub terra facilius legitur. pala a pangendo, G L quod fuit. rutrum ruitrum a ruendo. aratrum, quod †aruit terram. eius 135 ferrum vomer, quod vomit eo plus terra[m]. dens, quod eo mordetur terra; supra id regula quae stat, stiva ab stando, et in ea transversa regula manícula, quod manu bubulci tenetur. qui quasi temo est inter boves, bura a bubus; alii hoc a curvo [c]urvum appellant. sub iugo medio cavum, quod bura extrema addita oppilatur, vocatur coum a 15 cavo. iugum et iumentum ab iunctu. irpices regula compluribus dentibus, quam item ut plastrum boves trahunt, ut eruant quae in terra

2 Cf. *TG. s. pallium* (ἀπλοῦδιον) || 4 Cf. *Fest. Pauli* 117, 10 (vestimenti genus habitu duplicis); *Sueton. p. 267 Reiff.*; *Non. 541, 4* (vestimentum militare, quod supra omnia vestimenta sumitur); *Serv. in Aen. IV 262* (genus vestis. est autem proprie toga duplex); *Strabo IV 196* (ἡ δὲ ἐρετα τραχεῖα μὲν ἀκρόμαλλος δέ, ἀφ' ἧς τοὺς δασεῖς σάγους ἐξυφαίνουσιν οὗς λαίνας καλοῦσιν); *Pollux X 123*; *schol. in Iuv. III 283* (antiqui amphimallum laenam appellabant); *TG. s. v.* (amictus rotundus duplex, ut Iulius Suavis *inter alia*) || 9 Cf. *Fest. 262^b, 21* (rutrum tenentis iuvenis est effigies . . . harenam ruentis); *Non. 18, 17* (a radendo [?]) | Cf. *Isid. XX 14, 2* (ab arando terram . . . quasi araterrium) || 10 Cf. *Isid. XX 14, 1* (seu ab evomendo terram) | Cf. *Non. 462, 3* || 11 Cf. *TG. s. stiva* (quod . . . aratrum sistit); *Serv. in Georg. I 174* || 13 Cf. § 127. 143; *Fest. 375^a, 30* (urvat . . . circumdat, ab eo sulco qui fit in urbe condenda urvo aratri, quae fit forma similima unci curvatione buris et dentis, cui praefigitur vomer); *Non. 80, 16* (bura dicitur pars aratri posterior decurvata); *Serv. in Georg. I 170 cum additamento* (buris est curvamentum aratri dictum quasi βοὸς οὐρά, quod sit in similitudinem caudae bovis. alii burim curvaturam temonis quae supra est et quod est infra urvum dicunt. buris enim ut curvetur ante igni domatur, id est amburitur: unde et quae naturaliter inveniuntur curvae ita dicuntur. Varro ait †totum burim indici ab urbe: ubi temonem burim dici a bubus *Thilo*, urvum burim dici a curvo *Schoell*); *schol. apud Thil. III 2, 232*; *Isid. XX 14, 2*; *GL. VII 544, 23*; *TG. s. buris* (curvamentum aratri) et in burim (pars curva quae aratro iungitur) || 14 Cf. § 19; *Fest. Pauli 39, 4* || 15 Cf. *Varro d. r. r. I 10, 1* (iugum vocant quod iuncti boves uno die exarare possunt); *Non. 54, 25* (iumentum a iungendo veteres dictum putant, g littera in eo nomine adtrita); *Gell. XX 1, 28* (iumentum . . . vectabulum etiam, quod a iunctis pecoribus trahabatur, veteres nostri iumentum a iungendo dixerunt); *TG. s. v.* | Cf. *Fest. Pauli 105, 16* (genus rastorum ferreorum, quod plures habet dentes ad extirpandas herbas in agris); *additam. ad Serv. in Verg. Georg. I 95* (crates quam rustici irpicem vocant); *TG. s. hirpices*

1 faciebant: corr *Laet* || 3 reclusum vel Resculum (sic *F^v*): corr *Turn* (sed ex- pro es- *Mue*) | levitatem (vix brevitatem) | Parapeccchia *F^v* || 4 add *Ald* || 7 sarcendo: corr *Ald* || 9 ar(a)uit *Laet* || 10 del *Madvig* || 13 del *Turn c. al.* || 14 coum (vix couis, ut *F^v*) || 15 couo: corr *Rhol* | iumentum vel iumenta | ab vel a

ser<p>unt; sirpices, postea S detricto, a quibusdam dicti. rastelli ut
 irpices serrae leves; itaque homo in pratis per fenisecia eo festucas
 corradit, quo ab rasu rastelli dicti. rastri, quibus dentatis penitus era-
 137 dunt terram atque eruunt, a quo rutu rastri dicti. falces a farre lit-
 tera commutata; hae in Campania seculae a secando; a quadam simili-
 tudine harum aliae, ut quod apertum unde, falces fenariae et arboriae
 et, quod non apertum unde, falces lumariae<e> et sirpiculae. lumariae
 sunt quibus secant lumecta, id est cum in agris serpunt spinae; quas
 quod ab terra agricolae solvunt, id est luunt, lumecta; falces sirpiculae
 vocatae ab sirpando, id est ab alligando; sic sirpata dolia quassa, cum
 10 alligata his, dicta. utuntur in vinea alligando fascies, incisos fustes,
 138 faculas. has phancas †Chermonesioe dicunt. pilum, quod eo far pi-
 sunt, a quo ubi id fit dictum pistrinum (L et S inter se saepe locum
 commutant), inde post in urbe Lucili (cf. 521 et 1250 M.) pistrina et
 pistrix. trapetes molae oleariae; vocant trapetes a terendo, nisi grae-
 cum est; ac molae a mol<l>iendo: harum enim motu eo coniecta
 mol<l>iuntur. vallum a volatu, quod cum id iactant volant inde levia.
 139 ventilabrum, quod ventilatur in aere frumentum. quibus comporta[n]tur
 fructus ac necessariae res, de his fiscina a ferendo dicta. corbes ab
 eo quod eo spicas aliudve quid corruerant; hinc minores corbulae
 20 dictae. de his quae iumenta ducunt, tragula, quod ab eo trahitur per
 terram. sirpea, quae virgis sirpatur, id est colligando implicatur, in
 140 qua stercus aliudve quid vehitur. vehiculum, in quo faba aliudve quid
 vehitur, quod e[st] viminibus vietur aut eo vehitur. †breui est vehi-

3 Cf. Serv. in Verg. Georg. I 94 (quia terram radunt); Isid. XX 14, 6 (a ra-
 dendo terram); TG. s. raster || 6 Cf. TG. s. falx fenaria || 8 Cf. Fest. Pauli 120, 15 ||
 12 Cf. TG. s. pilum (pistillum) || 13 Cf. Varro d. r. r. I 63 (ut in pistrino pisetur);
 Isid. XV 6, 4 (quasi pilistrinum, quia pilo antea tundeant granum); TG. s. v. ||
 15 Cf. Serv. in Georg. II 519 (trapetis autem molis olivaribus) et Prob. ibidem;
 Isid. XX 14, 12; TG. s. v. || 16 Cf. GL. V 477, 22 (a molo molis verbo primitivo
 . . . nomen derivatur mola) || 17 Cf. Serv. in Georg. I 166 (vannus . . . legimus
 tamen et vallus secundum Varronem . . . de quibus verbis cf. TG. s. v. vannus et
 Buecheler ad sat. Menipp. p. 225⁴ et Keil d. r. r. I 22, 1 et 23, 5 p. 68. 72) ||
 18 Cf. TG. s. v. (quo palea ventilatur); Isid. XX 14, 10 || 19 sq. Cf. Non. 197, 24
 (corbes. corbulae Varro d. r. r.) || 21 Cf. Fest. Pauli 367, 16 (quod scuto infixi
 trahatur); TG. s. v. (a tractu tragula dicta); addit. ad Serv. in Georg. I 142 et 164 ||
 24 Cf. Gell. XX 1, 29 (acerca autem vocabatur plastrum rusticum tectum undi-
 que et munitum quasi arca quaedam magna e. g. s.) = Non. 55, 3; TG. s. v. (vehi-
 culum in arcae modum e. g. s.); Serv. Dan. in Aen. I 744

1 add Turn | s (vel est) detricto (vix quæ detricta) || 2 ita qua | fenisecta ||
 3 qua vel quo | dentalis: corr Turn || 4 sq. ruturbatri: corr Scal duce Turn | litera
 F^r (ut saepe) | hæc vel hae || 7 lumaria vel lumariae || 10 sirpita || 12 phancas vel
 fancas | Chermonesioe vel chermosioe (Chermonesioe Mue) || 13 R et S || 14 lucili
 vel lucilli || 15 vocant<ur> Bent c. al. | trapetas F^r || 16 sq. add Scal || 18 del
 Laet c. al. || 24 delevimus (e = ē; ex Laet) | utetur: corr Turn | breui ē F^r;
 an lacunosa haec? cf. mox vel et v. adn.

culum dictum est aliis vel arcera, quae etiam in duodecim tabulis (*I 3 Sch.*) appellatur; quod ex tabulis vehiculum erat factum ut arca[r], arcera dictum. plaustrum ab eo quod non ut in his quae supra dixi, sed ex omni parte palam est, quae in eo vehuntur, quod perlucet, ut
5 lapides, asseres, tignum.

32. aedificia nominata a parte ut multa. ab aedibus et faciendo 141
maxime aedificium. et oppidum ab opi dictum, quod munitur opis
causa ubi sint et quod opus est ad vitam gerendam ubi habeant tuto.
oppida quod operi muniebant, moenia. quo moenitius esset quod ex-
10 aggerabant, aggeres dicti, et qui aggerem contineret, moerus. quod
muniendi causa portabatur, munus, quod sepiebant oppidum eo moe-
nere, moerus. eius summa pinnae ab his quas insigniti milites in 142
galeis habere solent et in gladiatoribus Samnites. turres a torvis,
quod eae proiciunt ante alios. qua viam relinquebant in muro, qua in
15 oppidum portarent, portas. oppida condebant in Latio Etrusco ritu 143
multi, id est iunctis bobus, tauro et vacca, interiore aratro circum-
agebant sulcum (hoc faciebant religionis causa die auspicato), ut fossa
et muro essent muniti. terram unde exculpserant, fossam vocabant et
introrsum iactam murum. post ea qui fiebat orbis, urbis principium;
20 qui quod erat post murum, postmoerium dictum, †eiusque auspicia

3 Cf. *TG.* s. plaustrum || 7 Cf. *Cic. ap. Fest.* 202^b, 24 (quod opem darent); *Pauli* 184, 5 (quod ibi homines opes suas conferunt); *Serv. Dan. in Aen. IX* 605 (vel quod opes illo munitionis gratia congestae sunt); *Isid. XV* 2, 5 sq.; *Pompon. Dig. L* 16, 239 § 7 (ab ope dicitur, quod eius rei causa moenia sint constituta) || 9 Cf. *Serv. in Aen. XI* 567 (proprie moenia sunt tantum muri, dicta quasi munia a munitione civitatis); *Isid. XV* 2, 17. 18 || 10 Cf. *Varro de r. r. I* 14, 3 (aggeres faciunt sine fossa: eos quidam vocant muros); *Serv. in Aen. V* 273 (coaggeratis lapidibus = *Isid. XV* 16, 7) et in *IX* 564 (= *Isid. XV* 9, 3); *GL. V* 481, 18 || 13 Cf. *Serv. in Aen. IV* 88. VII 159; *TG.* s. pinna et pinnirapi; *schol. in Iuv. III* 158 (pinnis pavonum ornari solent gladiatores . . . aut ideo pinnirapos, quia pinnas in galeis habebant) || 15 Cf. *Serv. in Aen. I* 83 (porta . . . qua potest vel importari vel exportari aliquid); *TG.* s. porta Laurenti (quia per ipsam corpus eius portatum est); *Isid. XV* 2, 22 || 16 Cf. *Varro d. r. r. II* 1, 10 (et quod urbs, cum condita est, tauro et vacca qua essent muri et portae definitum . . .); *Cato ap. Serv. in Aen. V* 755 (= *Isid. XV* 2, 3); *Serv. in Aen. IV* 212; *Plut. Qu. Rom.* 27; *Fest. l. ad* 41, 13 scr.; *Don. in Ad. IV* 2, 44; *TG.* s. urbatio || 18 Cf. *Serv. in Aen. VII* 157 || 19 Cf. *Augustin. princ. dial.* 11, 4 *Crec.* (per id quo continetur, ut urbem ab orbe appellatam volunt, quod auspicato locus aratro circumduci solet): cf. *ad* 44, 3 || 20 Cf. *Fest.* 249^b, 28 cum *Paulo* 248, 14 et 250^a, 20 (veluti post moe(rium) e. q. s.); *GL. III* 475, 9 (quasi post muros); *Gell. XIII* 14, 1 (locus . . . pone muros . . . qui facit finem urbani auspicii);

2 *del Laet* || 7 et *suspectum (del Sciop)* || 8 habeant [*sic (F^v)*] vel habitent | tuto vel tuta [*sic (F^v)*] || 9 Moenia quo moenitius esset *F^v* || 10 Moerum *F^v* (murus v) || 11 sqq. manus: *corr Laet* (moenus et antea moeniendi *Mue*, v. 9 moeniebant *Canal*) | eē omoenere: *corr Turn* | murus: *corr Sciop* | habere in galeis (*F^v*) || 16 bacca vel uacca (*sic F^v*) || 17 *dist Canal* || 19 factam (*sic etiam F^v*): *corr Mue* | postea: *corr Mue* || 20 eo usque *Mommsen*

- urbana finiuntur. cippi pomeri stant et circum Ariciam et cire[o]um Romam. quare et oppida quae prius erant circumducta aratro ab orbe et urvo urb[s]es[t]; ideo coloniae nostrae omnes in litteris antiquis scribuntur urbis, quod item conditae ut Roma, et ideo coloniae et
- 144 urbes conduntur, quod intra pomerium ponuntur. oppidum quod primum conditum in Latio stirpis Romanae, Lavinium: nam ibi dii penates nostri. hoc a Latini filia, quae coniuncta Aeneae, Lavinia, appellatu(m). hinc post triginta annos oppidum alterum conditur, Alba; id ab sue alba nominatum. haec e navi Aeneae cum fu(g)isset Lavinium, triginta parit porcos; ex hoc prodigio post Lavinium conditum annis 10 triginta haec urbs facta, propter colorem suis et loci naturam Alba Longa dicta. hinc mater Romuli Rhea, ex hac Romulus, hinc Roma.
- 145 in oppido vici a via, quod [d]ex <u>traque parte viae sunt aedificia. fundu[l]la[e] a fundo, quod exitum non habe(n)t ac pervium non est. angiportum, si id angustum, ab agendo et portu. quo conferrent suas 15 controversias et quae venderentur vellent quo ferrent, forum appellarunt.
- 146 ubi quid generatim, additum ab eo cognomen, ut forum bovarium, forum olitorium: hoc erat antiquum macellum, ubi olerum copia; ea loca etiam nunc Lacedaemonii vocant macellum, sed Iones [h]ostia <h>ortorum †macellotas <h>ortorum et castelli †macelli. secundum 20

Liv. I 44, 4; Granius Licin. p. 8, 7 Fl.; Plut. Rom. 11 (κατὰ συγκοπήν πωμήσιον οὐκ ὄπισθεν τείχους ἢ μετὰ τείχος); schol. in Luc. I 594; in Liv. IX 11 (intra muros hoc est pone muros); TG. s. v. (locus proximus muris et iuxta murum inter alia); Serv. Dan. in Aen. I 305 (augurium ei in finibus pomerii ostensum est)

3 Cf. ad 44, 19 sqq.; Fest. l. ad 44, 20 c.; Serv. in Aen. I 12 (dicta ab orbe, quod antiquae civitates in orbem fiebant vel ab urvo parte atrarii) = *Isid. XV 2, 3; Dig. L 16, 239, 6* (ab urvo appellata . . . et Varus ait urbem appellari curvaturam atrarii, quod in urbe condenda adhiberi solet) || 9 Cf. *Dionys. Hal. I 56; Strabo V 231; Steph. Byz. p. 405 Mein.* || 11 Cf. *Varro d. r. r. II 4, 18* (itaque quod portenderit factum, post tricesimum annum ut Lavinenses condiderint oppidum Albam); *Serv. in Aen. I 270* (ab omine albae porcae repertae vel situ civitatis). *III 390. 393. V 596 sq. VI 766. VIII 43; Isid. XV 1, 53; Liv. I 3; Aurel. Vict. d. orig. g. R. 17* || 13 Cf. *Fest. 371^a, 16* (<vici appellari in>cipiunt . . . tertio cum id genus aedificiorum definitur, quae in oppido prive id est [priui cod.] in suo quisque loco proprio ita aedificat, ut in eo aedificio pervium sit); *Isid. XV 2, 12* (quod vias habeat tantum sine muris); *TG. s. v. (ἄμφοδος)* || 15 Cf. *VI 41; Fest. Pauli 17, 10* (eo quod sit angustus portus [cf. *Fest. 233^a, 28*]); *Don. in Eun. V 2, 6 (ibid. schol. Bemb.) et Ad. IV 2, 39* (quod inter portus sit locus angustus, hoc est inter domos: cf. *ibid. Eugraph.*); *Pseudacro in c. I 25, 10* || Cf. *Fest. Pauli 84, 9* || 16 Cf. *Non. 428, 24. 447, 27* (loca sunt quibus ius dicitur); *TG. s. v.* || 17 sq. Cf. *Fest. Pauli 30, 5* (quod ibi boves venderentur); *TG. s. forum bovarium et holitorium* || 20 Cf. *Plut. Qu. Rom. 54; Hesych. s. μάκελος et μακέλα*

1 ars clamet: corr *Sciop* || 2 urbe: corr *Laet* || 3 urbs est (urbes et *Ald*) || 4 urbis vel urbes || 7 appellata: corr *Stanleius* || 13 dextra qui || 14 sq. e del *Scal* | non est angiportum si id *Fv* || 16 vendere uellent *GM*; [uellent] *Sp.* (cf. test. ad 44, 17 sq. et 45, 2 sqq.) || 17 boarium *Laet* || 20 macella *Scal* (macela *Sp.*: v. test.)

Tiberim ad †Iunium forum piscarium vocant: ideo ait Plautus (*Curc.* 474) 'apud piscarium'. ubi variae res ad corneta forum cuppedinis a fastidio, quod multi forum cu[p]pidinis a cupiditate (*Funai.* p. 115). haec omnia posteaquam contracta in unum locum quae ad 147
 5 victum pertinebant et aedificatus locus, appellatum macellum, ut quidam scribunt (*Funai.* p. 116), quod ibi fuerit <h>ortus, alii quod ibi domus fuerit, cui cognomen fuit Macellus, quae ibi publice sit diruta, e qua aedificatum hoc quod vocetur ab eo macellum. in foro lacum 148
 Curtium a Curtio dictum constat, et de eo triceps historia: nam et
 10 Procius non idem prodidit quod Piso nec quod is Cornelius †Stilo secutus. a Procilio (*hist. R. fr. p. 198 Peter*) relatum in eo loco de hisse terram et id ex s. c. ad aruspices relatum esse; responsum deum †Manio postilionem postulare, id est civem fortissimum eo dem[m]itti. tum quendam Curtium virum fortem armatum ascendisse in equum et
 15 a Concordia versum cum equo †eum praecipitatum; eo facto locum coisse atque eius corpus divinitus humasse ac reliquisse genti suae monumentum. Piso in annalibus (*hist. R. fr. p. 79 Peter*) scribit sa- 149
 bino bello, quod fuit Romulo et Tatio, virum fortissimum Mettium Curtium Sabinum, cum Romulus cum suis ex superiore parte impressionem fecisset, [Curtium] in locum palustrem, qui tum fuit in foro antequam cloacae sunt factae, secessisse atque ad suos in Capitolium recepis-
 20 se; ab eo lacum invenisse nomen. Cornelius et Lu[c]tius 150
 (*hist. R. fr. p. 126 Peter, Funai. p. 105*) scribunt eum locum esse fulguritum et ex s. c. septum esse: id quod factum est a Curtio consule, cui

2 sqq. Cf. *Fest. Pauli* 48, 15 (cuppes et cupedia antiqui lautiores cibos nominabant; inde et macellum forum cupedinis appellabant. cupedia autem a cupiditate sunt dicta vel, sicut Varro vult, quod ibi fuerit Cupedinis equitis domus, qui fuerat ob latrocinium damnatus) et 125, 7 (macellum dictum a Macello quodam, qui exercebat in urbe latrocinium: quo damnato censores . . . statuerunt ut in domo eius obsonia venderentur); *Don. in Eun.* II 2, 25 (Varro humanarum rerum: 'Numerius Equitius Cuppes' inquit 'et Manius Macellus singulari latrocinio multa loca habuerunt infesta. his in exsilium actis bona publicata sunt, aedes ubi habitabant dirutae . . . ubi habitabant locus ubi venirent ea quae vescendi causa in urbem erant allata: itaque ab altero Macellum, ab altero forum Cuppedinis appellatum . . . a rebus cupidinis ob alimentum cupedinarii appellantur); *Eugr. ad h. v.*; *Non.* 85, 10 (cupedia cupiditas); *TG. s. cupedinarius; v. Kriegshammer l. s. s. 86 sq. || 9 Cf. Fest. Pauli* 49, 8 (alios locos magis minusve huc spectantes concessit *Huelsen in encyclop. reali s. Curtius lacus*) || 13 *Cf. TG. s. postilio (postulatio) || 18 Cf. Prop. III 11, 61* (Curtius expletis statuit monumenta lacunis): *v. Vahlen Opusc. ac. I 350 sq.*

1 <Por>tunium *Jordan* || 3 a cupedio v; an: a <cuppedio id est a> fastidio? | quem multi: *corr Laet* | cuppedinis || 7 domus fu[c]ris *coll. Festo (v. test.) Stowasser* || 8 macellum in foro. lacum *Fv* || 13 Manium *Laet* | eodem mitti: *corr Turn* || 15 <in> eum *Ald (eo al.)* || 18 sq. Metiū Curcium *Fv* || 20 *sed Popma (cf. 22)* | lacum: *corr Laet* || 22 an: lacum <Curtium>? cf. 20 || 24 es<se>t *Mue*

- 151 M. Genucius fuit collega, Curtium appellatum. arx ab arcendo, quod is locus munitissimus urbis, a quo facillime possit hostis prohiberi. carcer a coercendo, quod exire prohibentur. in hoc pars quae sub terra Tullianum, ideo quod additum a Tullio rege. quod Syracusis, ubi de causa custodiuntur, vocantur latomiae, †et de lautumia transla- 5
 152 tum, quod hic quoque in eo loco lapidicinae fuerunt. [in eo] lauretum ab eo quod ibi sepultus est Tatius rex, qui ab Laurentibus interfectus est, <aut> ab silva laurea, quod ea ibi excisa et aedificatus vicus, ut inter sacram viam et macellum editum corneta, quae abscisae loco reliquerunt nomen, ut esculum ab esculo dictum et 10
 153 fagutal a fago, unde etiam Iovis fagutalis, quod ibi sacellum. armilustrum, ab ambitu lustrī: locus idem *** circus Mecinus dictus, quod circum spectaculis aedificatus ubi ludi fiunt, et quod ibi circum metas fertur pompa et equi currunt. itaque dictum in Cornicula (*Plauti Corn. fr. 1*) militis adventu, quem circumeunt ludentes: 'quid cessamus 15
 ludos facere? circus noster ecce adest'. in circo primum unde mittuntur equi, nunc dicuntur carceres, Naevius oppidum appellat. carceres dicti, quod coercuntur equi, ne inde exeant antequam magistratus

1 Cf. *GL. II 140, 21* (arceo arx); *Serv. Dan. in Aen. I 20* (arces ab eo quod est arceo dictae, quia inde hostes arcentur, id est prohibentur) = *GL. III 498, 33*; *Serv. in Aen. III 134*; *Isid. XV 2, 32 et XVIII 9, 5*; *diff. 9*; *TG. s. v.* (quod altitudine sua hostes prohibeat; ab arcendis hostibus dicta) || 3 Cf. *17 sq.*; *GL. VII 104, 19* (in quo homines coercentur) = *269, 12*; *I 32, 16* (a coercendo); *Serv. in Aen. I 54* (undecumque prohibemur exire, dictus quasi arcer ab arcendo) = *Isid. XV 2, 46. V 27, 13. XVIII 32*; *Serv. in Aen. V 145* (carceres . . . ostia quibus equi arcentur: unde et carceres quasi arceres secundum Varronem) et in *Georg. III 104*; *TG. s. v.* || 4 Cf. *Fest. 356^b, 16* (. . . Ser. Tullium aedificasse aiunt); *Serv. in Aen. VI 573* || 5 Cf. *Fest. Pauli 117, 11* (ex Graeco et maxime a Syracusanis qui *λατομίας* et appellant et habent ad instar carceris; ex quibus locis excisi sunt lapides ad exstruendam urbem); *Isid. V 27, 23*; *TG. s. v.* (carceres apud Syracusas, mons est excavatus, ex graeco tractum est); *GL. I 549, 17* (hae lautumiae *λατόμια*) || 6 sq. Cf. *Fest. 360^b, 31*; *Dionys. Hal. III 43*; *Plin. XV 138*; *Varro rer. hum. lib. II apud Macr. III 12, 3*; *GL. III 498, 7* || 9 Cf. *TG. s. corneta* || 10 sq. Cf. *TG. s. aesculetum* (*φηγών*); *Fest. Pauli 87, 6* (sacellum Iovis in quo fuit fagus); *Plin. XVI 37* (ubi lucus fageus fuit) || 11 sq. Cf. *VI 22 ibique test.*; *Serv. Dan. in Aen. I 283* (unde Romae ambilustrum); *TG. s. v.* (quod armis locus lustretur); *Plut. Rom. 23* (*τὸ μὲν σῶμα τοῦ Ταρτίου κομίσας ἐντὶ τῶς Ἰθάφης καὶ κεῖται περὶ τὸ καλούμενον Ἀμιλοῦστριον ἐν Ἀβεντίνῳ*) || 13 Cf. *Isid. XV 2, 33* (a circuitu equorum, eo quod ibi circum metas equi currunt) = *XVIII 28, 2* || 17 sq. Cf. *test. ad 3* | Cf. *Fest. Pauli 184, 5* (oppidum dicitur et locus in circo, unde quadrigae emittuntur); *TG. s. iuxta oppidum* (prope carceres: cf. *Loewe GL. N. 100*)

1 genutius | Curtium appellatum. F^v || 4 Tullo v || 5 de<licti> causa *Bergmann*, <i>de<m> c<l>ausi Canal | [et] <in>de Mue duce Turn || 6 secl Sp.. || 8 suppl Sciop (<<vel> Mue) || 9 [e]di<c>tum Sp. || 10 ab escula: corr Laet || 11 sq. iobis | armilustrum (F^v) | lac sign Huelsen | Mecinus (sic F^v) suspectum; maximus Laet || 13 ibi ludi || 15 milites: corr Turn || 17 an: carceres <ut arceres>? v. test.